

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA HUMANISTIČNE ŠTUDIJE

MAŠA FABJANČIČ

**PRIKAZ ŠTUDENTSKEGA ŽIVLJENJA LJUBE PRENNER NA
PODLAGI ROMANA BRUC: ROMAN NEZNANEGA
SLOVENSKEGA ŠTUDENTA**

DIPLOMSKO DELO

Koper, 2016

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA HUMANISTIČNE ŠTUDIJE

MAŠA FABJANČIČ

**Prikaz študentskega življenja Ljube Prenner na podlagi
romana Bruc: roman neznanega slovenskega študenta**

Diplomsko delo

Študijski program: Zgodovina

Mentorica: doc. dr. Dragica Čeč

Koper, 2016

Zahvala

Rada bi se zahvalila vsem, ki so mi ob nastajanju diplomskega dela stali ob strani. V prvi vrsti profesorjem, ki so mi omogočili opravljanje izpitov predčasno, in moji mentorici, doc. dr. Dragici Čeč, ki me je bodrila ter s svojimi nasveti usmerila na pravo pot.

Posebna zahvala gre mojemu bratu in mami, ki sta ves čas verjela vame, mi nudila podporo in pomoč.

Iskreno se zahvaljujem Jerici Mrzel za prijaznost in čas, ki mi ga je namenila.

Povzetek

Prikaz študentskega življenja Ljube Prenner na podlagi romana Bruc: roman neznanega slovenskega študenta

Diplomsko delo na osnovi analize romana Bruc: neznani slovenski študent rekonstruira ozadje odraščanja Ljube Prenner, avtorice romana. V širšem okvirju obdobja, v katerem je Ljuba Prenner živela, so na kratko predstavljene politične razmere med obema vojnama, izobraževanje in družbeni položaj žensk ter odnos do spolnih identitet. Ta okvir služi razumevanju posameznice v kontekstu, v katerem je živela. Sledi poglavje, ki nam predstavi Ljubino življenje in delo. V najobširnejšem delu sta predstavljena pojem avtobiografija in analiza romana, kjer iščemo paralele med tem, kar o Ljubinem obdobju odraščanja že vemo, in odraščanjem ter šolanjem glavnega lika romana. Nazadnje nam intervju z Jerico Mrzel poda vpogled v življenje Ljube Prenner, kot ga lahko poda le nekdo, ki je z njo živel.

Ključne besede: Ljuba Prenner, avtobiografski roman, obdobje med vojnama, položaj žensk med vojnama.

Abstract

Presentation of the academic life of Ljuba Prenner based on the novel Freshman: a novel of an unknown Slovene student

This thesis tries to reconstruct the background of the growing up and academic life of Ljuba Prenner on the basis of her novel 'Freshman: a novel of an unknown Slovene student'. The broader framework of the period in which she lived briefly presents the political situation, the social position of women and their educational opportunities with a special attention for sexual identities in the period between the two World Wars, and helps in understanding her as an individual in the contexts she lived in. The second section describes her life and work in general terms, followed by a more detailed autobiography and novel analysis aiming to detect parallels between the authors real life events and the ones, she attributed to the main character in the novel. It all sums up with an interview with Mrs. Jerica Mrzel, who was able to give an insight into the life of Ljuba Prenner, as only someone who has lived with her can do it.

Key words: autobiographical novel, the period between the world wars, the situation of women between the World Wars

IZJAVA O AVTORSTVU

Študentka Maša Fabjančič, z vpisno številko 92054035, vpisana na študijski program zgodovina, rojena 14. 1. 1986 v kraju Koper, sem avtor diplomskega dela z naslovom 'Prikaz študentskega življenja Ljube Prenner na podlagi romana Bruc: roman neznanega slovenskega študenta'.

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predloženo delo izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbela, da so dela in mnenja drugih avtorjev/-ic, ki jih uporabljam v delu, navedena oziroma citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem pridobila vsa potrebna dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisala v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagiatorstvo – predstavljanje tujih del kot mojih lastnih kaznivo po zakonu (Zakon o avtorstvu in sorodnih pravicah, Ur. l. RS št. 16/07 – UPB3);
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagiatorstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na UP FHŠ;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko dela (velja za dela, za katera je elektronska oblika posebej zahtevana).

V Kopru, dne 20. 6. 2016

Podpis avtorja _____

KAZALO

1	UVOD.....	1
1.1	Predmet proučevanja.....	1
1.2	Nameni in cilji	2
1.3	Hipoteza.....	3
1.4	Metodologija	3
2	ŠIRŠI OKVIR OBRAVNAVANEGA OBDOBJA.....	5
2.1	Politične razmere med 1. in 2. svetovno vojno.....	5
2.2	Družbeni položaj žensk.....	9
2.3	Vključevanje žensk v izobraževanje.....	15
2.4	Odnos do spolnih identitet med vojnama	18
3	LJUBA PRENNER – življenje in delo.....	21
3.1	Mladost in šolanje.....	21
3.2	Advokatura.....	26
3.3	Delovanje v Osvobodilni Fronti	26
3.4	Povojne težave	27
3.5	Ferdreng.....	29
3.6	Pisateljica.....	31
3.7	Puba, ne moški ne ženska	36
4	BRUC: ROMAN NEZNANEGA SLOVENSKEGA ŠTUDENTA ALI KAKO JE MALI ‘PUBA’ POSTAL DR. LJUBA PRENNER	39
4.1	Ljuba Prenner v retrospektivi in odsevu.....	40
4.2	Avtobiografija kot zgodovinski vir.....	43
4.2.1	O pojmu avtobiografija.....	44
4.2.2	Izmuzljivost žanra.....	45
4.2.3	Avtobiografska pogodba	46

4.2.4	Fikcija in fakti.....	48
4.2.5	Avtobiografski roman.....	50
4.2.6	Prvoosebni pripovedovalec: 'Protagonist, to sem jaz sam'	53
4.2.7	Raba avtobiografskih virov v zgodovinopisju.....	54
4.3	Dragi naš oče, ljuba mama.....	55
4.3.1	Naš oče	55
4.3.2	Ljuba mama	56
4.3.3	Primerjava z Ljubinimi <i>Spomini</i> (Prenner 2007).....	57
4.3.4	Epitaf	58
4.4	Sovražni odnosi.....	59
4.5	Sračje	60
4.6	Gimnazija – dijaška leta.....	62
4.6.1	Ljuba Prenner na gimnaziji.....	62
4.6.2	Lojze Pečolar na gimnaziji	64
4.6.3	Ljubezen do knjige	64
4.6.4	Beograd, svak in 500 din	65
4.6.5	Gimnazijsko vzdušje	65
4.6.6	Ruda Čerče	66
4.6.7	Profesor Hanjšek	68
4.7	»Doba moje ljubljanske nespametnosti« (Prenner 2006, 215)	69
4.7.1	Paralele iz študentskega življenja.....	69
4.7.2	Težaven študij, neopravljeni izpiti – 'aviatične vaje'.....	71
4.7.3	Stališče do cerkve – zavračanje političnega katolicizma.....	72
4.7.4	Stališče do komunizma.....	73
4.7.5	Ljubezen	73
4.7.6	Pomoč ženskega društva.....	75
4.7.7	Pojmovanje izobrazbe kot možnosti družbenega vzpona.....	75

5	INTERVJU Z JERICO MRZEL	78
5.1	Zakaj Jerica Mrzel	78
5.2	Intervju.....	78
5.3	Vtisi in občutki.....	88
6	ZAKLJUČEK	89
7	VIRI IN LITERATURA.....	91
8	GRAFIČNE PRILOGE	97
8.1	SLIKE	97

1 UVOD

1.1 PREDMET PROUČEVANJA

Raziskava se umešča na področje raziskovanja slovenske zgodovine v obdobju med obema vojnama. Ta časovni okvir bomo osvetlili prek zasledovanja študentskega življenja Ljube Prenner, s posebnim ozirom na njen retrospektivni avtobiografski roman *Bruc*. Za lažje razumevanje in večjo učinkovitost bomo ob tem ponazorili splošne družbenopolitične razmere obravnavanega časovnega okvirja ter spremembe, ki so jih le-te izzvale predvsem na področjih izobraževanja, družbenega položaja žensk ter njihovega vstopanja v dotlej tipično moške sfere na delovnem in javnem področju.

Čas njenega duševnega in intelektualnega dozorevanja ženskam ni bil posebno naklonjen; izobrazba je bila privilegij, večinoma rezerviran za moške, ženskam pa je bila težko dosegljiva, še posebej za tiste, ki so izhajale iz skromnih malomeščanskih razmer. Ljuba Prenner, rojena 19. junija 1906 na Fari pri Prevaljah na Koroškem, ni izhajala iz premožne družine, a si je že od rane mladosti prizadevala za čim boljšo izobrazbo, vpisala se je v šole in trmasto vztrajala v težkih pogojih, brez materialne ter moralne podpore.

Ljuba Prenner se je v slovensko zgodovino zapisala kot bleščeč advokat, pisateljica in kot markantna osebnost. Sodobniki pa so si jo zapomnili predvsem po njeni zunanji drugačnosti, po zavračanju konvencionalnega načina obnašanja, oblačenja, ličenja itd. Željo, biti drug človek oziroma nekonsistentnost med svojim biološkim spolom in lastno samopercepcijo, je začutila in izražala že kot otrok v tem, ko se je družila z dečki ter nikoli ni marala dekliških oblek. Kasneje se je oblačila le še po moško, nosila je srajco s kravato, moške čevlje, površnik, šal in tudi moški klobuk. Uživala je alkohol in kadila cigarete. V javnosti je uporabljala ženske jezikovne zaimke, doma, zasebno, pa moške. Svoje spolne usmerjenosti ni skrivala.

Razcep med duševnim in telesnim je zaznamoval njeno osebnost, ki je segla preko meja časa in okolja, v katerem je živela. V takšni intimni drami, ki je bremenila njeno duševnost, je Ljuba Prenner zmogla dovolj poguma za svobodomiselnost, odkrito in pokončno držo, skladno s svojim notranjim občutjem, zvesta svoji resnici, iskrena do svoje drugačnosti.

O Ljubi Prenner je že veliko napisanega, od biografskih del do publicističnih tekstov ter študijskih raziskovalnih del. Objavljenih je bilo že veliko člankov v časnikih *Večer* in *Delo*, reviji *Revolver* ter v strokovnih odvetniških glasilih. Znanstveno monografijo *Odvetnica* in

pisateljica Ljuba Prenner je izdala Nova revija leta 2000, uredili pa so jo Aleš Gabrič, Polona Kekec in Brigita Rajšter. Suzana Tratnik jo je predstavila v poljudnem biografskem leksikonu slovenskih žensk Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem, ki je izšel leta 2007. Andrej Makuc je v Večeru objavil več člankov o Ljubi Prenner: Nekaj križpotij pisateljice – odvetnice: Ljuba Prenner (19. 6. 1906–15. 9. 1977) leta 1996, leta 2006 Ljubin spopad s sabo in s stvarnostjo in Ne katoliškega ne komunističnega duha, le svojega spravljlivega, leto kasneje. Poleg tega je uredil besedilo njenega romana Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta. Leta 1997 je pod okriljem Koroškega pokrajinskega muzeja izšel razstavni katalog z naslovom: Dr. Ljuba Prenner (1906–1977): ob 90. obletnici rojstva in 20. obletnici njene smrti, ki so ga uredili Helena Horvat, Polona Kekec, Brigita Rapuc in Tomo Jeseničnik.

Na domačiji pri Bučinekovi, kjer je Ljuba preživela svoja zadnja leta, so ob 100. obletnici njenega rojstva uredili spominsko sobo, ki skozi njene osebne predmete in fotografsko zbirko ponuja vpogled v Ljubino življenje ter delo. Ravno tako je ob tej priložnosti izšel dokumentarni film Dober človek: Ljuba Prenner. Ne nazadnje je ob navedbi vseh pomembnejših avtorjev, ki so obravnavali življenje in delo Ljube Prenner, nujno treba navesti Jerico Mrzel, slovensko pevko in igralko, ki že vse od smrti Prennerjeve skrbi za njen spomin in prepoznavnost tako s članki in drugimi poljudnimi objavami kakor s skrbjo za arhivsko gradivo, neobjavljenimi literarnimi deli ter lastnimi izpovedmi o življenju ob njej.

A kdo je bila Ljuba, preden je postala Ljuba? Kako se je odvijala njena mladost? In kako je sploh mogoče, da se je ta oseba ženskega spola, ki se je vedla po moško in živela v provincialni, patriarhalno orientirani sredini, obremenjena s težo skrajna nekonvencionalnih (za tisti čas, toliko bolj kot danes) lastnosti, postopno razvila v eno najbolj markantnih slovenskih osebnosti 20. stoletja?

Ta vprašanja bodo vodilo našega diplomskega dela. Odgovore nanje bomo s pomočjo strokovne literature iskali v dostopnih zgodovinskih dokumentih ter še posebej v romanu Bruc: roman neznanega slovenskega študenta.

1.2 NAMENI IN CILJI

V diplomskem delu se bomo posvetili tistemu obdobju Ljubinega življenja, ki se je odvijal na prehodu med fazama njenega dozorevanja in njene zrelosti. V ta namen bomo izhajali iz

njenega romana *Bruc*: roman neznanega slovenskega študenta, ki ga bomo imeli za orodje, s pomočjo katerega bo mogoče razbrati socialni kontekst in okolje avtoričinega dozorevanja.

Osnovni namen dela je raziskati, kaj nam lahko roman *Bruc* pove o poteku in okoliščinah Ljubinega odraščanja. Kdo je bila Ljuba, preden je postala Ljuba? Se pravi, kdo je bila Ljuba pred uveljavitvijo svoje javne osebe? Kako se je odvijala njena mladost? Kako je takrat doživljala sebe, svojo 'drugačnost', razdvojenost? Kako je kultivirala žensko plat svoje identitete, bivajoč v tako provincialni, patriarhalno orientirani sredini in posnemajoč moško modo, celo moško vedenje nasploh? Kako se je od tod prelevila v eno najbolj markantnih in nenavadnih slovenskih osebnosti 20. stoletja?

Njeno zrelo obdobje je dobro dokumentirano, tako da si lahko živo naslikamo, kako je Ljuba Prenner doživljala samo sebe in kako jo je sprejemala okolica. Nasprotno pa je njeno samorazumevanje v času odraščanja manj dostopno in slabo raziskano. O njenem odraščanju ne vemo veliko. Če se je v zrelem in poznem obdobju prav rada fotografirala, pa so fotografije, ki naj bi prikazovale njeno preobrazbo, redke in neredne. V mladosti seveda tudi še ni bila slovita figura in vse njene dostopne korespondence datirajo v čas njene zrelosti. Tudi spomini, ki jih je na pobudo Mimike Krenker začela pisati leta 1970, zaobidejo obdobje najstniških let in se zaustavijo v otroških letih – izpustila pa je, denimo, vse obdobje šolanja in je po otroških spominih nadaljevala z opisom pomembnega trenutka poklicne kariere, to je bila pridobitev lastne advokature.

Iz gornjega izhaja upravičenost predpostavke, da roman *Bruc* ponuja verjetno najboljši vpogled v njeno odraščanje, duševno dozorevanje in nemara je tudi ključ za razumevanje njenega dozorevanja in prehoda v fazo zrelosti ter prehoda iz mladostniškega obdobja v zrelostno.

1.3 HIPOTEZA

Naša izhodiščna hipoteza je, da je na osnovi analize romana mogoče rekonstruirati ozadje Ljubinega odraščanja in razbrati dejavnike, ki so determinirali prehod iz njene mladostniške faze v zrelostno.

1.4 METODOLOGIJA

S pomočjo podatkov, zbranih na osnovi pregleda strokovne literature, raziskav in drugih dostopnih zgodovinskih dokumentov, bomo izvedli analizo avtoričinega romana *Bruc* in na osnovi tako pridobljenih vzporednic med literarnim protagonistom in realno osebo skušali

izpeljati dejavnike, ki so botrovali njenim korenitim duševnim spremembam. Z enakimi metodami bomo osvetlili družbeni kontekst, v katerem so le-te potekale, saj, kot pravi zgodovinar Marko Klavora: »Posameznika in njegove zgodovinske izkušnje se ne more in ne sme opazovati izolirano od prostora/teritorija in časa, v katere je posameznik/posameznica umeščen/a.« (Klavora 2012, 121)

Poglobljeno razumevanje avtoričinega jaza in s tem dejavnikov, ki so ga oblikovali, bomo poskušali doseči s tehniko prosto gibajočega se intervjuja, »ko glavni namen raziskovalca ni iskati točno določene informacije, ampak posneti 'pripovedni intervju', posameznikovo subjektivno pripoved o njegovem življenju oziroma njegovem/njenem pogledu nanj kot celoto ali del: tisto, kar je Portelli definiral kot *history telling*.« (Klavora 2012, 127) Gre za podajanje lastne izkušnje intervjuvanca, kar poleg objektivnega poteka dogodkov neločljivo vključuje njegovo doživljanje oz. interpretacijo realnih dogodkov v svojem življenjskem kontekstu. Z analizo in interpretacijo bomo poskušali objektivizirati tako izpričano življenjsko zgodbo, kakor tudi lastno percepcijo intervjuvanca, v smislu iskanja odraza načina »konstrukcije osebnosti ali osebne identitete« (Klavora 2012, 125) Ljube Prenner.

2 ŠIRŠI OKVIR OBRAVNAVANEGA OBDOBJA

2.1 POLITIČNE RAZMERE MED 1. IN 2. SVETOVNO VOJNO

Konec 1. svetovne vojne je spremenil geografsko karto Evrope. Izginila so štiri velika cesarstva: avstro-ogrsko, rusko, nemško in turško. Na njihovem mestu pa so nastale nove države, v srednji Evropi so se tako formirale Poljska, Češko-Slovaška in 1. 12. 1918 v Beogradu oklicana Kraljevina SHS.

1. svetovna vojna je trajala 4 leta, 3 mesece in 10 dni, končala se je s popolnim porazom Nemčije in njenih zaveznic. Začela se je med osmimi evropskimi državami, v katerih je vključno s kolonijami prebivalo kar 732 milijonov ljudi oziroma 44 % celotne svetovne populacije, na koncu pa je v njej sodelovalo 33 držav, s kar 1,5 milijarde prebivalcev (87 % vsega prebivalstva). Vojna je stala približno 508 milijard dolarjev. Izmed evropskih držav se vanjo niso vpletle Danska, Nizozemska, Švedska, Norveška in Švica. Sicer sta Švica in Švedska že tradicionalno nevtralni državi. Mobiliziranih je bilo 73.515.000 ljudi, okrog 10 milijonov jih je umrlo v bojih, ranjenih pa je bilo 20 milijonov ljudi. Med ali po vojni je dodatnih 10 milijonov ljudi umrlo zaradi lakote in epidemij, med katerimi je bila najhujša španska gripa.

Evropa je v tej vojni izgubila svoje osrednje mesto v mednarodni politiki, težišče svetovne industrije in moči se je premaknilo v ZDA, kjer ostaja še danes. Vojna je prinesla tudi nove tehnološke pridobitve v obliki orožja (tanki, kemijsko orožje, podmornice, letalske enote). Nemčija je po vojni ostala praktično brez strateških surovin, medtem ko so države antante lahko računale na svoje kolonije in na pomoč ZDA, pri katerih so se zadolžile za 15 milijard dolarjev, kar je bila takrat ogromna vsota.

Po koncu vojne, januarja 1919, je prišlo do mirovnih pogajanj v Parizu, ki so privedla do mirovnih sporazumov. Prva podpisana pogodba je bila z Nemčijo v Versaillesu junija 1919, 10. septembra 1919 v Saint Germainu je mirovno pogodbo podpisala tudi Avstrija. Avstro-ogrsko monarhija je namreč razpadla. Zadnji habsburški cesar Karel I. Habsburško-Lotarinški je bil prisiljen oditi v izgnanstvo, s čimer je avstro-ogrsko monarhija prenehala obstajati. Na njenem ozemlju so nastale nove, manjše in večinoma multinacionalne države. 27. novembra 1919 so podpisali dogovor z Bolgarijo v Neullyju, 4. julija 1920 pa dogovor z Madžarsko v obliki trianonske pogodbe. 10. avgusta 1920 je bilo podpisano premirje s Turčijo, s katerim je ob razpadu cesarstva Turčija postala republika. (Fischer in drugi 2005, 218–226)

Proces oblikovanja končne podobe Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je bil dolg in kompleksen. Južnoslovanski narodi, ki so živeli znotraj habsburških meja, so hoteli realizirati v obliki združitve v avtonomno enoto znotraj Habsburške monarhije. Ob njenem razpadu pa so sklenili, da je najbolje, da se povežejo s Srbijo. Slovenci in Hrvati so se namreč leta 1918 znašli v nemogočih razmerah brez politične moči, brez vojske, uprave ali strukture.

Srbija je bila po vojni sicer popolnoma na tleh; država je bila uničena, porušena, izropana, vendar so bili Srbi leta 1918 mednarodno priznani, imeli so svojo vojsko in vladajočo dinastijo. Vladal je regent Aleksandar Karađorđević (ki je tudi oklical državo Srbov, Hrvatov in Slovencev), vladi je predsedoval Nikola Pašić. S srbsko zaščito so morali Slovenci in Hrvati sprejeti tudi vsiljeno srbsko vizijo nove države. Srbi so hoteli imeti močno, centralizirano državo, v kateri bodo sami gospodarji, hoteli so Veliko Srbijo. (Simoniti 2008, 332–334)

Jugoslovanski poslanci v dunajskem parlamentu so se zbrali 6. 10. 1918 v Zagrebu, v t. i. narodno viječe – parlament oziroma narodni svet, ki je postal politično predstavništvo južnih Slovanov v Avstro-Ogrski. Njegova naloga je bila ustanovitev neodvisne države. 29. oktobra 1918 je na osnovi krfske deklaracije oklical nastanek Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v Beogradu. Vsa oblast je bila prenesena na Narodni svet Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki mu je predsedoval Slovenec, dr. Anton Korošec.

Novonastala država je združevala ozemlja jugoslovanskih narodov, ki so prej spadala pod Avstro-Ogrsko. Z doseženo lastno državnostjo naj bi odločali o vprašanih, od katerih je bila odvisna nacionalna suverenost, vendar pa Država Slovencev, Hrvatov in Srbov ni bila deležna mednarodnega priznanja. Praktično ni imela nobene moči, nobenih možnosti, da bi obstala in zaradi tega je tudi po enem mesecu razpadla, nakar je bila ustanovljena Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. 12. 1918. (Simoniti 2008, 334–338)

Perspektiva Slovencev je bila ob koncu 1. svetovne vojne precej negativna. Slovenci niso imeli elit, ki bi bile zmožne prevzeti oblast, niso imeli historičnih meja ne na Štajerskem, ne na Koroškem, kakor tudi ne na Goriškem in v Primorju. Notranja ureditev Kraljevine SHS je Slovincem zagotavljala lastno državno oblast, vendar pa je povojna delitev ozemlja, ki so jo narekovale antantne države, prinesla negativne posledice. Italija je v skladu z londonskim paktom zasedla dele Istre in Dalmacije ter z ozemeljskimi težnjami pritiskala na zahodni meji. Spopad za severno mejo z pa je potekal z novo republiko Avstrijo. Slovenski narod je po tem ostal razdeljen med štiri države.

Konec oktobra 1918 se je oblikovala narodna vlada v Ljubljani, ki se je pri vprašanju severne meje zanašala na pravičnost antante in zato ni uvedla ostrih ukrepov za njeno zaščito. 1. novembra 1918 je major avstro-ogrske vojske Rudolf Maister, brez podpore narodne vlade, v Mariboru s prostovoljci onemogočil Avstrijcem prevzem oblasti na Štajerskem. Mariborski narodni svet ga je povzdignil v generala, da je lahko izvedel mobilizacijo in z vojsko zasedel ozemlje na črti Špilje–Radgona–Dravska dolina ter s tem obvaroval del slovenskega ozemlja. Avstrijci so takoj organizirali obrambo in skušali ohraniti staro deželno mejo. Socialdemokratska stranka na Koroškem, ki je imela velik vpliv na slovenske delavce, je podprla nemške nacionaliste. Na začetku novembra 1918 je Franjo Malgaj vdrl v Mežiško dolino, da bi zatrl socialne nemire, in od tam prodril še do Velikovca ter skupaj z Alfredom Lavričem dosegel razmejitveno črto na reki Dravi. (Drnovšek in drugi 1995, 210–215)

Spomladi leta 1919 je na Koroško prišla ameriška mirovna misija, ki je pod vtisom informacij, dobljenih od nemškega meščanstva, ocenila, da bi bili Korošci raje priključeni k Avstriji, zato je predlagala potek meje po Karavankah. Konec aprila leta 1919 je prišlo do akcije slovenskih prostovoljcev, ki so hoteli zasesti Koroško. Avstrijske sile so napad odbile in okupirale celo Koroško. Šele tedaj je ukrepala redna vojska Kraljevine SHS in v nekaj dneh okupirala Koroško s Celovcem vred, vendar je bil ta protiukrep prepozen, saj je bila medtem za rešitev ozemeljskega vprašanja na Koroškem v sklopu mirovnih pogajanj že določena izvedba plebiscita, razen za ozemlja Maribora z okolico, Dravske in Mežiške doline ter Jezerskega, ki so ga takoj po vojni zasedli prostovoljci in je bilo priključeno h Kraljevini SHS. Plebiscit naj bi se izvedel v roku šestih mesecev. V tem času je potekala med Korošci živahna razprava. Nemška socialdemokratska agitacija je bila uspešna. Republika Avstrija je prebivalcem nudila boljše pogoje, kredite kmetom, službe, lažje življenje. V socialnem, političnem in gospodarskem pogledu je bila privlačnejša od gospodarsko in socialno zaostale Kraljevine SHS. Z izvedbo plebiscita je bilo ozemlje južno od Celovca pod cono A, ozemlje severno od Celovca pa pod cono B. Plebiscit v coni B je bil predviden le v primeru, če bi v coni A ljudstvo glasovalo za Kraljevino SHS. 10. oktobra 1920 je bil izveden plebiscit v coni A. 40,9 % (15.279) ljudi je glasovalo za Kraljevino SHS, 59,1 % (22.055) ljudi pa za Avstrijo, kar je določilo potek meje po Karavankah, ki od tedaj ločuje koroške Slovence od matičnega naroda. (Drnovšek in drugi 1995, 339)

O slovenskih mejah v okviru vprašanja o Porabju in Prekmurju je odločala tudi Madžarska, ki je bila marca leta 1919 oklicana za republiko. Tokrat je Kraljevina SHS takoj intervenirala in naslovila na pariško mirovno konferenco zahtevo, naj bo Prekmurje njeno. Dovolili se ji

zasedbo Prekmurja pod pogojema, da ne bo širila boljševiške propagande in da se bo odrekla Porabju. Avgusta leta 1919 je bilo Prekmurje zasedeno. (Drnovšek in drugi 1995, 243)

Tudi vprašanje meja z Italijo je bilo problematično. Italija je zahtevala udejanjenje londonskega pakta, a naposled popustila pri tem, da se je odpovedala Dalmaciji, dobila pa Primorsko in Istro. Govorilo se je o boju za zahodno mejo, vendar je potekalo reševanje tega vprašanja le po diplomatski poti. 20. novembra 1920 je bila v italijanski vasici Rapallo podpisana rapalska pogodba, ki je določala je slovensko-italijansko mejo. Meja je bila načrtovana od Triglava, preko Soške doline, Vipavske doline in Notranjske, cela Primorska s Krasom ter velik del Istre so postali italijanski (linija meje Peč–Triglav–Planina–Snežnik–Kvarnerski zaliv). Italija je dobila tudi Zadar z okolico ter otoke Cres, Lošinj, Lastovo in Palagružo. Reka naj bi po londonskem paktu ostala pod Madžarsko, kakor pred vojno, toda Italijani so zahtevali tudi Reko. Pesnik Gabriele D'Annunzio je organiziral skupino legionarjev, ki so zavzeli mesto in oklicali t. i. Kvarnersko republiko ter nekaj časa vladali mestu. Po tej D'Annunzijevi 'avanturi' je Reka postala svobodna, že leta 1924 pa je prišlo med Italijo in Kraljevino SHS do dogovora, po katerem je Italija dobila tudi Reko. S tem so se meje med Kraljevino SHS in Italijo zakoličile. Pol milijona Slovencev je bilo s pogodbo priključenih k Italiji, kar je pomenilo eno četrtno celotnega slovenskega naroda. Poleg tega je pod Italijo prešlo tudi 150.000 Hrvatov. Italija se sama ni hotela obvezati glede zaščite manjšin, zahtevala pa je, da Kraljevina SHS zaščiti njeno manjšino v Dalmaciji. Italijani so se počutili oropani, zato so proti Kraljevini SHS začeli gojiti revanšistične težnje. V 19. stoletju so bili Slovenci pod vplivom nemškega in italijanskega imperializma, od 24.000 km² ozemlja je Slovincem po 1. svetovni vojni ostalo le 16.000 km². (Simoniti 2008, 340–342) Po 2. svetovni vojni je leta 1947 prišlo do nove mirovne pogodbe z Italijo, šele leta 1975 pa se je dokončno rešilo vprašanje slovensko-italijanske meje.

Po 1. svetovni vojni so se dogajale radikalne spremembe. Družba se je hitro industrializirala, uvajale so se nove tehnologije in novi načini politične propagande (telefoni, radio, kino). V ospredju ni bil več individualen človek, temveč široke ljudske množice, ki so začele izražati svoje nezadovoljstvo in željo po uveljavitvi. (Fischer in drugi 2005, 452–459) Gibanje ljudskih množic pa ni prineslo demokracije, temveč totalitarne režime s karizmatičnimi voditelji na čelu, kot so Mussolini, Hitler in Stalin, ki so ponujali takojšnje rešitve za obstoječe situacije z radikalnimi ukrepi predvsem na socialnem področju, kar je bilo pogosto obarvano z nacionalizmom.

Konec dvajsetih in začetek tridesetih let je izbruhnila tudi težka gospodarska kriza, ki se je začela s t. i. črnim petkom 29. 10. 1929 z zlomom borze v New Yorku. Borza je bila poglavitno središče finančne moči v ZDA in je v enem dnevu doživela totalen polom. Ameriško gospodarstvo je propadlo, kriza pa se je kot cunami razširila po celem svetu. V naslednjih dveh, treh letih je bil ves svet, predvsem pa Evropa, ki je imela že tako oslajeno gospodarstvo, prizadet zaradi krize. Banke so propadale, usahnila je mednarodna trgovina, življenjski standard prebivalstva je možno upadel. (Fischer in drugi 2005, 473–478) Najhuje je bilo za mlade generacije, ki so ostale brez dela več let, kar je prispevalo k radikalizaciji razmer; v prvi vrsti v Nemčiji, ki je bila zaradi vojnih reparacij najbolj oslajena. Nemški narod je hlepel po revanšizmu in velika gospodarska kriza med letoma 1929 in 1931 je v marsičem pripomogla k vzponu nacionalsocialistične stranke v Nemčiji, ki je leta 1933 zmagala na volitvah s Hitlerjem na čelu. Totalitarni trend je bil v Evropi že prisoten in se je najbolj uveljavil v Sovjetski zvezi z zmago boljševizma po razpadu carske Rusije. Drugi totalitarni eksperiment se je zgodil v Italiji. Oktobra leta 1922 je Mussolini organiziral Pohod na Rim, kar je privedlo do tega, da mu je kralj ponudil oblikovanje vlade, s katero je Italija postala fašistična. V Evropi lahko tako govorimo o dveh totalitarizmih, o boljševizmu in fašizmu/nacionalsocializmu.

V Kraljevini Jugoslaviji, v katero se je ob prevzemu oblasti in vzpostavitvi kraljeve diktature leta 1929 preimenovala Kraljevina SHS, se je krepila moč komunistične partije (KP). Leta 1937 jo je reorganiziral Josip Broz - Tito, politik hrvaško-slovenskega rodu (1892–1980). V okviru sodelovanja Komunistične partije Slovenije in drugih političnih struj (Krščanski socialisti, Narodni demokrati – Sokoli, Zveza slovenske mladine, Jugoslovanska ženska) je 26. aprila 1941 nastala Protiimperialistična fronta oziroma kasneje Osvobodilna fronta (OF). V okviru OF se je slovenski narod boril in zahteval pravico do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve ter združitve z drugimi narodi, osvoboditev in združitev razkosanega slovenskega naroda, vključno s koroškimi in primorskimi Slovenci ter sloga in enotnost zaslužjenih narodov Jugoslavije in vsega Balkana v njihovem boju za osvoboditev. Osvobodilna fronta in Komunistična partija Jugoslavije sta poudarjali, da se zatirani narod brez boja proti izdajalski kapitalistični gospodi ne more osvoboditi ter da morata bratstvo in mir med narodi biti rezultat protiimperialističnega boja, ki bo porušil imperializem. (Fischer in drugi 2005, 608–612)

2.2 DRUŽBENI POLOŽAJ ŽENSK

V 19. stoletju so moški delovali v profesionalni in javni sferi, ženske pa so bile omejene na družinsko sfero. Glavne značilnosti moške sfere so tako bile aktivnost, racionalnost in

samostojnost, medtem ko je ženska veljala za pasivno in emocionalno ter bila kot taka nosilka trojne vloge soproge, matere in gospodinje. Definirala sta jo zakon in družina. Njene naloge pa so bile predvsem v podporo možu, zagotavljanju njegovega počitka po napornem delovniku in skrb za otroke.

Neenakost med moškimi in ženskami je bila v 19. stoletju prisotna v vseh slojih, kar se kaže tudi v pravni diskriminaciji žensk. Ženska kot oseba ni imela državljanstva, njeno državljanstvo se je ravnalo po možu ali očetu. Razmerje moči med moškim in žensko je bilo tudi zakonsko urejeno v Občem državljskem zakoniku. Spolna diferenciacija se je kazala pri vzgoji, izobraževanju, funkciji oziroma socializaciji. Moški in ženska naj bi se dopolnjevala v neki harmonični enotnosti, vendar se je sistem razvil in legitimiral v smeri patriarhalne oblasti, ki ženskam ni priznaval nobenih sposobnosti ter jim je zapovedoval gospodinjsko življenje. (Studen 2015, 91–96) Pravni položaj žensk in njegova ureditev sta bili ključni vprašanji, deležni široke razprave zaradi nasprotujočih si mnenj, o tem, kje je mesto ženske v družin in družbi tudi še po 1. svetovni vojni, ko je z nastankom nove države prišlo do priprave prednačrta novega civilnega zakonika. Za osnovo novega zakonika so uporabili hrvaški državljanski zakonik oziroma avstrijski Obči državljanski zakonik (ODZ) iz leta 1811, dopolnjen z novelami zakona iz leta 1914-1916. Leta 1930 je bila ustanovljena komisija za izdelavo državljanskega zakonika Kraljevine Jugoslavije, ki je med leti 1932-33 projekt poenotenja in kodifikacije poimenovala Predosnova, ki je že leta 1934 v civilnem pravu načrtovala priznanje neomejene poslovne sposobnosti ženske ne glede na zakonski stan in popolno izenačenje v dednem pravu. Moški pa je ohranil nadrejeni položaj v zakonski zvezi. Novi civilni zakonik pred 2. svetovno vojno ni bil sprejet, zato se pravni položaj žensk ni spremenil vse do nastanka Jugoslavije po 2. svetovni vojni. (Sedeljšak 2013)

Žensko vprašanje se je, tako v Evropi kot na Slovenskem, pojavilo v 70. letih 19. stoletja. Z razvojem industrije so nastale potrebe po dodatni delovni sili, s čimer so tudi ženske stopile v javno življenje. V devetdesetih letih 19. stoletja je na Slovenskem prišlo do porasta neagrarne proizvodnje, širjenja mest in rasti prebivalstva ter koncentracije kapitala (ki je bil večinoma v rokah tujcev – Nemcev) v mestih. Povečal se je tako delež delavstva, kakor tudi delež pismenih in izobraženih.

Ustanavljanje prvih ženskih društev nakazuje, da se je med slovenskimi ženskami začelo nekaj premikati. Leta 1882 je bilo v Ljubljani ustanovljeno Gospejino društvo krščanske ljubezni, katerega cilj je bilo delo iz krščanskega usmiljenja. Delovalo je v kranjskem duhu, saj so se

članice izrekle za Kranjice. Leta 1886 je bila ustanovljena Družba svetega Cirila in Metoda. S humanitarnim delom in prirejanjem človekoljubnih akcij je skrbela za uboge in osirotele. Imela je tudi svojo podružnico v Trstu. Krščanska ženska zveza pa je bila osnovana po vzoru Dunajske zveze leta 1900.

Organizacije, ki bi združevala ženske vseh slojev na Slovenskem, še ni bilo, zato je slovenski časopis Slovenka, ki je izhajal v Trstu med letoma 1897 in 1902, apeliral na vse ženske in predlagal ustanovitev ženskega društva, katerega namen bi bil izobraževanje žensk vseh slojev. Tako sta leta 1901 nastali Splošno slovensko žensko društvo in Žensko telovadno društvo. Za prvo predsednico Slovenskega splošnega ženskega društva je bila izvoljena Franja Tavčar. V njegov pravilnik so zapisali glavni namen delovanja, ki je bil povzdigniti izobrazbo članic in izobraziti nadarjena dekleta revnejših družin. Društvo je organiziralo predavanja o kulturi, lingvistiki, literaturi in umetnosti ter vzgoji otrok. Poseben poudarek je bil na ženskem vprašanju in politični enakopravnosti. Pri poslanski zbornici državnega zbora so ženske protestirale proti 10. členu državnega zakonika iz leta 1867, po katerem niso smele biti članice političnih društev. Leta 1914 so pripravljale razstavo o jugoslovanskih ženskah, vendar je zaradi vojne odpadla.

Časnik Slovenski narod in Slovenka sta vsebovala članke o trenutnem in preteklem stanju slovenskih žena in pozivala Slovenke, naj se začnejo izobraževati, saj so ravno toliko sposobne kot moški in le tako bodo moškim enakovredne. (Šatej 1999, 89–95)

Leta 1910 je bil na Kranjskem sprejet volilni red za Ljubljano, ki je uvedel žensko volilno pravico za vse davkoplačevalke in učiteljice, vendar pa ženska volilna pravica še ni bila splošna. Leta 1912 je bil na Dunaju 1. shod za žensko volilno pravico, ki sta se ga udeležili tudi dve predstavnici Splošnega slovenskega ženskega društva. Zborovanja in shodi so sledili v vseh večjih mestih monarhije. Skupaj z Jugoslovansko socialdemokratsko stranko (JSDS) so shod organizirale tudi Ljubljankanke. JSDS je oktobra leta 1915 skupaj s Krščansko socialistično stranko organizirala manifestacijo za splošno in enako volilno pravico za vse moške ter ženske državljanke stare nad 20 let. Vsi pa niso podpirali ženske volilne pravice, saj naj bi le-ta motila složnost zakona. (Šatej 1999, 100–101)

Med 1. svetovno vojno so se ženske drugače angažirale. Zaradi splošne mobilizacije moških so zapolnile izpraznjena delovna mesta v tovarnah in uradih ter same vodile posestva. Ženska društva so pozivala vse ženske, naj delajo, če le morejo, ostro so obsojale tiste, ki niso hotele

delati, čeprav so bile za delo sposobne. Pod vodstvom Splošnega slovenskega ženskega društva so se po šolah in dvorinah organizirale bolniške sobe, v katerih so nudile pomoč ranjencem. Leta 1916 so Slovenke v Trstu ustanovile Organizacijo oskrbnic vojnih sirot in vdov. Nad 100 Slovenk je obiskovalo tečaj branja in pisanja v Braillovi pisavi, da bi pomagale vojakom, ki so med vojno oslepeli.

Veliko je bilo narejenega tudi na političnem področju. Ko je postalo jasno, da bo habsburška monarhija razpadla, so ženska društva spodbujala idejo o združitvi vseh slovanskih narodov. Marca leta 1918 je predstavnica Splošnega slovenskega ženskega društva Antonu Korošču izročila deklaracijo z 200.000 podpisi slovenskih žena. Izjavo v podporo Majniški deklaraciji so poslale tudi članice slovenskih društev iz tujine npr. Slovensko društvo Sv. Barbara in Boženstvena bratovščina za žene v Gladbecku. (Stavbar 1992) 29. novembra istega leta je Splošno slovensko žensko društvo sprejelo resolucijo z zahtevo po združitvi s Kraljevino Srbijo. Tudi v času plebiscita so aktivno sodelovale za priključitev slovenskega koroškega ozemlja h kraljevini SHS in propagirale žensko enakopravnost. (Šatej 1999, 102–103)

1. svetovna vojna je vsaj delno uničila staro patriarhalno družbo. Ženske so bile v stari družbi vezane na dom, že med vojno se je začel njihov položaj spreminjati. Anglija je po 1. svetovni vojni prva dodelila ženskam volilno pravico, odnosi med obema spoloma so se spremenili.

Šele po vojni, z nastankom nove države, so se društva v želji po večji moči med seboj povezala v skupno organizacijo. Septembra leta 1919 je v Beogradu Srbska narodna ženska zveza organizirala 1. kongres predstavnic ženskih društev. Na kongresu je bila ustanovljena Narodna ženska zveza Srbov, Hrvatov in Slovencev. Leta 1929 se je preimenovala v Jugoslovansko žensko zvezo (JŽZ) in delovala do leta 1941. Slovenska sekcija JŽZ je delo opravljala v obliki komisij za mir, tisk (objava feminističnih člankov in nasprotovanje tisku, ki smeši ter ponižuje žensko), zaščito otrok in mladine, višjo kulturno raven mladih in komisije za narodno obrambno, ki je nastala leta 1938 z namenom širjenja propagande proti fašizmu in nacizmu. V tridesetih letih 20. stoletja se je oblikoval Ženski pokret (1926–1941), ki je imel feminističen značaj in socialistično noto, saj so bile njegove voditeljice izrazito socialistično usmerjene, med njimi sta bili tudi Angela Vode, slovenska učiteljica, publicistka, borka za pravice žensk, predvojna komunistka, in Cirila Štebi, učiteljica in urednica. Slovenski Ženski pokret je bil del Feministične alianse Jugoslavije, ki se je kmalu preimenovala v Alianso ženskih pokretov. Posamezna društva so delovala samostojno, zveza pa je usklajevala njihovo delo.

Ženske so se združevale tudi glede na delo, ki so ga opravljale, oziroma poklic. Nastali so Društvo diplomiranih babic, Poselska zveza, Društvo poštnih uradnic, Dom visokošolk in Zveza akademsko izobraženih žensk. V tridesetih letih 20. stoletja je v številnih slovenskih krajih nastalo tudi Kolo jugoslovanskih sester, ki je imelo narodnoobrambni značaj in si prizadevalo za poglobljanje narodne zavesti v nacionalno ogroženih obmejnih krajih.

Med večjimi društvi, ki niso bila povezana z JŽZ, so bili Krščanska ženska zveza, Zveza delavskih žen in deklet in Marijina družba za dekleta, žene in mladeniče. Krščanska zveza je delovala v obdobju 1901–1941, pobudo za njen nastanek je dal Janez Evangelist Krek, slovenski politik, pisatelj, teolog in publicist. Prizadevala si je za kulturni napredek naroda, za izobrazbo žensk na verskem, gospodinjskem in pravnem področju na podlagi krščansko-socialističnih načel. Zveza delavskih žen in deklet je delovala v obdobju 1924–1936 in se zavzemala za popolno enakopravnost žensk v socialnem, civilnem in političnem pogledu, splošno volilno pravico, boljši materialni in socialni položaj delavstva, uzakonitev starostnega zavarovanja ter ukinitvev otroškega dela.

Nekatera društva so izdajala svoja glasila. Aliansa ženskih pokretov je izdajala Ženski pokret, katoliško usmerjenim ženskam je bil namenjen Vigred (1923–1943), Društvo diplomiranih babic je dobilo prvo strokovno žensko revijo, Gospodinjska pomočnica je izhajala med letoma 1931 in 1940. Celo časopis Jutro je uvedel žensko rubriko, ki jo je urejala Angela Vode.

V Trstu je leta 1923, kot glasilo ženskih društev Julijske Krajine, prvič izšel Ženski svet, ki je do selitve v Ljubljano leta 1929 predvsem budil narodno zavest primorskih Slovencev, nato pa postal osrednja liberalno usmerjena revija vseh Slovenk do leta 1941.

Nagovarjal je predvsem srednje izobraženo žensko populacijo, industrijske delavke, kmetice in služkinje. S kulturno-izobraževalnimi vsebinami objavljenih prispevkov je svoje bralke pripravljaj na boj za politične pravice. Namenjen je bil podučiti bralke, kako biti dobre matere in soproge, saj so le tako bile sposobne doseči potrebno zrelost za politično udejstvovanje. V prvih letih izdaje je prevladovala ideja, da mora biti ženska doma, leta 1931 pa konkretno izkazujejo naklonjenost zaposlovanju žensk ob prepričanju, da je zaposlena ženska povsem sposobna preživljati se sama.

Prvo stalno rubriko Izvestja so sestavljali sklopi Društvena poročila, Po ženskem svetu, Higiena, Materinstvo, Ročno delo, Kuhinja, Književnost in umetnost, Modno poročilo in Razgovori, ostalo vsebino pa so tvorila kratka proza dela. Po letu 1935 je revija dobila tudi

stalne priloge, kot so bili Naš dom, Modna priloga, Ročna dela ter Javni dogodki doma in po svetu. Slednja je bila še posebno pomembna, saj je z objavljanjem novic iz cele Evrope in ZDA o političnih pravicah žensk in njihovem udejstvovanju v politiki spodbujala tudi slovenske ženske k večji angažiranosti na političnem področju.

Z zavzemanjem za žensko volilno pravico in enakopravnost z moškimi na vseh področjih javnega življenja je imel ključno vlogo pri preoblikovanju lika ženske iz matere, gospodinje in žene, v zaposleno potrošnico, ki je tudi v političnem smislu vedno bolj enakopravna z moškimi. (Lotrič 2004, 20-35)

Slovenske ženske so na pobudo Ženskega pokreta leta 1933 organizirale protest v Ljubljani in zahtevale enako plačilo za enako delo, leta 1935 pa so protestirale proti ukinitvi mestne ženske gimnazije v Ljubljani. V štiridesetih letih se je delovanju Jugoslovanske ženske zveze pridružila tudi komunistična partija. Komunisti so menili, da se mora žensko vprašanje reševati v okviru socialnega vprašanja, in so nasprotovali ustanavljanju ženskih organizacij znotraj partije, poleg tega so delovanje ženskih društev skušali preprečiti s cenzuro člankov in govorov ter zasliševanjem in zastraševanjem na policiji ter s sodnim preganjanjem. Vendar se je komunistična partija hkrati zavedala, da potrebuje sodelovanje žensk, saj revolucija ne bi mogla uspeti brez podpore polovice prebivalstva. Vsako samostojno javno delo je bilo ženskam prepovedano, zato so začele delovati v ženskih organizacijah, ki pa so bile dovoljene. Kljub vsemu je bilo sodelovanje med ženskimi organizacijami in komunistično partijo uspešno, dokler se ni ideološki vpliv partije tako povečal, da je bilo v ospredju samo še razredno vprašanje in se je precejšen del mladih članic pridružil revolucionarnemu boju. Oktobra leta 1940 je bila na 5. državni partijski konferenci vsaka naklonjenost feminizmu označena kot desničarska in kot poskus spodkopavanja komunistične partije. Jugoslovanska ženska zveza je bila izključena iz Osvobodilne fronte, ker naj bi želela imeti monopol nad ženskami.

Po drugi vojni se je oblast potrudila, da je žensko gibanje skupaj z njegovimi voditeljicami potonilo v pozabo. Edina ženska organizacija, ki je po vojni delovala v Sloveniji, je bila Antifašistična ženska zveza Slovenije oziroma Slovenska protifašistična ženska zveza. Imela je podobno organizacijsko strukturo kot druge družbenopolitične organizacije, vodila pa jo je ženska komisija pri Centralnem komiteju Komunistične partije Slovenije. Ženske naj bi v socialistični državi že dosegle formalno enakopravnost v okviru revolucionarnega boja, potrebnih naj bi bilo le nekaj popravkov in ostanki patriarhalnega sistema naj bi s časom sami zamrli. (Jeraj 2000, 53–60)

Uradno so ženske v Jugoslaviji dobile volilno pravico z ustavo FLRJ 31. januarja leta 1946. Uzakonjena je bila tudi pravica do enakega plačila za enako delo, dostop do vseh javnih služb in enakopraven položaj v izobraževalnem sistemu. (Jeraj 2005, 92)

2.3 VKLJUČEVANJE ŽENSK V IZOBRAŽEVANJE

Težnje po večji izobrazbi žensk so privedle do spoznanja, da je z izobraževanjem treba začeti že pri majhnih dekletih ter da bi jim moral biti omogočen vstop tudi na višje šole in univerzo, saj so do tedaj imeli to pravico le moški.

Prvo izobraževanje deklic, ki ga je podpirala država, se je v Avstriji pričelo v drugi polovici 18. stoletja. Leta 1775 je bil ustanovljen izobraževalni zavod za deklice. Leta 1754 je bila v Ljubljani ustanovljena šola za babice. (Cindrič 2013, 63) Obvezno šolanje je od leta 1869 trajalo osem let, vendar so osemletno šolo na Slovenskem izvajali le na Kranjskem in Koroškem, drugje je trajala šest let. Na podlagi Zakona o ustanavljanju, vzdrževanju in obisku javnih šol iz leta 1870 so bili namreč ustanovitelji šol posamezni deželni zbori, kar je privedlo do razlik v delovanju šol v različnih slovenskih deželah. (Šemnički 2013, 10) Na Štajerskem je bilo osnovno šolstvo kar razvito, vendar so vse šole poučevale v nemškem jeziku in služile germanizaciji. Šele leta 1906 se na Kranjskem, v Postojni, pouk prične izvajati v slovenskem jeziku. Šole so bile strogo ločene za dečke in deklice. (Šemnički 2013, 8, 12–13)

Pred vpisom na univerzo so se dekleta v drugi polovici 19. stoletja lahko izobraževala le na domu s privatnimi učitelji ali na zasebnih samostanskih šolah. Pomembno prelomnico predstavlja zakon o osnovnem šolstvu iz leta 1869, ki je vpeljal ženska in moška učiteljišča na slovenskem ozemlju. Leta 1871 so tako v Ljubljani ustanovili žensko učiteljišče, leta 1872 pa v Trstu. Leta 1872 je bilo z dekretom Ministrstva za uk in bogočastje dekletom dovoljeno opravljati maturo na moških gimnazijah kot privatistke. Učile so se doma, izpite pa opravljale na javnih gimnazijah. (Cindrič 2013, 63) Gimnazija je bila razdeljena na nižjo in višjo stopnjo, zaključila pa se je z zrelostnim izpitom ali maturo. Prva ženska gimnazija v avstrijskem delu monarhije je bila ustanovljena leta 1887 v Pragi, leta 1892 pa še na Dunaju. Gimnazija v Gorici, ustanovljena leta 1913, je prvi državni zavod te vrste na Slovenskem, medtem ko je bila slovenska škofijska gimnazija v Šentvidu pri Ljubljani ustanovljena leta 1905. (Šemnički 2013, 9–11)

Na podlagi podatkov o številu učenk na Dekliški meščanski šoli Ptuj pred 1. svetovno vojno je bilo Slovenk približno 10 %, ki so do leta 1913/14 narasli na dobrih 15%. Po 1. svetovni vojni

se je delež slovenskih deklet bistveno povečal, v šol. letu 1919/20 jih je bilo 77%, že tri leta kasneje več kot 85%, leta 1928 pa že skoraj 90%. V večji meri so še vedno veljali stari šolski zakoni vse do leta 1929, ko je izšel šolski zakon, ki je uvedel obvezno osemletno šolstvo in skupni pouk za dečke in deklice. Z ustanovitvijo Kraljevine SHS je šolstvo na Slovenskem doživelo slovenizacijo, poudarek je bil na uvajanju slovenskega jezika, kar se je manifestiralo tudi v odpuščanju nemškega učiteljskega kadra in zaposlovanju slovenskih učiteljev. (Šemnički 2013, 14–16,67–76)

V meščanske, strokovne srednje šole na Slovenskem je bilo leta 1934/35 vpisanih 11.315 deklet. Delež deklet na meščanskih šolah je znašal 54.4 %, na strokovnih 36.4%. V ljudskih šolah je bil delež deklet 49%. Glede na to, da so bile v splošni populaciji ženske številčneje, kaže manjši odstotek deklet vključenih v obvezno izobraževanje predvsem na to, da se je marsikateri družini zdela ženska izobrazba še vedno manj pomembna kakor izobrazba moškega. Fante so pošiljali na višje srednje šole in gimnazije, medtem ko je za dekleta bila dovolj izobrazba meščanskih šol. (Grahor 1937, 173–174) Na univerzi je bilo to leto vpisanih 1813 študentov, od tega 348 žensk. (Cindrič 2015, 25)

Univerza v Zürichu je kot prva v Evropi leta 1863 dovolila vpis študentkam, v Avstriji pa se je to zgodilo šele leta 1897. Dekleta, ki so dopolnila 18 let in opravila maturo na državni gimnaziji, so se lahko kot redne študentke vpisala na študij filozofske fakultete v študijskem letu 1897/98 in medicinske fakultete leto kasneje, leta 1900 pa še na študij farmacije. Študij prava je postal ženskam dostopen šele leta 1919. V Ljubljani je bila prva slovenska dekliška višja šola ustanovljena leta 1896 (največ je bilo učiteljic in trgovk). Na slovenskem ozemlju sta takrat delovali dve slovenski dekliški osemletni šoli, v Gorici in Ljubljani. Leta 1897 je bila ustanovljena prva gospodinjska šola na Slovenskem, kjer so poleg osnovnega znanja branja, pisanja in računanja, pridobile izkušnje na področju šivanja in krojenja oblačil, medtem, ko so bile tega leta na Dunaju tudi ženske vpisane že na univerzo, kjer je bilo leta 1901 že 139 študentk. (Cindrič 2013, 62–64)

Na dunajski univerzi je bila prva vpisana študentka, ki je kot materni jezik navedla slovenščino, leta 1905 Marija Sušnik s Koroške. Istega leta ji je sledila Cecilija Urban iz Divače. Med letoma 1897 in 1918 je bilo vpisanih 31 študentk s Kranjske, večina jih je študirala na filozofski fakulteti, 60 % jih je bilo iz okolice Ljubljane, manjši delež pa iz manjših krajev in vasi. V času študija so stanovale pri zasebnikih. Višina šolnine je bila odvisna od izbirnih predmetov, gibala se je med 16 in 140 kron na semester. (Cindrič 2013, 62–64) Pri odločitvi za študij je največkrat

botrovala želja po dvigu na družbeni lestvici in poslanstvo v boju za pravice žensk, ženske so hotele dokazati, da predsodki o manjši toleranci ter intelektualnih zmožnostih ne držijo. (Cindrič 2013, 69–79)

Ustanovitev univerze je bila za slovenski narod velika kulturna in politična pridobitev. Prva zahteva po slovenski univerzi se je sicer pojavila, s slovenskim narodnim programom, v revolucionarnem letu 1848. Univerza v Ljubljani je bila ustanovljena leta 1919. Slovenskim študentom je približala visokošolsko izobrazbo, ki so jo do tedaj, zaradi ekonomskih omejitev le v manjšem obsegu, iskali na univerzah v tujini. Zaradi možnosti uradniških služb je bila priljubljena pravna fakulteta, tako je bilo npr. na graški univerzi že pred prvo svetovno vojno 60% slovenskih študentov vpisanih na pravno fakulteto. (Heppner 1993, 89–92)

Leta 1919 se je na ljubljansko univerzo vpisalo 900 študentov, od tega je bilo 247 vpisanih na pravno fakulteto. Že v prvem desetletju delovanja pravne fakultete je bilo v vsakem semestru vpisanih od 300 do 400 študentov. Prihajali so iz Slovenije, Hrvaške, Avstrije, Nemčije, Italije, Rusije, Čehoslovaške in Srbije. V tridesetih letih je imela pravna fakulteta največ vpisanih študentov na ljubljanski univerzi. (Anžur 1998, 97–100) Že v prvem študijskem letu so bile vpisane tudi 3 ženske, leta 1923 jih je bilo 9, leta 1935 29, pet let kasneje pa že 54. Študij je trajal 8 semestrov, za doseg doktorata pa je bilo treba opraviti še rigoroze. Ženske so lahko doštudirale, dobile doktorski naziv, vendar je sodnik po poklicu lahko bil le moški. Zakon o odvetnikih iz leta 1929 je izrecno določal, da smejo ženske pridobiti pravico do izvrševanja advokature. Lahko so torej postale odvetnice, v Ljubljani je bila prva odvetnica Zora Tominšek. Šele po 2. svetovni vojni so tudi ženske lahko zasedle sodniške položaje. Pred tem pa so na sodiščih lahko službovale le kot sodne pripravnice ali sekretarke. (Melik 2003, 256–266)

Znanost je bila do prve polovice 20. stoletja moški svet. Velik del ženskih prizadevanj je bil usmerjen v boj za enake možnosti izobraževanja. Prve slovenske znanstvenice so prihajale iz dobro situiranih družin, ki so podpirale kulturno udejstvovanje in so si izobraževanje lahko privoščile. Za akademsko kariero so se odločili najboljši študentje, ki so uživali močno podporo profesorjev in so imeli zagotovljeno osnovno materialno varstvo. (Oset 2015, 214)

Prva doktorica ljubljanske univerze je leta 1920 postala Ana Mayer Kansky, ki je izvedla prvo raziskovalno delo v zgodovini prve slovenske univerze. Sicer je bila študentka kemije na filozofski fakulteti dunajske univerze, diplomirala pa je v Ljubljani. (Oset 2015, 196) Med leti 1920 in 1949 je na ljubljanski univerzi doktoriralo 662 doktorandov, med njimi 37 žensk, kar

pomeni 5,6 %. Na pravni fakulteti je bil odstotek žensk sicer nekoliko nižji. Bilo jih je 20 od skupno 460 doktorandov, torej 4,3 %. Razvidno pa je, da je na pravni fakulteti doktoriralo več žensko, kot na vseh ostalih smereh skupaj, kar izpričuje že omenjeno priljubljenost te študijske smeri tedaj. (Univerza v Ljubljani 2013)

Čeprav so si ženske konec 19. stoletja v Avstro-ogrski monarhiji izbojevale pravico do študija, je bila znanstvena kariera za žensko še vedno nepojmljiva vse dokler ni 1. svetovna vojna zabrisala meja tipičnih moških in ženskih poklicev. Prva slovenska znanstvenica je bila Alma Sodnik, leta 1923 je postala doktorica filozofije, deset let kasneje pa še privatna docentka na fakulteti. Do 2. svetovne vojne pa sta znanstvenici postali še Ljudmila Dolar Mantuani in Marta Blinc. (Oset 2015, 196)

Še vedno je bilo razširjeno neformalno prepričanje o nezdružljivosti vloge mame in znanstvenice oziroma univerzitetne predavateljice. (Oset 2015, 197) Habilitacija oziroma diploma je bil velik korak, ki pa ni zagotavljal zaposlitve. Ženske so morale bolj paziti na javno udejstvovanje, se izogibati političnega udejstvovanja in javno opozarjati na spolno enakopravnost. Morale so dokazati, da lahko združijo akademsko kariero in gospodinjstvo.

Zlasti v moškem svetu se je našlo kar nekaj nasprotnikov ženske izobrazbe. Z različnimi argumenti so zagovarjali svoja stališča. Ženske naj ne bi znale misliti in njihovo znanstveno delo naj bi bilo za družbo nekoristno. Tudi Katoliška narodna stranka, ki se je leta 1905 preimenovala v Slovensko ljudsko stranko, ni podpirala ženskega gibanja in ženske enakopravnosti. (Šatej 1999, 97–99)

Prisotnost žensk na univerzi je ponekod naletela na odobravanje, drugje na odklanjanje. Svoje odklonilno stališče je v reviji Rimski katolik izrazil tudi konservativni urednik in teolog dr. Anton Mahnič. (Cindrič 2013)

2.4 ODNOS DO SPOLNIH IDENTITET MED VOJNAMA

Spolnost je bila od 19. stoletja dalje vseskozi pod drobnogledom in nadzorom znanosti, morale in kazenskega prava, kar je vplivalo na družbene mentalitete ter odnos javnosti do spolnosti in spolnih odklonov. (Podvratnik 2010, 3)

Ločene vloge spolov, ki so jih določali spolni značaji, so določale pravila vedenja in spodobnosti. Napotke o vzgoji so meščanski družbi dajali številni priročniki. Meščansko prebivalstvo je predloge upoštevalo v večji meri kakor na podeželju, saj je bil odnos do druženja

med fanti in dekleti na podeželju bolj sproščen kot v mestih in potemtakem ni ustrezal zahtevam meščanskih moralistov. To dokazuje tudi dejstvo, da je bila Avstrija po številu nezakonskih otrok v evropskem vrhu. Najbolj je izstopala Koroška z več kot 45 % nezakonskih otrok. (Polajnar 2008, 21–23)

Težnje po zatiranju spolnosti so se ohranile vse do prvih vojnih let 20. stoletja. Na Slovenskem je bil v veljavi avstrijski zakonik iz leta 1852, sledil pa mu je zakonik Kraljevine Jugoslavije leta 1929. (Podvratnik 2010, 3)

Avstrijski zakonik iz leta 1787 in kasneje iz let 1803 in 1852 je v razsvetljenem duhu odpravil smrtne kazni za določene delikte in vpeljal prostostne in denarne kazni. Pod kategorijo protinaravnih deliktov sta spadala samo še bestialnost in istospolni odnosi, medtem ko odnosi med kristjani in pogani, analni odnosi in masturbacija pri heteroseksualcih niso bili več opredeljeni kot zločin proti naravnemu redu. (Podvratnik 2010, 25) Krščanska ideologija je kot rešitev za spolno deviantne ljudi oziroma za ohranjanje čistosti priporočala beg v samostane. Kljub temu, da je število spisov z moralno vzgojno vsebino ves čas naraščalo, se vsakdanje življenje zaradi tega ni bistveno spremenilo. (Polajnar 2008, 53)

V 20. in na začetku 30. let 20. stoletja so bili posilstvo, homoseksualnost in sodomija pojmovani kot družbeno nesprejemljiva spolna ravnanja. V kazenskih členih so ta dejanja predstavljala hudo kršitev javne nramnosti, ki povzroča splošno pohujšanje med prebivalstvom. V jugoslovanskem zakoniku leta 1929 pa so bila obravnavana le še kot prestopki zoper javno moralo, ki se kaznuje s strogim zaporom. (Podvratnik 2010, 121)

V prvi polovici 20. stoletja je razvila in uveljavljala evgenika, ki je v okviru filozofije izboljševanja človekovih dednih lastnosti delovala v tudi smeri preprečevanja deviantnosti. Evgenična praksa je zajemala preprečevanje zanositev (s prepovedjo porok, zdravniškimi spričevali, prisilno sterilizacijo ter abortusom), izboljšanje življenja (izobraževanje o negi otrok, zdravstvena reforma, zdravljenje neplodnosti) in končanje življenja (evtanazija ljudi s posebnimi potrebami). Uspešno se je prilagodila različnim veroizpovedim in političnim sistemom. Uveljavila se je tako znotraj nacizma in fašizma, kakor znotraj socializma in liberalizma. V nekaterih primerih je delovala proti emancipaciji žensk, v drugih spet feminizmu v korist. Načela negativne evgenike so nacisti izkoristili za upravičenje svojega delovanja. Uzakonili so in že v prvih dveh letih vojne izvedli 40.000 prisilnih sterilizacij ter program

evtanazije T4, v katerem so usmrtili 60.000 duševno motenih ljudi. Sledili so romi, judje in homoseksualci. (Cergol Paradiž 2015,6–10)

Institucionalizacija evgenike se je na Slovenskem začela leta 1929 in bila precej manj agresivna, bolj pozitivna. Takratna državna oblast je ustanovila antropološki odsek Higienskega zavoda v Ljubljani, kjer so se izvajale posamezne evgenične raziskave. Higienski zavod v Ljubljani je bil ustanovljen leta 1924. Izvajal je ukrepe za omejitev in zatiranje nalezljivih bolezni, raziskoval je zdravstveno stanje in preučeval aktualne socialno-medicinske probleme, vendar se ni posluževal evtanazije in drugih prisilnih ukrepov negativne evgenike. (Cergol Paradiž 2015, 59–61) Prvo evgenično društvo oziroma sekcija pa je nastala leta 1937. V Kraljevini Jugoslaviji je z zakonom znotraj Ministrstva za narodno zdravje bila predvidena ustanovitev Oddelka za rasno, javno in socialno higieno, ki naj bi poleg skrbi za preskrbo z vodo, za osebno higieno, za sanacijo okolja in zaščito delavcev ter invalidov izvajal tudi evgenične ukrepe. V tem smislu naj bi skrbel za pripravo družinskih registrov o dednih boleznih in napakah ter zbiral material o antropoloških, biometričnih in demografskih podatkih naroda. (Cergol Paradiž 2015, 35–65) Gospodarska kriza v 30. letih pa je preprečila uresničitev evgeničnih ciljev, saj se je zdravstveni proračun močno skrčil in Oddelka za rasno, javno in socialno higieno niso ustanovili. (Cergol Paradiž 2015, 59)

3 LJUBA PRENNER – ŽIVLJENJE IN DELO

3.1 MLADOST IN ŠOLANJE

Ljuba Prenner se je rodila leta 1906 v Prevaljah na Koroškem očetu Josipu in materi Mariji. Oče je bil kočevski Nemeč, mati pa doma iz Slovenskih goric, poročila sta se v Mariboru in se preselila v Prevalje na Koroškem, kjer se je rodila Ljuba, leto za njo pa še njena sestra Josipina. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 11) Imeli sta tudi polbrata Ivana, ki je bil nezakonski sin in prvi otrok matere Marije. Krščena je bila kot Amalija Marija in si je ime Ljuba kasneje nadela sama, že zelo zgodaj pa se je med domačimi prijel njen vzdevek Puba, ki se jo je držal do študijskih let. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 13) Leta 1910 so se preselili v Ruše, kjer je preživela otroška leta in se vpisala v prvi razred osnovne šole, leta 1914 pa v Slovenj Gradec, kjer je s svojo družino živel tudi njen brat Ivan. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 15)

Slika 1: Družinski portret Prennerjevih (Andreiz 1910–1920).

Že kot otrok se je Ljuba raje igrala fantovske igre, uganjala norčije, branila deklice in ni marala dekliških oblek.

Lastna dvojezična družina ji je nudila enega izmed prvih vzorov strpnosti med dvema kulturama, oče namreč ni znal slovensko, mati pa ne nemško. Kljub temu je Ljuba kaj kmalu obvladala oba jezika. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 13) Ohranjeno je pismo staršev, ki sta ga napisala v Slovenj Gradcu leta 1941, kjer na prvi stani piše mama v slovenščini, na drugi pa oče v nemščini. (Horvat, Kekec in drugi 1997, 6)

Leta 1919 je Ljuba prestopila prag nižje gimnazije na Ptuju, kjer je opravila tri razrede. Vpisala se je v prvi slovenski razred, ki ga je nova vlada odprla ravno tega leta ob preimenovanju Gimnazije Franca Jožefa v Državno gimnazijo Ptuj. Dotlej je bila šola izključno nemška.

V tistem času je bila večini deklet izobrazba sicer težko dosegljiva. Pred 1. svetovno vojno se dekleta niso mogla vpisati na gimnazijo kakor fantje in so svojo študijsko pot navadno zaključila z osnovno šolo. Čeprav so konec 19. stoletja predpise spremenili, je bila visoka izobrazba še vedno bolj izjema oziroma le privilegij bogatih meščanskih deklet. Slovenske gimnazije so spričevala dekletom začele podeljevati v prvem desetletju 20. stoletja.

Ko se je kot privatistka na srednjo šolo vpisala tudi Ljuba Prenner, je bil to še vedno večinoma moški svet (Horvat, Kekec in drugi 1997, 18), kar obravnavata Alojz Cindrič (2013) v delu Študentke s Kranjske na dunajski univerzi: 1897–1918 in Željko Oset (2015) v prispevku Slovenske znanstvenice in njihove možnosti za akademsko kariero v obdobju Kraljevine SHS/Jugoslavije. V tem obdobju je živela pri teti Ivani Rasteiger, mamini sestri. Po končanem tretjem razredu se je morala zaradi finančne stiske vrniti domov. Četrty razred je zaključila naslednje leto v Celju, malo maturo pa opravila spet na Ptuju. V gimnazijskih letih je na literarnih večerih spoznala lepote slovenskega jezika in začela gojiti ljubezen do gledališča ob uprizoritvi Desetega brata in Gogoljevega Revizorja. Izredno je bila navdušena nad dogodki, ki so se v večjem mestu vrstili en za drugim, medtem ko se v domačem Slovenj Gradcu ni nič dogajalo. (Horvat, Kekec in drugi 1997, 19)

Po opravljeni nižji gimnaziji se je za nekaj let zaposlila kot tipkarica v odvetniški pisarni v Slovenj Gradcu, vendar je bila želja po višji izobrazbi tako močna, da se je na vrat na nos odločila in z zelo malo denarja odpotovala v Beograd, kjer je na 1. ženski realni gimnaziji opravila še peti in šesti razred. Medtem se je preživljala kot bolniška strežnica in kot korespondentka v nekem kleparskem podjetju. V teh letih je razvila tesno prijateljstvo s

profesorico Desanko Maksimović, ki je obstalo še dolgo po tem. (Horvat, Kekec in drugi 1997, 8)

Naposled ni več zmogla plačevanja šolnine in se je vrnila domov ter nadaljevala šolanje s privatnimi izpiti. Uspešno je zaključila sedmi in osmi razred ter opravila maturo (Slika 2) na Liceju v Ljubljani leta 1930. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 21) To je bilo težke obdobje, v katerem pa so ji pomagale prijateljice Minka Kroft, prof. Vrtovčeva in Jerica Zemljan.

Slika 2: Maturantke ženske realne gimnazije v Ljubljani junija 1930 (Zbirka fotografij iz zapuščine Ljube Prenner 1930).

Takoj po maturi se je Ljuba vpisala na pravno fakulteto oziroma juridično fakulteto Univerze Kralja Aleksandra I. v Ljubljani in jo kljub težkemu začetku ter več spodletelim izpitom po šestih letih tudi zaključila. Med šolanjem ni blestela, nikoli ni sodila med najboljše študente, vendar je to treba pripisati tudi težkim življenjskim razmeram in socialni stiski. Med študijem se je preživljala z inštrukcijami nemškega, slovenskega in latinskega jezika pa tudi s pisanjem pripovedk in črtic. (Horvat, Kekec in drugi 1997, 10)

Avstrija je bila zadnja med evropskimi državami, ki je ženskam dovolila vstop v akademsko sfero. Ko se je Ljuba vpisala na fakulteto, je bila misel, da so ženske manj sposobne za študij in uveljavitev, že dodobra opuščena ter tudi takratna oblast v kraljevini Jugoslaviji je bila že veliko bolj naklonjena izobraževanju žensk.

Po diplomi je doma v Slovenj Gradcu opravljala sodno prakso (1936 in 1937) na okrajnem sodišču in kot pripravnica v odvetniški pisarni dr. Josipa Lavriča (1939). (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 27) Sodelovala je tudi v sokolskem društvu, dramski skupini in pevskem zboru. Po srcu je bila veseljak in zato sprejeta ter zaželena v vsaki družbi. Z domiselnimi pesmicami in prigodami je ob posebnih priložnostih znala zabavati prijatelje ter znance. Bila je svetovljanka odprtega srca in uma. Majhno domače mesto ji ni nudilo dovolj izzivov in možnosti za nadaljnji osebni razvoj, zato se je odločila za selitev v Ljubljano, kjer je imela možnost pridobiti doktorski naziv. Od aprila 1939 je delala kot pripravnica v dveh ljubljanskih odvetniških pisarnah in leta 1941 (slika 3) pridobila doktorski naziv.

Slika 3: Objava dneva promocije Ljube Prenner (Cencič 1941, 4).

Že v mladosti je Ljuba gojila ljubezen do pisateljstva in dramaturgije. S pisanjem kratkih zgodb si je tudi finančno pomagala med študijem in leta 1939, v času njenega pripravništva, je izšla njena prva slovenska kriminalka z naslovom Neznani storilec. Istega leta je bila tudi sprejeta v Društvo slovenskih književnikov. Rada se je gibala v širokem krogu ljudi in imela veliko znancev, s katerimi se je srečevala ter debatirala. (Horvat, Kekec in drugi 1997, 17)

Začetek štiridesetih let 20. stoletja je bil čas, ko so politična nesoglasja vse bolj razdvajala slovenski prostor in so se širile totalitarne ideje, vendar Ljuba ni pristajala na takšne ali

drugačne direktive. Čeprav je bila verna in vzgojena v tradicionalnem katoliškem duhu, ni podpirala uradne katoliške cerkve, saj je spoznala, da sta nauk, ki ga podaja Cerkev, in življenjski stil cerkvenih dostojanstvenikov v popolnem nasprotju. Sicer je bolj simpatizirala z levičarji, vendar jo je tudi komunizem razočaral. Ostala je neomajna in izrazita individualistka, verjela je samo vase. Glede na svoje politične nazore in prepričanje pa se je sama definirala: »Sem pa prepričan demokrat po mišljenju in socialist v praksi po dejanjih.« (Prenoša 2007)

Slika 4: Ljuba v popolni odvetniški moški opravi (Smajila 2014).

3.2 ADVOKATURA

Čeprav je julija 1942 opravila odvetniški izpit, je za vpis v imenik odvetnikov decembra 1942 morala uporabiti zvijačo. Med italijansko diktaturo je advokaturu dobil le tisti, ki je bil po rodu iz ljubljanske pokrajine, Ljubin rojstni kraj pa je bil v nemški okupacijski coni. Zato je mestno občino Kočevje, kjer je bil sicer rojen njen oče, na pa tudi ona sama, prosila za izdajo domovnice. Ker naj bi se oče ob selitvi v imenu cele družine odpovedal kočevski domovnici, ji je niso hoteli izdati, vendar jih je Ljuba v pritožbi opozorila na to, da je bila takrat že polnoletna in se potemtakem oče ni mogel izreči v njenem imenu. Ugodili so ji in dobila je domovnico. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 33) Po nasvetu slovenske tajnice, gospe Bavcon, se je odločila počakati z vlogo za advokaturu do takrat, ko bi bila italijanska komisarja za advokaturu Zennarri in Grazioli na dopustu in bi tako od namestnika lažje dobila vse potrebne žige in podpise. Tako je tudi bilo, višji funkcionarji so se za božič vrnil domov v Italijo in namestni komisar Wissia je, misleč, da je Ljuba doma iz Fare pri Kočevju (v resnici pa je bila doma iz Fare pri Prevaljah), potrdil dokumente. 31. 12. 1942 je prisegla kot advokat in leta 1943 odprla svojo pisarno. (Prenner 2007)

3.3 DELOVANJE V OSVOBODILNI FRONTI

Ljuba Prenner je simpatizirala z levico in se kot zavedna Slovenka ob ustanovitvi OF pridružila osvobodilnemu gibanju, kjer je posredno sodelovala tudi s komunistično partijo. Njeno stanovanje so uporabljali za sestanke najvišjih forumov, kot javka za pošto, mnogokrat pa so tam tudi prenočili tovariši. Skrbela je za aretirance in zapornike, jim nudila pravno obrambo in nasvete, raznašala ilegalni in propagandni tisk ter delovala pri Rdeči pomoči.

Njeno drugačnost je ljubljanska smetana že poznala, v času italijanske okupacije leta 1941 pa je padla v oko tudi fašističnim uniformirancem, ki so takrat nadzirali ljubljanske ulice. Med raznašanjem ilegalne propagande sta dva vojaka pritekla za njo in jo ustavila, ker sta mislila, da je moški, preoblečen v žensko. Še preden sta jo odpeljala v stražnico, je Ljubi uspelo aktovko s sporno vsebino predati na ulici znanki, Ani Župančič, medtem ko je le-ta skušala vojaka prepričati, da je Ljuba ženska. V stražnici so na podlagi legitimacije, kjer je pisalo, da je odvetniški pripravnik, sklenili, da mora biti moški. Zaplet sta naposled rešili dve Ljubini znanki, ki sta dogajanje opazovali na ulici ter vdrli v stražnico in uradnika prepričali, da je Ljuba slovenska pisateljica in nikakršen moški. Tako je bila izpuščena, ilegalna dokumentacija pa ni nikoli prišla na dan. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 37)

Bila naj bi tudi ključna akterka pri reševanju Toneta Tomšiča iz zapora, ki pa ga niso izpeljali do konca. Ljuba je vedela, v kateri celici je zaprt, in na srečo poznala paznika, ki je bil pripravljen sodelovati. Preoblekla naj bi se v italijansko uniformo, pazniku ukazala, naj odpre in ga odpeljala ven. Čeprav je imela že vse pripravljeno, ji je nekdo tik pred zdajci sporočil, da se načrt reševanja nje ne tiče več, ker je članica samo OF ne pa tudi KP. Nalogo rešitve naj bi izvedla KP sama. Ljubi se je vseeno uspelo priplaziti do zunanje stene Tomšičeve celice. Želela mu je sporočiti novico oziroma spremembo plana, vendar ji je Tone že sam takrat povedal, da ga partija ne bo rešila. (Horvat, Kekec in drugi 1997, 31)

Sicer je bila Ljuba član partije tri mesece, čeprav sama tega ni želela. V partijo jo je vpisala soproga Toneta Tomšiča, Vida Tomšič, in jo na njeno prošnjo iz partije tudi izbrisala.

Po kapitulaciji Italije je reševala ljudi iz taborišč in zaporov tako, da je v skladu in sporazumu z Osvobodilno fronto v prošnjah za izpust navedla, da je bila sodba razveljavljena pri nemških oblasteh, kar pa ni bilo res in je bila zaradi tega marca 1944 aretirana s strani domobrancev. Ko je gestapovskemu odvetniku, pri katerem je bila na zagovoru, prisegla, da je to počela zavestno in popolnoma zastonj, samo zaradi ljubezni do domovine, se je le-ta odločil sežgati dokaze, ki so jo bremenili in jo s tem rešil zapora. Odvetniška zbornica ji je prisodila globo, ki jo je po vojni dobila nazaj. Po vojni je bila ena redkih odvetnikov, ki so imeli dovoljenje za opravljanje dejavnosti. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 39)

Leta 1945 so ji umrli starši. Žalostna je bila predvsem zato, ker ni mogla skrbeti zanje, ko sta bila bolna. Imela pa je dobre prijatelje, ki so skrbeli zanje in poskrbeli tudi za pogreb. (Horvat, Kekec in drugi 1997, 25)

3.4 POVOJNE TEŽAVE

Kot rečeno, je bilo njeno članstvo v komunistični partiji kratko, saj se ni popolnoma strinjala z ideologijo, ki se ne ozira na posameznika, še manj pa z metodami, kjer cilj opravičuje sredstva partijskega delovanja. Že med vojno je spoznala, da se načela OF zelo razlikujejo od načel KP. Ljuba Prenner je prisegala na pravo in na zakonodajo, povojna tajna policija pa se za to ni zmenila. Po podatkih VOS-a naj bi se v političnem pogledu zblíževala s politično opozicijo, ki je takrat nastajala. Res se je podpisala pod Božično protikomunistično spomenico, vendar razloga in okoliščin ni nikoli pojasnila. Kljub zadržkom do partije in razhajanju z načeli delovanja OF ni nikoli nasprotovala osvobodilnemu boju. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 47)

Vseskozi si je prizadevala za pravičnost in zato zagovarjala tudi ljudi, obtožene izdaje, vojnih zločinov, dejanj zoper državo in špijonaže.

Leta 1946 je branila partizanko Tončko Vidic, ki je bila zaradi izdaje obsojena na smrt. Ljuba ni verjela v resničnost obtožb. Zahtevala je obnovo procesa, poiskala priče in dosegla oprostilno obsodbo. Na koncu razprave sta z javnim tožilcem Javornikom še fizično obračunala. Tako je že drugič pristala pred disciplinskim sodiščem (prvič leta 1944 zaradi lažnih vlog). Plačati je morala kazen, vendar so ji za prekršek odpustili. (Kukec 1999)

Zastopala je tudi Jura Adlešiča, ki je bil ljubljanski župan med letoma 1935 in 1942 ter so mu sodili v odsotnosti. Branila je tudi obtožence, ki so med vojno sodelovali v Slovenski legiji pod vodstvom Draže Mihajlovića, pa lastnika ljubljanskih kinematografov, obtoženega sodelovanja z okupatorjem. (Kukec 1999)

Ostra kritika na račun njenega odvetništva je bila objavljena v Slovenskem poročevalcu (med 2. svetovno vojno je postal glasilo Osvobodilne fronte, po letu 1945 pa dnevnik). V glasilu so ji očitali, »da izkopava ugled in avtoriteto odvetniškemu stanu, da se neprimerno vede na sodiščih, da se poslužuje zbadljivih in dvoumnih duhovitosti, ki zasenčijo obtožbo in izvajanje javnega tožilca, da je podkupljiva, da zanika dokaze, da izkopava ugled in avtoriteto Uprave državne varnosti, da se sklicuje na nepristranost sodišča in izkopava njegov ugled in ugled ljudske oblasti nasploh«. (Horvat, Kekec in drugi 1997, 26) Ker takratni komunistični režim od odvetnikov ni zahteval, da dokažejo nedolžnost ali branijo obtožence, temveč je pričakoval, da jih obsodijo, in čeprav ni počela nič drugega, kot vestno zagovarjala svoje kliente, je marca 1947 sama oddala advokaturo zbornici. (Kukec 1999)

Zaradi nespoštovanja kulturnega molka, ki ga je narekoval OF od leta 1941, je bila izključena tudi iz Društva slovenskih književnikov. Zaradi samosvojega načina advokature je bila kot nasprotnica političnega sistema marca 1947 celo aretirana in preživela je 6 tednov samice. Po izpustitvi je sprejela delo ekscerptorja pri Akademiji znanosti in umetnosti, nato pa se zaposlila na Inštitutu za slovenski jezik. Iskala je tudi službo kot učiteljica, vendar je bila zaradi nezadostnih kvalifikacij zavrnjena. Poleg tega pa oblasti z njo še niso do konca obračunale. (Horvat, Kekec in drugi 1997, 67–68)

3.5 FERDRENG

12. 7. 1949 je bila aretirana in poslana v žensko taborišče Ferdreng na družbeno koristno delo. Delo v kamnolomu je bilo povezano z mučenji in pomanjkanjem osnovnih življenjskih potrebščin. Uradno sicer ni bila nikoli niti obtožena niti odpuščena. Kakor na prostosti je tudi v zaporu pomagala zapornicam s pisanjem pritožb. Tudi takrat je nista zapustili dobra volja in volja do življenja. S humorjem je sebi in drugim pomagala premagovati težke trenutke zaradi nečloveških razmer, ki so vladale v taborišču. V tem duhu je nastala pesem Prošnja za novo stranišče, saj so bila v zaporu tristotim jetnicam na voljo le tri stranišča in kasneje, ko je bila leta 1950 premeščena v zapor ljubljanskega okrožnega sodišča v Škofji Loki, je celo napisala spevoigro Vasovalci. V svojih pričevanjih se je kot izstopajoče in zaščitniške osebe spominjajo nekatere zapornice, zlasti Ljubljančanke. (Jambrek 2014, 43–45) Po desetih mesecih zapora je bila 1. maja 1950 odpuščena in se je vrnila domov.

Ko je prišla iz zapora, je živela v Rožni dolini v Ljubljani, bila je brez službe, brez dovoljenja za opravljanje advokature, njenih literarnih del pa, ker naj bi bila politično kompromitirana, ni želel nihče objaviti. Mesec za tem je umrl njen svak Josip Šerbec, zato se je preselila k svoji sestri Josipini za Bežigrad. Pomagala ji je skrbeti za družino, saj je bila njena sestra gospodinja in vdova z dvema otrokoma, ki sta prav tako kot Ljuba študirala pravo. Prevezela je možko vlogo, vlogo glave družine in družino preživljala kot pisar v odvetniških pisarnah, vendar je zaradi finančne stiske bila primorana prodati hišo staršev v Slovenj Gradcu. Ne z delom ne z zaslužkom ni bila zadovoljna, želela si je lastne advokature in jo s pisanjem prošenj ter lobiranjem na vseh možnih straneh vendarle dosegla 17. marca 1954. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 37) Istega leta je premiero doživela opera Slovo od mladosti, za katero je Prennerjeva napisala libreto. Odprla je svojo odvetniško pisarno, kjer sta ji med tem, ko sta se od nje učila, pomagala tudi nečaka Vojmil in Smiljan. Še vedno je rada pomagala ljudem in zato je zaposlila tudi vdovo nekega notarja, čeprav ni ničesar znala, ter nekega starejšega gospoda, ki ji je vodil pisarno. Pri njej se je kot pripravnica usposabljala Marija Polak, s katero sta stkali pristne prijateljske vezi. (Horvat, Kekec in drugi 1997, 32) Kot odvetnica je bila zelo popularna, v sodni dvorani pa že začela izgubljati nekaj svoje ostrine na račun neposrednosti in vzkipljivosti. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 76)

Ljuba je Polakovo naučila ponarediti svoj podpis, da je lahko še kot pripravnica sama vodila odvetniške posle, zaradi česar je spet pristala pred odvetniško zbornico, vendar hujših posledic tokrat ni bilo. Odvetniški zbornici so jo prijavili še dvakrat. Prvič leta 1963, ko je v nekem

postopku za sodnika dejala, da ima premalo pravnih izkušenj, da bi sodil ali sodbo utemeljil. Čeprav se je disciplinsko sodišče strinjalo z Ljubo, da mora vsak odvetnik opozarjati na napake in storiti vse za svojo stranko, je morala plačati denarno kazen. Drugič se je v disciplinskem postopku znašla, ko je leta 1968 na hodniku sodišča udarila Lojzeta Jagra, vendar je disciplinski tožilec ustavil postopek, saj naj bi si bil Jager sam kriv, ker je Prennerjevo z žaljivkami na račun njenega videza tako prizadel, da se ni mogla več obvladati, kar naj bi bilo popolnoma razumljivo. (Kukec 1999, 45) Istega leta je ob stoletnici Odvetniške zbornice Slovenije imela čast govoriti na slavnostnem zboru. Novembra 1970 je bila imenovana za stalnega sodnega tolmača za nemški jezik na območju Slovenije. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 79)

Slika 5: Dr. Ljuba Prenner leta 1967 (Zbirka fotografij iz zapuščine Ljube Prenner 1967).

Pri starosti 60 let ni bila več tako navdušena nad življenjem v metropoli in je mir našla v Šmiklavžu, vasici blizu Slovenj Gradca. Prijateljico Mimiko Krenker in njene tri hčerkе je obiskala, kadar je le mogla. Prav Mimika jo je prepričala, naj napiše svoje spomine. Pri Bučinekovi, kakor se jim je reklo po domače, se je počutila doma, saj so jo sprejeli takšno, kakršna je bila. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 180) Leta 1974 je zbolela za rakom na dojki in bila uspešno operirana. Ves čas je za njo skrbela družina Bučinek. Želela se je upokojiti, stara je bila 69 let in imela je 36 let delovne dobe, iz katere pa so bila izvzeta leta, ki jih je preživela v zaporih in v taborišču, poleg tega ji niso priznali let pisateljstva in sodelovanja v OF. Na pomoč so ji priskočili prijatelji, kot so bili Ivan Potrč in Zofija Kumbatovič, predsednik in tajnica Društva slovenskih pisateljev. Uradno je zaprosila za socialno zavarovanje za svobodne umetnike, Društvo slovenskih pisateljev pa jo je podprlo ter jo tudi ponovno sprejelo med svoje člane, ne da bi za to sama prosila. V postopku za priznanje dveh let delovne dobe za delo pri OF so ji na pomoč priskočili upokojeni sodnik Stanko Osterec, sodelavka iz vojnih časov Lidija Šentjura in njena vojna zveza na sodišču Anica Sotlar, ki so potrdili upravičenost za priznanje delovne dobe. Tako se je 1. avgusta 1975 upokojila. Čeprav so ji bile zasluge za njeno delo priznane prepozno, je Ljuba zaradi prijaznosti sodelavcev in znancev čutila, da ji je priznано tisto, za kar se je borila celo življenje. Dve leti po upokojitvi se je ponovno spopadla z boleznijo in 18. septembra 1977 umrla. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 83)

3.6 PISATELJICA

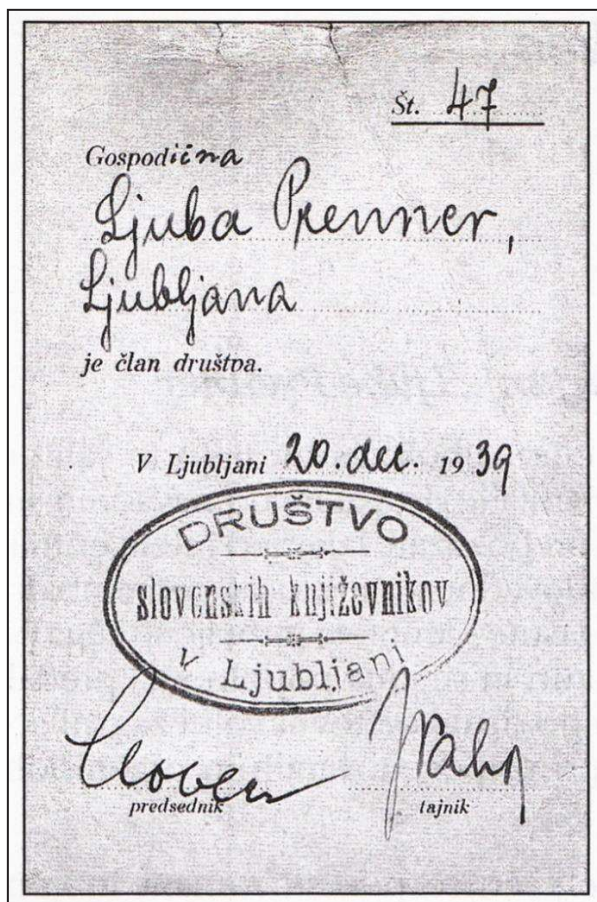
Svoje življenjsko poslanstvo je Ljuba Prenner našla v pravu in literaturi ter se jima popolnoma predala. Pri tem sta jo gnali želja po spremembah in lastna radovednost. Bila je ustvarjalna, pisala je tako prozo (povesti, črtice, romane) kot tudi dramska besedila in libreto. Pri svojem delu se je srečevala z različnimi usodami ljudi in tudi sama doživela kar nekaj vzponov in padcev ter vse to spretno izkoristila pri pisanju. Rada je poudarjala, da sta si odvetniški poklic in pisateljstvo zelo blizu, kar je utemeljevala z delom Franceta Prešerna in Ivana Tavčarja, Janka Kresnika in Jožeta Mencingerja. Prepričana je bila, da je veliko literarnih idej in junakov nastalo ob neposrednem stiku s stvarnim življenjem ob opravljanju odvetniškega poklica. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 79)

Literarno ustvarjanje je bilo na začetku eden od virov za preživetje, kasneje pa vir samopodreditve, nekajkrat tudi vir razočaranja. Posvečala se je ljudem in njihovim življenjskim zgodbam, ironično in s pridihom satire je izkazovala ljubezen do slovenstva. Za njeno pisanje so značilni situacijska komika, duhoviti dialogi, pestro dogajanje in realistični opisi. Težava, s

katero se je srečevala pri literarnem ustvarjanju, pa je bila predvsem v tem, da nikoli ni imela pravega mentorja. Za njeno literarno delo se je najbolj zanimal in jo pri tem spodbujal prijatelj Franc Ksaver Meško. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 133)

Poleg samega ustvarjanja jo je gnala želja po tem, da bi bila njena dela tudi natisnjena in uprizorjena. Pisala je različnim založnikom in dramaturgom v Ljubljani, Mariboru, Beogradu in Zagrebu. Ob promoviranju svojih del je vedno prosila za kritične komentarje in nasvete. V ta namen je svoja dela tudi sama prevajala v nemški in srbohrvaški jezik. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 85)

V proznih delih se je posvečala opisovanju rodnega mesta Slovenj Gradec in njegovih prebivalcev, snov za dramatiko pa je črpala iz svojega odvetniškega poklica. Večino proznih del je napisala pred 2. svetovno vojno, medtem ko se je v dramatiki preizkusila med vojno in kasneje. V poznih letih svojega delovanja je spet začela pisati romane, vendar je veliko njenih del ostalo še v rokopisu. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 87)

Slika 6: Članska izkaznica Društva slovenskih književnikov (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 86).

Že leta 1928 je objavljala črtice v dnevniku Jutro, leto kasneje je v knjižni obliki izšla otroška zgodba Skok, Cmok in Jokica, ki je priredba pravljice Berte Vrečko. V dijaških letih je napisala realistično-romantično povest Trojica, ki je izšla leta 1929. S takratnim zaslužkom si je lahko plačala inštruktorico za matematiko in tako naredila izpite za napredovanje na gimnaziji. Roman Pohorska vigred je izhajal po delih v Jutru med letoma 1930 in 1931, v knjižni obliki pa ni nikoli izšel. Obravnava kmečko življenje in okolje, tematika pa je predvsem ljubezenska.

Med letoma 1936 in 1938 je revija Ženski svet objavila povest Mejniki ali Kronika malega mesta, ki je posvečena njenim staršem, govori pa o vzdušju in ljudeh malomeščanskega mesta, kot je bil Slovenj Gradec. V Slovenj Gradcu se dogaja tudi povest Življenje za hrbtom, objavljena leta 1936. Najpomembnejše literarno delo je vsekakor prvi slovenski kriminalni roman Neznani storilec. Snov je vzeta iz sodne prakse in pripoveduje o vplivu in odzivih okolja na umor dekleta v majhnem mestecu. Ljuba je roman napisala zaradi stave, hotela je dokazati, da je sposobna napisati kriminalko in to storila v treh mesecih. Roman je bil tisti čas velika uspešnica in bil takoj razprodan, zaradi česar je 20. 12. 1939 postala članica Društva slovenskih književnikov (Slika 6). Na začetku 2. svetovne vojne, ko so oblastniki v ljubljanski pokrajini vsiljevali italijanski program, je takratnemu ravnatelju Narodnega gledališča v Ljubljani, gospodu Golliju, oddala dramsko delo Veliki mož domovine. Komedija, ki poziva k spoštovanju domače kulture in krepi borbeni duh Slovencev, je doživela premierno uprizoritev (slika 7) z okrnjenim naslovom Veliki mož, saj je italijanska cenzura leta 1943 izbrisala zadnjo besedo. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 58–105)

**GLEDALIŠKI
LIST**

Narodnega gledališča v Ljubljani
1942-XX--43-XXI

DRAMA

10 LJUBA PRENNER:
VELIKI MOŽ

Lit 2-

Veliki mož

KOMEDIJA V TREH DEJANJH — SPISALA LJUBA PRENNER
REŽISER: MILAN SKRIBINEK INSCENATOR: ALENKA GERLOVIČ

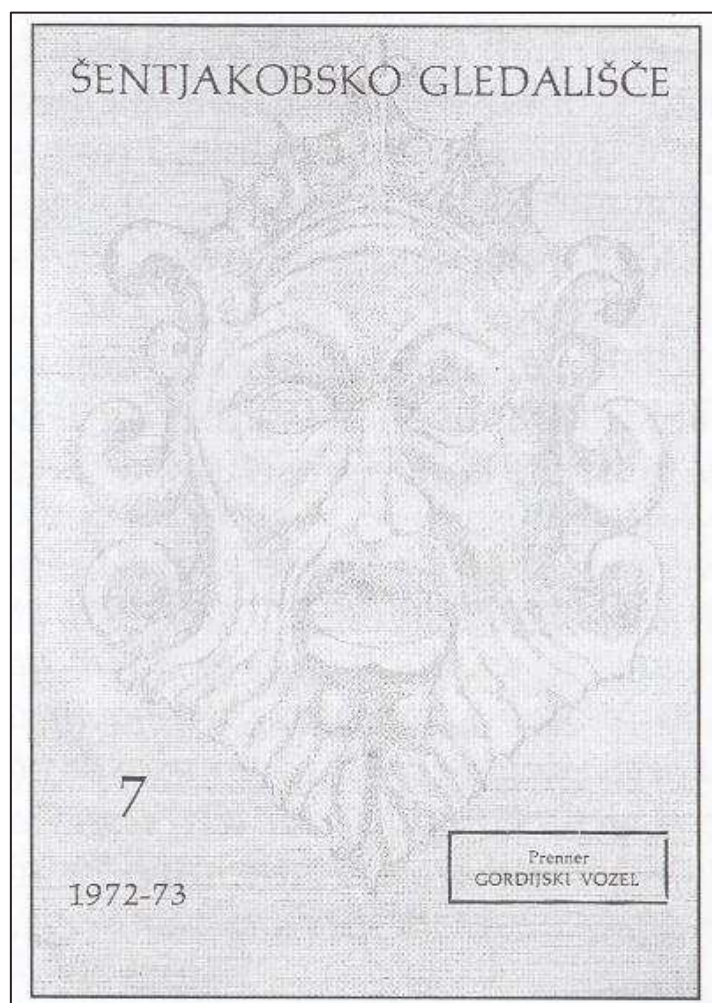
Rastislav Vrhunec, slavni domačin	VI. Skrbinek
Vida Praznikova, pokroviteljica lepih umet- nosil	Starčeva
Franjo Praznik, njen mož, veletrgovec z doželnimi pridelki	Cesar
Nada, njuna nečakinja	Rasbergerjeva
Zorin, njun nečak	Brezigar
Dr. Cvetko Volina, književnik in režiser	Peček
Dr. Žaromil Močerad, upravni uradnik v p. in predsednik „Kulturnega venca“	Košuta
Slavoljub Pivnik, profesor in slaven pi- satelj	P. Kovič
Miha Volk, lastnik in ravnatelj „Dneva“	Lipah
Zmago Lisjak, glavni urednik „Luči“	Kosič
Žan Modrijan, urednik revije „Seja- lec“	Rastresen
Mario Skaza, umetnik	Bratina
Noribert Grajšek, stud. iur. in estest	Bliz
Miroš Mogočnik, sin bogataša	Drenovec
Pavel Kresnik, brezposelni profesor in ne- slaven pisatelj	Nakrat
Milka, Praznikova sobarica	Sancinova
Policijski komisar	Gorinšek

Dva detektiva, nekaj literatov, pesnikov in urednikov
Dejanje se odigrava v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno,
drugo in tretje v dveh zaporednih dneh nekaj dni, po prvem dejanju
Krmnen plašč za gđ. Starčovo — firma F. Bizjak, Kongresni trg št. 8, tel. 30—17
Toaleta gđ. Starčeva (prvo in tretje dejanje) izgotovil atelje Mara Sajovic Mestni
trg 8. Keramični predmeti in pisalni garnituri — tvrdka Tičar, Selenburgova
ulica.

Slika 7: Gledališki list ob premieri Velikega moža 20.1.1943 (Šnuderl 1942/1943, 77–83).

Po vrnitvi iz taborišča so bile njene možnosti za literarni razvoj omejene. 21. marca 1954 je bila na odru ljubljanske Opere (Slika 8) sicer premierno igrana opera v treh dejanjih Prešeren (kasnejši naslov Slovo od mladosti), za katero je spisala libreto že leta 1947, uglasbil pa jo je Danilo Švara. (Slovo od mladosti (opera) 2016) Čeprav je publika opero dobro sprejela, so bile ocene oziroma kritike zelo različne. Nič ni kazalo na to, da se bo njena pisateljska kariera spet odprla. Možnosti je iskala tudi na drugih trgih, zato je svoja dela prevajala v nemški in srbohrvaški jezik. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 126) Njeno komedijo Gordijski voz je radio Trst posnel in predvajal v obliki radijske igre leta 1967. Na odrskih deskah pa so jo izvajali v Šentjakobskem gledališču leta med letoma 1972 in 1973 (Slika 9). Komedija govori o starejšem zakonskem paru, ki se ločuje zaradi nezvestobe.

Med tipkopisom besedila za Gordijski voz je tudi list z njenim posvetilnim motom, kjer piše: Gordijski voz: Sp. akt je vedno enako grd in neestetičen, naj ga izvrši ta ali oni moški s to ali ono žensko. Čemu je potem zak. žena, če to stori – poštena žena, druga pa, ki se ji dopada izmenjavati partnerja, pa kurba. (Horvat, Kekec in drugi 1997, 33)

Slika 9: Gledališki list ob uprizoritvi Gordijskega vozla (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 120).

Kar nekaj besedil je zaradi nespodbudnih okoliščin ostalo v rokopisih, npr. Bruc: roman neznanega slovenskega študenta in Pod prisilno upravo ter življenjske zgodbe Huga Wolfa, Ernsta Golla in Franca Bernekerja.

Skoraj vsa njena dela vsebujejo avtobiografske prvine. Pojavljajo se liki s podobnimi težavami, kot jih je imela ona sama, na primer težavno obdobje v času šolanja. Dogajanje je pogosto postavljeno v malomeščansko mestece, iz kakršnega je izhajala tudi sama. V vsakem delu se pojavi kakšen lik advokata in pisatelja oz. pisca, ki ima težave pri objavi svojih del. Potemtakem lahko razumemo njeno pisanje na splošno kot izpovedovanje lastnih upov in razočaranj. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 135)

3.7 PUBA, NE MOŠKI NE ŽENSKA

Ljubo Prenner poznamo kot bleščečo odvetnico in pisateljico, marsikomu pa je ostala v spominu kot ženska z moško dušo, ženska, ki si je drznila in znala nositi hlače, ko to za ženske še ni bilo sprejemljivo. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000)

Vsekakor je bila drugačna in tega ni skrivala. Že kot otrok je imela raje igre in opravila, ki so bila primernejša za fante, ni marala dekliških klobučkov, oblekic, ne spetih las. V času šolanja, ko je živela v Slovenj Gradcu, so ji naredili vzdevek Puba, tudi oče naj bi ji tako pravil, mati pa jo je klicala Malči ali Mala. (Horvat, Kekec in drugi 1997, 34)

Počasi, a vztrajno je spreminjala svojo podobo. Najprej si je postrigla lase, ki ji jih je mama spletala v kite, katerih ni marala. Kratki pričeski je dodala moško srajco s kravato, obdržala pa je krilo (slika 10). V študijskih letih je pričesko skrajšala v moško in obdržala tak videz vse do konca vojne, ko je opustila še krilo in začela nositi hlače. Večkrat je sama dejala, da ji je socializem omogočil vsaj to, da je lahko oblečena kot moški. (Horvat, Kekec in drugi 1997, 35) Ženskam so se pričele odpirati nove možnosti uveljavljanja v družbi, kar se je odražalo tudi s prevzemanjem moškega načina oblačenja. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 163) Navadno je bila oblečena v moško obleko s srajco, kravato in klobukom ter vedno imela pri sebi svojo advokatsko torbo. Imela naj bi tudi nižji, moški glas in v zboru pela tenor.

Slika 10: Leta 1926 Ljuba še v krilu, a že s kratko pričesko, srajco in kravato (Smajila 2014).

V javnosti in v službi je uporabljala žensko slovnično obliko, doma s prijatelji pa moško. (Horvat, Kekec in drugi 1997, 37) Zavedala se je, da s svojim stilom pri ljudeh vzbuja najrazličnejše pomisleke in sumničenja, zato se je ob posebnih priložnostih potrudila narediti nepozaben vtis. Kot navaja Marja Polak (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 174), je v kazensko pisarno sodišča v Kranju vstopila z zavitkom slaščic in se predstavila: »Jaz sem dr. Ljuba Prenner, ne moški ne ženska, tukaj imate torte, da se boste posladkale.«. S takim nastopom je vnaprej preprečila kakršne koli opazke ali ugibanja in ljudi pridobila s tem, kakršna je bila.

Sicer je bila osebno skromna, vendar zelo radodarna. S svojo zavzetostjo, uslugami, nasveti in tudi denarjem je pomagala pomoči potrebnim. Posebej je razumela stiske ljudi, ki so bili odrinjeni zaradi svoje drugačnosti. (Horvat, Kekec in drugi 1997, 37)

Želja po ljubezni in razočaranja so zaznamovala tudi njeno življenje, ko je bila sama, je pogosto jokala. Tolažbo, podporo in ljubezen, takšno ali drugačno, je iskala pri prijateljicah. Zelo dobra prijateljica ji je bila Štefka Vrhnjak iz Pameč, učiteljica na osnovni šoli pri Slovenj Gradcu. Poznali sta se iz otroških let in Ljuba je do nje gojila posebna čustva ter upala, da bosta vsaj na stara leta živeli skupaj. Ko je Štefka zbolela, je Ljuba vso svojo energijo in napore namenila njej in upala, da bo ozdravela. Štefkina smrt jo je globoko prizadela. Med vsemi pesmimi, ki jih je napisala, je bila edina ljubezenska posvečena njej. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 177)

Tolažbo in družinsko vzdušje je naposled našla v družini Bučinek iz Šmiklavža. Mimika Krenker je bila Štefkina nečakinja, vdova s tremi hčerami, ki je sama vodila posestvo in gostilno. Z Ljubo sta se spoznali v 60 letih, ko je bila Mimika na zdravljenju v kliničnem centru v Ljubljani, ob čemer ji je Ljuba pomagala, kakor je le lahko. Rada je imela gostilniško življenje in viski, predvsem pa družinsko vzdušje, otroke in ljubezen. Postala je del družine, ki jo je sprejela takšno, kakršna je bila. Navezali so tesne stike, ki so jih ohranili vse do konca njenih dni.

Ob 100. obletnici njenega rojstva so na domačiji pri Bučinkovih uredili Stričkovo sobo. Striček so Ljubo lahko klicali samo najbližji. Spominska soba skozi njene osebne predmete in fotografsko zbirko predstavlja Ljubino življenje in delo. Ravno tako je ob 100. obletnici njenega rojstva premiero doživel tudi dokumentarni film *Dober človek: Ljuba Prenner* režiserja Borisa Jurjaševiča.

4 BRUC: ROMAN NEZNANEGA SLOVENSKEGA ŠTUDENTA ALI KAKO JE MALI 'PUBA' POSTAL DR. LJUBA PRENNER

V tem poglavju bi radi proučili potek in okoliščine Ljubinega odraščanja, prehod iz mladostniškega v zrelo obdobje. Za izhodišče bomo vzeli avtoričin roman z naslovom *Bruc: roman neznanega slovenskega študenta*, ki ga lahko beremo in obravnavamo kot avtobiografsko delo, vsebuje pa tudi širši ključ za razumevanja ozadja ter konteksta Ljubinega mladostnega obdobja. V njem je namreč razkrita socialna atmosfera, v kateri je avtorica odrasla in prerasla svoje mladostniške okvirje ter se izoblikovala tako osebno kot profesionalno na pravnem in literarnem področju.

Roman *Bruc*, ki je nastal sredi štiridesetih let prejšnjega stoletja (Makuc 2006), je kakor velik del njenega literarnega opusa, ostal v rokopisni obliki in bil prvič objavljen posthumno, leta 2006 kot del spominskih slovesnosti ob 100. obletnici avtoričinega rojstva.

Delo ni samo leposlovni avtobiografski roman, temveč tudi svojevrstni roman à clef ter kot takšen temeljno vodilo pri razumevanju Ljubinega porekla. Da gre za roman s ključem, ki ga lahko beremo kot manjkajočo biografijo njene mladosti, je precej očitno, kar ugotavljata tudi Andrej Makuc, ki je ga uredil in ga priredil za objavo, in Marcel Štefančič, ki ga v instantno kratki recenziji predstavi takole:

Ženska, ki se je skušala preveč vživeti v moško vlogo, je bila v slovenskem patriarhatu le motnja, kar je Ljuba Prenner (1906–77), ustavljena odvetnica, getoizirana pisateljica, izkusila na svoji koži. *Bruc* je roman-a-clef, pri katerem je takoj jasno, da je Lojze Pečolar, ki pripoveduje zgodbo o svoji mladosti, v resnici Ljuba Prenner.

Bruc ni le transvestija, ampak prava transseksualna operacija – literatura Prennerjevi omogoči, da legalno zaživi kot fant. Zavedala se je, da je spolna identiteta nekaj hudo fluidnega, tako da je *Bruc*, moderato cantabile iz slovenskega literarnega undergrounda, ki je zdaj izšel prvič, fino dopolnilo Novšakovih Dečkov. (Štefančič 2006)

Zanima nas torej, kaj nam *Bruc* lahko pove o poteku Ljubinega odraščanja. Kdo je bila Ljuba, preden je postala dr. Ljuba Prenner? Oziroma kdo je bila Puba, preden je postal Ljuba? Kako se je odvijala njena mladost? Kako je takrat doživljala sebe, svojo 'drugačnost', razdvojenost? Kako je razvijala moško plat svoje identitete v provincialnem okolju rodne Slovenj Gradca ter po drugi strani, kako se je v patriarhalno orientirani sredini uspela profesionalno uveljaviti

kot ženska? Kako se je od tod prelevila v »eno najbolj markantnih in nenavadnih slovenskih osebnosti« 20. stoletja? (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000)

4.1 LJUBA PRENNER V RETROSPEKTIVI IN ODSEVU

Ljuba Prenner se je v slovensko zgodovino zapisala kot bleščeča odvetnica, pisateljica, predvsem pa kot markantna osebnost. Domala vsi zapisi in naslovna gesla, ki govorijo o njej, jo predstavijo kot zelo neobičajno osebo, ki si je upala biti drugačna: »pogumna, da je bila drugačna«, (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000) »šegava, srčna, poštena in udarna«, (Dornik 1977) »Ljuba Prenner: ženska z moško dušo«, (G. Leben 1996) »drugačna od navadnih smrtnikov, ki si je to upala jasno in glasno pokazati«, (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 86) »dovolj poguma za svobodnjakarsko držo v zvestobi sami sebi in s tem v navezi predvsem svoji drugačnosti«, (Makuc 2006) »borbena, odločna in ostra, včasih celo preko meje sprejemljivosti«. (Gabrič, Kekec, Rajšter 2000) V Ljubi so bile koncentrirane najbolj neobičajne in nepričakovane lastnosti: od telesne konstitucije in nenavadnega telesnega videza, do neobičajnega temperamenta, samorazumevanja in značaja kot takega, vključno s svojstvenim (moškim) stilom oblačenja, vedenjem in nastopanjem v javnem svetu. Resnično presenetljiva in vredna spoštovanja pa je njena neizprosnost do svoje samopodobe in pokončnosti, s katero ali dasiravno zaradi nje je s trdno nogo stopila v svet in se v njem, drugačnosti navkljub, znala in uspela obdržati prav takšna, kot je bila, drugačna, a vendarle v načelih vedno enaka. Kar je skorajda neverjetno, še posebej, če upoštevamo okolje, ki jo je prav gotovo skušalo oblikovati v skladu s prepletom veljavnih tradicionalnih vrednot in družbeno-politične stvarnosti svojega časa. V tem pogledu se percepcija njene drugačnosti še potencira in radikalizira. Izstopa, na osebnih vrednotah osnovana, nepripravljenost uklanjanju tako starim kot novim centrom moči, ki jo privede tudi do strokovne kritičnosti do načina izvajanja pravne prakse v tistem obdobju, kar bomo prikazali na prvem in drugem primeru izmed treh primerov, ki jih navajamo v nadaljevanju in ponazarjajo drugačnost Ljube Prenner.

Prvi primer je povezan z njenim izstopom iz komunistične partije. Njena samosvojost in pokončnost sta jasno izpričani v pismu, ki ga je julija 1952 poslala Lidiji Šentjunc v zvezi s svojo nepreklicno zahtevo po izbrisu iz članskih vrst KP:

Gotovo se še spominjate, draga tovarišica, zakaj sem v letu 1942 prosila za izstop iz Partije, kateri sem skozi nekaj mesecev pripadala in, da je bil ta korak z moje strani znak iskrenosti, ker pač po svojem mišljenju, ki ga imam nisem mogla v vsem soglašati niti z ideologijo, še manj pa z metodami, ker sem pač 'frejgajst' in ne morem biti drugačna. Veste pa tudi, da nisem tudi

asocialna in nedemokratična, saj izhajam iz proletariata in tega nikdar v življenju nisem zatajila, ampak bila svojemu ljudstvu in svojemu poreklu vedno zvesta. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 42)

Drugi primer: pretep z javnim tožilcem zaradi razjarjenosti nad montiranim procesom.

Račun za izstop iz partije, ki je bil med partijci zagotovo razumljen kot upor, ji je bil izstavljen po koncu vojne, na svobodi. Prennerjeva, zvesta svojemu prepričanju in zaprisegi ter v službi resnice in pravice, je po vojni zastopala vsakogar, za katerega je menila, da se mu godi krivica. Ne meneč se za politično 'obarvanost' oziroma pripadnost svojih varovancev je v marsikaterem sodnem postopku zmotila namene in načrte partijskih insceniranih procesov. Zaradi krivic in laži, ki jih je v procesu proti Tončki Vidic leta 1946 prakticiral javni tožilec Bogo Javornik in so bile med postopkom razkrite, je Prennerjeva v imenu časti kar na sodišču z njim obračunala s pestmi. Kazen je bila odvzem advokature za mesec dni. »Res me je temperament včasih zavedel do ostrih spopadov s pričami in tožilci, vendar me je pri tem vedno vodila ljubezen do resnice in pravice, prizadevala pa sem si tudi poudariti važnost svojega poklica in braniti čast svoje domovine.« (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 186)

Borbenosti, odločnosti in ostrine, ki včasih celo prekoračijo meje sprejemljivosti, ji ne gre oporekati, kar nazorno ilustrira dogodek, zaradi katerega se je znašla v disciplinskem postopku, ko so vnovič pele pesti in je 29. avgusta 1968 na hodniku sodišča v Celju udarila Lojzeta Jagra, odvetniškega kolega.

Ugotovljeno je bilo, da človeško sledi, da je prijavitelj sam povzročil stanje, ki je izzvalo pri disciplinski obdolženki razburjenje v taki meri, da bi lahko že govorili o izključujoči okolnosti, da se namreč nekdo ne more obvladati. Čisto jasno je, da je vsakdo močno prizadet, če mu očitaš kakršnokoli telesno hibo. Če pa obdolženki očitaš še takšno napako, ki jo greni celo življenje, katera je prirojena, ko je tak človek že itak sam prizadet in to še v zaničujočem tonu, potem mora naravno reagirati, pa čeprav mogoče preostro, da zaščiti vsaj delno svojo čast. (Kukec 1999)

Sprememba družbenega reda po vojni je za posameznike, kot je bila Ljuba, lahko pomenila težave. Po drugi strani pa je nova ureditev prinesla tudi sodobnejši pogled na ženske, nove možnosti uveljavljanja v družbi in na dotlej moškem profesionalnem področju, kar se je odražalo tudi s prevzemanjem moškega načina oblačenja. Ljuba je večkrat poudarila, da je »največ, kar ji je socializem dal to, da se je lahko začela oblačiti kot moški.« (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 163) Družbene spremembe na začetku 20. stoletja ter njihova kulminacija v

socializmu povojne Jugoslavije so ženskam preko izobrazbe in profesije omogočile socialni položaj, ki jim je zagotavljal avtonomijo in dostojanstvo.

Tretji primer: samorazumevanje svoje lastne drugačnosti. Ni treba poudarjati, da je Ljuba tekom svojega življenja vsaj sama pri sebi morala obračunati s svojo spolno identiteto, s percepcijo same sebe in odklonom slednje od pričakovanih družbenih standardov. Da se je v zrelem obdobju res spravila sama s seboj in se sprejela takšno, kot je, priča Ljubino pismo Mešku, staremu prijatelju, ki je bil po poklicu kaplan in pisatelj. Začutila je, da stari prijatelj ne odobrava moških hlač, ki jih je nosila in ravno tako ne celotne androgine podobe h kateri jer stremela. Njegovo stališče jer gotovo ni presenetilo, a tudi užalilo ali drugače razburilo ne. Odgovorila mu je brez ovinkov in odkritosrčno, z gotovostjo človeka, ki dobro pozna svojo podobo in jo samozavestno sprejema, skratka nekoga, ki se, če lahko tako rečemo, udobno počuti v svojih hlačah, pa naj bodo te moške ali ženske.

Imela sem pri zadnjem najinem srečanju le vtis, da vas na meni nekaj moti. Morda moje hlače? Glejte, dragi monsignore, toliko let se poznavam in jaz ne bi hotela, da me imate za prismojeno avšo, ki si nekaj domišljuje, kar ne more biti. Iz nič ni nič in če je učinek, je zanj tudi vzrok, mar ne? Hlače nosim, da lažje živim, v križu mi je težko in Bog sam ve zakaj je tako. Dolgo let si nisem upala biti jaz, zdaj pa sem in končno se nihče več za to ne zmeni. Verjemite mi, da je to le del odkritosrčnosti do sebe in drugih in mislim, da mi, dragi gospod kanonik, v nobenem pogledu ne pripisujete hinavščine ali lažnivosti, ker gre ves moj trud baš za tem – biti pošten človek, odkritosrčen in resnicoljuben, kakor je bil moj pokojni oče, ker sem prišla iz lastnega spoznanja do zaključka, da dajo te lastnosti sicer največ bojev s seboj in okolico, a tudi oni dušni mir, ki je še lepši kakor učinek morfija. Zato prosim lepo, ne biti hud name zaradi hlač!! Vedno sem vas rada imela kot človeka in kot umetnika že iz mladih let in zelo rada bi ohranila Vašo naklonjenost za vse življenje. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 164)

V prvih dveh primerih smo prikazali Ljubino drugačnost, najsi je šlo za izrazito moralno-etično načelnost ob stikih s KP ali potencirano neženskim obračunavanjem s pestmi v kontekstu prevlade nad nasprotnikom. Tukaj pa vidimo, da je njena drugačnost res radikalna, saj zaobjema celotno osebnostno sfero do sprave s prijateljem, svetom in ne nazadnje samo s sabo.

Kot smo videli zgoraj, je njeno zrelo obdobje dobro dokumentirano, tako da si lahko živo naslikamo, kako je Ljuba Prenner doživljala samo sebe in kako jo je sprejemala okolica. Nasprotno pa je njeno samorazumevanje v času odraščanja manj jasno in slabo raziskano. O njenem odraščanju in doživljanju mladostnega obdobja ne vemo veliko. Če se je v zrelem in

poznem obdobju prav rada slikala, pa so slike, ki naj bi prikazale njeno levitev v moško podobo, redke in neredne. V mladosti seveda tudi še ni bila pomembna osebnost in vsa ohranjena korespondenca je iz kasnejšega časa. Tudi spomini, ki jih je na pobudo Mimike Krenker začela pisati leta 1970, se začnejo v otroških letih, a zaobidejo obdobje najstniških let in šolanja. Po otroških spominih je namreč nadaljevala z opisom pomembnega trenutka poklicne kariere, to je bila pridobitev lastne advokature. (Prenner 2007)

Zaradi navedenega torej roman *Bruc* nudi najboljši vpogled v čas, ki ga ni moč proučiti ne iz ohranjene korespondence ne iz napisanih spominov. Gre za čas duševnega dozorevanja, čas osebnostnega izoblikovanja in lastne umestitve v svet in družbo. *Bruc* je torej ključ za razumevanje prehoda iz mladostnega obdobja v zrelost.

4.2 AVTOBIOGRAFIJA KOT ZGODOVINSKI VIR

Raziskovanje avtobiografije se je razmahnilo v petdesetih letih 20. stoletja in je od takrat v nenehnem vzponu. (Koron in Leben 2011) Na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta se je začela tudi zgodovinska stroka bolj poglobljeno posvečati (avto)biografskim virom, kar je po mnenju poznavalcev posledica teoretske diskusije o diskurzivno-pripovednem značaju zgodovinopisja kakor tudi prodora zgodovine vsakdana, mikrozmgodovine in ustne zgodovine v zgodovinopisno raziskovanje. (Luthar 1993, 110–119) Iz tega se je razvilo plodno raziskovalno področje, posebno iz vidika zgodovinsko prelomnih obdobj, kot sta 1. in 2. svetovna vojna. (Luthar 2000) (Verginella 2004) Zanimanje za avtobiografijo pa je v zadnjih tridesetih letih zajelo še številna druga znanstvena področja humanistike in družboslovja: od literarne vede, etnologije, filozofije, psihoanalize, psihologije in psihiatrije do socialnega dela, slovstvene folkloristike, muzeologije in kriminalistike.

Splošna definicija avtobiografije je, da gre za literarno delo, ki v katerem avtor kot prvoosebni ali tretjeosebni pripovedovalec opisuje lastno življenje. (Šifrer in Kos 1987, 153) Prikazano je lahko življenje v celoti, že od rojstva in zgodnjega otroštva naprej, ali pa le posamezna življenjska obdobja. Ubeseditev je lahko objektivno stvarna, lahko pa gre za literarno naracijo. Avtobiografije poznamo v različnih oblikah; pisma, dnevniki, zapiski. Vsebinski razpon pa lahko zajema tako notranje kot zunanje dogodke avtorjevega življenja oz. opisuje okolje, dobo, duhovno-zgodovinske okoliščine, v katerih je živel, ter usode drugih ljudi, ki so bili z njim povezani. (Šifrer in Kos 1987, 153)

V nadaljevanju si bomo ogledali temeljne značilnosti avtobiografskih besedil s posebnim poudarkom na tistih okoliščinah, katerih osvetlitev lahko pripomore k analizi romana Bruc. V ta namen bomo zasledovali informacije, ki posredno ali neposredno odgovarjajo na tri vprašanja: *prvič*, kaj je tisto, po čemer prepoznamo avtobiografsko besedilo, *drugič*, kateri postopkovni načini, vzorci so na delu v avtobiografskem pisanju in, *tretjič*, kaj nam avtobiografski viri povedo o zgodovinskem okolju določene dobe. Naše iskanje avtobiografskega bo temeljilo predvsem na dveh nedavnih izdajah slovenskih znanstvenikov: zborniku *Avtobiografski diskurz* (2011), ki sta ga uredila Koron in Leben, ter tematski številki revije *Jezik in slovstvo* (2008), ki ga je prav tako uredil Leben. Izdaji dokazujeta povečano zanimanje za avtobiografijo v slovenskem prostoru.

4.2.1 O POJMU AVTOBIOGRAFIJA

Avtobiografija kot posebna pripovedna praksa ima dolgo zgodovino, ki sega še v antične čase, v širšem pomenu pa še dlje, brez geografske omejitve; ljudje so od vedno in povsod govorili, pričevali, pisali o svojem življenju, izkušnjah, spominih, branili svoja ravnanja, slavili svoje podvige. Izraz *avtobiografija* pa je nastal šele v novejšem času. Angleški pisatelji so ga prvič uporabili okoli leta 1800 (ang. *autobiography*), v prvi polovici devetnajstega stoletja pa se je uveljavil tudi v Franciji (Zlatar Vijolić 2011, 23)¹. Oxfordov angleški slovar ga denimo beleži šele od leta 1809. Pred tem letom in še nekoliko kasneje pa sta se uporabljala predvsem dva izraza: *izpovedi* in *memoari*. Pisem in dnevnikov v tistem času še niso uvrščali med žanre avtobiografije, kakor jih danes. Izpoved je pomenila osebno, intimno prikaz avtorjevega življenja, ki se je osredotočal na čustva, skrivnosti in tudi frustracije, memoarski zapisi pa so prikazovali zunanje dogodke skozi tok avtorjevih razmišljanj o svetu ter samem sebi. (Bošnjak 2008, 37)

Termin avtobiografija je nastal z združitvijo dveh grških besed: prislovu *autós* (samo) je bila dodana že obstoječa zloženska *biographía* (pisati o življenju)², tvorjena iz besed *bíos* (življenje) in *graféin* (pisati). Etimološko torej gre za pisanje o življenju samega sebe. A če bolje pogledamo, opazimo, da so vse tri sestavine, iz katerih je sestavljen ta "moderna zahodni

¹ Začetnik nemške tradicije je bil J. G. Herder, literarni kritik in filozof, ki je leta 1796 uporabljal nemško sopomensko različico *Selbst-biographie*.

² Novonastala zloženska 'avto-biografija' je bila sprva dosledno pisana z vezajem, sredi 19. stoletja pa je bil vezaj med pomenskima podstavama postopoma opuščeno, kar je indikativno z vidika razvoja njenega pomena: v prvem primeru je zveza med podstavama dojeta priredno (kot npr. pri zloženkah 'črno-belo' ali 'italijansko-slovenska meja'), v drugem pa je dojeta podredno (kot npr. pri besedi 'pravopis').

neologizem" (Juvan 2011, 52), abstraktni pojmi, ki ne označujejo ničesar določenega, pač pa označujejo kvečjemu splošnosti. Razlaganje pojmov pisanja, življenja in 'sebstva' se je v zadnjih dveh stoletjih, odkar se je termin avtobiografija začel uveljavljati v evropskih jezikih, vseskozi močno spreminjalo. (Juvan 2011, 51)³ Kljub vsem težavam, povezanim z nastankom in pomenom pojma avtobiografija, je nekaj vendarle nesporno, da je ločitev pojma 'avtobiografija' od pojma 'biografija' za seboj potegnila diferenciacijo razmerja med avtorjem in protagonistom zapisa. (Zlatar Vijolić 2011, 23) Za biografijo je bila značilna relacija ločenosti avtorja in lika, pišočega in opisovanega, subjekta in objekta pisanja. Njuna ločenost je tukaj razumljena v pomenu zunanje in objektivne, fizične ločenosti. Nasprotno pa je avtobiografska pripoved zaznamovana z relacijo istovetnosti teh dveh instanc. Vendar je ta specifična značilnost – poteza, po kateri se avtobiografija razlikuje od biografije – bila prepoznana in ozaveščena šele 'za nazaj', torej šele po tem, ko je pojavnost, na katero se termin nanaša, dobila svoje uradno ime. Skratka, ko se je avtobiografija ločila od biografije, je namesto biografske relacije ločenosti prišlo do sovpadanja subjekta in objekta pisanja. Videli bomo, da gre prav pri slednjem zasledovati dejavnike, vpričo katerih se avtobiografija razlikuje ne le od biografije, ampak tudi od vseh drugih avtobiografiji sorodnih žanrov oziroma pripovednih praks.

4.2.2 IZMUZLJIVOST ŽANRA

»V raziskavah življenjskih pripovedi vlada presenetljivo soglasje, da je avtobiografija izmuzljiv in dvoumen žanr.« (Koron 2008, 7) Misel o zvrstni neopredeljivosti avtobiografije je v sodobni teoretski razpravi torej že utrjena. Nekateri teoretiki menijo celo, da bi bilo mogoče bolje kot o besedilni vrsti, govoriti o avtobiografski praksi kot dejanju. Avtobiografskost v tem pogledu

³ Več o tem Juvan v razpravi *Avtobiografija in kočljivost zvrstnih opredelitev*: "V luči uvodnih vprašanj je teorije avtobiografije v 20. stoletju mogoče shematično razdeliti v tri modele. Pišoči jaz je bil najprej razumljen kot oseba, izoblikovana pred pisanjem življenjepisa, in kot izvor ter avtorski gospodar besedilnih predstavitev svojih izkušenj in dejanj. Oseba avtorja, katere položaj in diskurz sta avtorizirana s kulturnim kapitalom, sovpada s protagonistom besedilnega sveta, transparentna je tako sama sebi kakor tudi za bralca. Pripovedovani dogodki veljajo za resnične in preverljive, zato besedilo nastopa kot zgodovinski dokument. V drugi fazi razmišljanj o avtobiografiji se jaz podvoji in temporalizira: pišoči jaz prek obzorja sedanjosti, vpisanega v akt pripovedovanja, svoj pretekli zgodbeni jaz spominsko interpretira, njegova doživetja in ravnanja pa osmišlja s perspektive pripovedovalca. Z dialogom med časovno razcepljenima jazoma življenje postaja smiselna celota, urejena šele v pripovedi. /.../ V tretji fazi teorij avtobiografije pisanje (*graphé*) dobiva vlogo člena, ki naddoloča preostali sestavini zvrstnega označevalca – avtorjevo sebstvo (*autós*) in življenje (*bíos*). /.../ Jaz se vzpostavlja v diskurzu, pisanje avtobiografije pa ni več pasivna, transparentna reprezentacija preteklega sebstva, temveč akt, ki jaz jezikovno in performativno izdeluje, ga postavlja v režime diskurzov, sheme kolektivnega spomina in pred obličje drugega. Avtobiografija v tem ključu ni niti zgodovinski dokument niti literarno delo, temveč trop za fiktionalno in performativno konstitucijo identitete." (Juvan 2011, str. 54)

sploh ni značilnost teksta, temveč je način njegovega pisanja, branja in razumevanja oziroma »trop za performativno konstitucijo identitete«. (Juvan 2011, 54)

Neenotnost formalnih značilnosti avtobiografije, njena nagnjenost k privzemanju različnih besedilnih oblik (pripovednih in nepripovednih, proznih in pesniških, literarnih in neliterarnih) je privedla teoretike do tega, da so opustili idejo o temeljnih značilnostih forme, na podlagi katerih bi bilo mogoče določiti avtobiografijo kot literarni žanr v ožjem pomenu besede. (Zlatac Vijolić 2011, 23) Duhovit komentar na to situacijo je v osemdesetih letih podal James Onley: »Vsak misli, da ve, kaj je avtobiografija, vendar o tem niti dva teoretika, najsi sta pri sebi še tako prepričana, ne moreta doseči soglasja.« (Onley 1980, 7)⁴ Po Onleyju so avtobiografske pripovedne oblike vredne raziskovanja zato, ker predstavljajo določen pripovedni izraz, skozi katerega prihaja subjekt do sebe. Iskanje osebne identitete je odprt proces, v katerem se naša preteklost zliva v sedanji trenutek, ta slednji pa pomembno usmerja zavest o preživetem izkustvu. Iz tega lahko izpeljemo glavni motiv avtorja avtobiografije v poskusu razlaganja svojega mesta v sedanjem trenutku na podlagi spominjanja preživelih situacij iz preteklosti. (Onley 1980, 22–23)

Problem avtobiografije bi tako iz vprašanja 'Kaj avtobiografija je?' morali preoblikovati v vprašanje 'Kaj avtobiografija počne, kakšne so njene posledice?'.

4.2.3 AVTOBIOGRAFSKA POGODBA

Ugotovili smo, da zaradi heterogenosti avtobiografskih oblik, avtobiografijo težko opredelimo kot besedilno vrsto, zaradi česar se postavlja problem sistematizacije te težko določljive kategorije. Kajti, če avtobiografija kot taka nima enotnih formalnih značilnosti, če je nagnjena k privzemanju medsebojno heterogenih besedilnih oblik in če avtobiografskost morda sploh ni značilnost teksta, potem se zastavlja vprašanje reference avtobiografskega diskurza oziroma njegove referenčnosti nasploh.

Najbolj razdelan poskus, kako ločiti avtobiografska besedila kot rekonstrukcije lastnega življenja od avtobiografiji sorodnih žanrov (mednje spadajo: spomini, biografije, razvojni romani, avtobiografske pesmi, intimni dnevniki, osebni portreti in eseji), je v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja podal Philippe Lejeune (Bošnjak 2008, 39). Po njegovem mnenju je zveza

⁴ »Everyone knows what autobiography is, but no two observers, no matter how assured they may be, are in agreement.«

med avtobiografom in njegovimi bralci jedro razumevanja tega žanra in govori o »avtobiografskem paktu, s čimer misli na pogodbo, ki jo sklene avtor z bralcem in ta prav tako določa način branja«. (Bošnjak 2008, 39) V splošnem ima ta pogodba trojno identiteto, in sicer avtorja, pripovedovalca in naslovnega junaka, namreč protagonista zgodbe, ki je gotovo predstavljen že na začetku (ponavadi že v prvem stavku). Ta identiteta je primarna in edina nujna predpostavka za opredelitev avtentične oziroma neliterarne avtobiografije. Drugi dejavniki (npr. oblika pripovedi, tema, mesto avtorja, pozicija pripovedovalca) pa postanejo kriterij za opredeljevanje prehoda k sorodnim žanrom. (Bošnjak 2008, 40)

Poglejmo podrobneje. Lejeune definira avtobiografijo kot »retrospektivno prozno pripoved, ki jo o svojem lastnem bivanju napiše realna oseba, v žarišču pa je njeno individualno življenje, še posebej zgodba o njeni osebnosti.« (Zlatar Vijolić 2011, 24) Vendar mu ta definicija služi le kot prva aproksimacija. Osnovno idejo avtobiografskega sporazuma postavlja Lejeune s pomočjo odnosov med pripovedovalcem, protagonistom in, kar je po njegovem najpomembnejše, avtorjem, ki se podpiše na naslovnici in s tem odločilno označuje svoj tekst kot avtobiografski. Bralec pa je tisti, ki avtobiografski sporazum definira s tem, da ga prepozna in pristaja nanj. Avtobiografija po njegovem tako ni pogojena le z načinom pisanja, ampak tudi z načinom branja oz. s tem, ali bralec avtobiografski sporazum prepozna. Tudi Lejeune torej ni definiral avtobiografskega žanra kot notranje forme, ampak namesto tega predlagal avtobiografski sporazum, ki predpostavlja zavezanost med avtorjem in bralcem: »Avtor s svojim lastnim imenom na naslovnici ter avtentičnostjo jamči za verodostojnost lastnega početja, bralčeva naloga pa je, da to pogodbo in avtorjevo avtentičnost recepcijsko ovrednoti.« (Bošnjak 2008, 41)

Štiri temeljna določila avtobiografije so po Lejeunu naslednja:

1. oblika pripovedovanja: prvoosebna pripoved v prozi⁵,
2. tema: osebno življenje, zgodovina razvoja osebnosti,
3. avtorjev položaj: istovetnost avtorja (čigar ime se nanaša na konkretno osebo in pripovedovalca),
4. pripovedovalčev položaj: istovetnost pripovedovalca in glavne osebe; retrospektivna perspektiva pripovednega teksta.

⁵ Ob tem velja opomniti, da je avtobiografija lahko pisana v 1., 2. pa tudi 3. osebi, pri čemer predpostavlja uporaba 1. osebe klasično avtobiografijo.

Avtobiografija je po tem ključu vsako delo, ki ima vse naštete lastnosti, avtobiografiji sorodni žanri – spomini, biografije, razvojni roman, avtobiografska pesem, intimni dnevnik, osebni portret ali esej – pa ne zadoščajo vsem naštetim pogojem. Če je v tekstu preverljiva identičnost med pripovedovalcem, likom in avtorjem, in so spoštovani osnovni pogoji Lejeunovega avtobiografskega sporazuma, govorimo o tipični avtobiografiji. Dočim pa odstopanja od trojne identitete definirajo pogojujejo različne tipe avtobiografskega sporazuma ter tako definirajo različne tipe avtobiografske proze. Pri žanru avtobiografije Lejeune ugotavlja, da mora biti verodostojna, saj nima kakšnih posebnih znotraj besedilnih indikatorjev, signalov, ki bi jo ločevali npr. od romana. (Bošnjak 2008, 41) Dolžina avtobiografije je poljubna, ima pa svojo časovno globino, torej razsežnost v času, ki lahko ujame obris nekega življenja oziroma specifično časovno reorganizacijo (retrospektivnost). Verodostojnost oz. zvestoba resničnosti je izražena tudi z vsebino in motiviko zasebne, intimne sfere lastnega življenja ter osredotočenostjo na njegov potek, saj izvira v spominih in introspekcija. Avtentična in resnična ubeseditiv življenjske zgodbe ter zvestobi zgodovinskim dejstvom avtobiografijo približujeta zgodovinopisju.

Lejeunova spoznanja o odvisnosti avtobiografije od recepcije bralcev so nadgradili kasnejši avtorji. Anderson ugotavlja, da je ena glavnih težav avtobiografskega žanra prav odvisnost od recepcije. (Bošnjak 2008, 41) Po Andersonu so temeljne značilnosti avtobiografije avtorstvo, samopredstavitev ter razloček med faktografijo in fikcijo. Glavni pogoj pri opredelitvi nekega teksta za avtobiografijo je, tako kot pri Lejeunu, trojna identifikacija med avtorjem, pripovedovalcem in glavno osebo, toda ta po avtorčinem mnenju ne more biti vzpostavljena popolnoma, razen kot *namen* oziroma *intenca* avtorja. Avtorjeva intenca je potemtakem tisto, kar kaže, da avtor stoji za besedilom: s svojim podpisom zagotavlja resnico, ki kontrolira vsebino, branje besedila pa bralca spet pelje nazaj k avtorju. (Bošnjak 2008, 41)

4.2.4 FIKCIJA IN FAKTI

Znano je, da je bil kriterij razlikovanja med fikcijo in fakti izvorno vzpostavljen z Aristotelovo razlago razlike med zgodovinsko in pesniško pripovedjo, ki jo je podal v *Poetiki*. Po Aristotelu zgodovinar pripoveduje o tem, kar se je dejansko zgodilo, medtem ko pesnik pripoveduje o tistem, kar bi se po zakonih nujnosti in verjetnosti *lahko* zgodilo, četudi se v resnici ni. (Aristotel 1982, 4–5) Zato ima v zadevah resnice pesnik prednost pred zgodovinarjem, saj slednji piše le o posameznostih, medtem ko pesniški govor po poti fikcije upodablja tisto, kar je univerzalno, in na ta način podaja globljo sliko realnosti. Gantar, prevajalec in pisec spremne besede k

Poetiki, poanto komentira takole: »Umetnik si izmišlja, laže, vara in zavaja bralce oziroma poslušalce, toda celoten vtis, ki ga naredi ta splet izmišljotin, laži in prevar, je presenetljiva podoba resničnosti, veliko popolnejša in resničnejša, kot pa če bi kak kronist zvesto in natančno beležil drobne dogodke iz vsakdanjosti. In najpopolnejši umetnik je ravno tisti, ki zna pripovedovati laži tako, kakor je treba.« (Gantar 1985, 26)

Koron ugotavlja, da je izvor umeščanja avtobiografije zunaj ožjega področja literature med neumetniške, uporabno-namenske besedilne vrste zasnovan na kriteriju fikcijskosti, ki izhaja iz te aristotelske delitve. (Koron 2008, 28) Avtobiografsko pisanje je skozi zgodovino imelo predvsem vrednost zgodovinopisnega dokumenta. Pomembna je bila vsebina, ne pa to, kako so informacije posredovane. Šele ob koncu 19. stoletja se je začelo oblikovati pojmovanje, po katerem žanrski razvoj avtobiografije sovпада z naraščajočim samozavedanjem posameznika, torej z razvojem individualizma. (Koron 2008, 28) Na drugi strani pa se je v 19. stoletju oblikovalo t. i. objektivistično zgodovinopisje, ki je v avtobiografičnosti prepoznalo predvsem oviro objektivni zgodovine. (Verginella 2011, 95) Objektivistična praksa, na katero je do nedavnega prisegalo tudi slovensko zgodovinopisje (več o tem spodaj), avtobiografske vire zaradi subjektivne obarvanosti upošteva skrajno previdno.

Avtobiografsko besedilo torej nikoli ni veljalo in še danes ne velja za literarno fikcijo, s to razliko, da je danes razumljeno kot oblika samoreprezentacije, ki vsebuje podvojeno realnost (realnost preteklega in sedanjega "jaza"), prikazana zgodba pa se nanaša na avtorjev empirični življenjski potek, čeprav je ta lahko ubeseden le v izsekih. Koron (2008) predstavi velik pomen nekaterih psiholoških elementov na samoreprezentacijo, kot so zavest, samozavedanje, spominjanje, podoživljanje, pa vse do Freudovega nezavednega. Ker je spomin kot glavni element rekonstrukcije lastnega doživljanja nezanesljiv, je ločevanje fikcijskega od nefikcijskega še toliko težje, če ne celo nemogoče. (Koron 2008, 11) Posameznik namreč navadno vidi podobo svoje preteklosti v luči trenutnih želja, pričakovanj in načrtov in zaradi tega ne izpostavi marsikaterega doživetja ali občutja. Zaradi takšnega prilagajanja pogleda na lastno preteklost dejavnikom sedanjosti in celo prihodnosti, je mogoče svojo življenjsko zgodbo povedati na več načinov, v več različicah, kar se deloma prepleta z vprašanjem vsebnosti fikcije v avtobiografskem delu. Sodobne literarne teorije pripisujejo ključno vlogo pri reprezentaciji avtobiografskega istim pripovednim proceduram kot pri fikciji, ravno zaradi jezikovne posredovanosti lastnih spominov in zgodovinske dejanskosti. (Koron 2008, 11) V avtobiografskih delih gre torej za prepletanje oz. brisanje meja med realnim in fikcijskim ali zmes obojega, fikcije in fakticitete.

4.2.5 AVTOBIOGRAFSKI ROMAN

Avtobiografski roman je besedilo, praviloma prvoosebna pripoved, v katerem je avtobiografija oblikovana literarno in preraste v roman. Literarna teorija razlikuje med pristnim in 'kvazi' avtobiografskim romanom: pristni roman je tisti, v katerem prepoznavamo življenjepis realne avtorjeve osebe; kvaziavtobiografski roman pa je avtobiografski roman, fiktivnega lika. Vsak roman, ki uporablja avtobiografski način naracije, spada torej med avtobiografske romane, ne glede na to, ali je pripovedna vsebina resnična ali ne:

Avtobiografski roman nastane iz kar najbolj osebne snovi, prvi ključ vanj je avtorjevo osebno življenje. Drugi ključi so portreti stvarnih modelov, staršev, bratov/sestra, sorodnikov, prijateljev in nasprotnikov, znancev ter zgodovinskih/družbenih okoliščin in dogodkov. Ti ključi ali množice dokazljivih posameznikov, od avtorja do modelov in datiranih dogodkov v romanu, niso popolnoma objektivni in takšni, kakor jih je pisec kdaj doživljal, ampak so le delni, notranji in zunanji obrazi, so literarne naslikave. Avtobiograf meri preteklost s sedanjim spominom, iz nje izbira pomembnejša doživetja, razpoznavna znamenja in izraz sebe in modelov. Sebe izbere za prvi subjekt, o katerem pripoveduje, je samosvoj subjekt in izražen v prvi osebi. Tema romana pa je Jaz kot trajni »dvojnik«, jaz, ki obnavlja minuloost dosedanjega pripovedovalca. In ta literarizirani jaz lahko svobodno izbira po svoji in po preteklosti drugih. Včasih prizna, včasih zataji, da v preteklosti ni bilo vse do besede, prizora, pogovora in metafore takšno in tako, kakor je ubesedeno v zgodbi, saj ta ni imuna do zdajšnjega trenutka, saj je tudi etos narejen po meri sedanjika. (Zadravec 2002, 25)

Avtobiografskost literarnega dela je izražena, po načelih literarnega diskurza, z načinom oblikovanja. Literarnost samega dela je na visoki stopnji, dela sama pa znotraj sistema sprejeta kot beletristična. V avtobiografiji poskuša pripovedovalec bralca prepričati v resničnost povedanega s tem, da izpostavi različna nefikcijska ali biografska dejstva, kot so preverljivi zgodovinski dogodki, osebe in kraji. Od sposobnosti bralca pa je odvisno, ali jih bo uspel dešifrirati ali ne. Enako velja tudi za avtobiografsko romanistiko oz. druga avtobiografska literarna dela, vendar tu avtor navadno namige in povezave z resničnimi zgodovinskimi dejstvi bolj ali manj preoblikuje v skladu s fikcijsko resničnostjo, zaradi česar govorimo o različnih stopnjah razpoznavnosti avtorjevih avtobiografskih signalov v literarnih tekstih. (Bošnjak 2008, 44)

Avtobiografski roman je soroden avtobiografiji, a lahko vključuje tudi opise dogodkov, ki jih sicer avtobiograf ne bi mogel poznati. Na tak način lahko z gotovostjo opredeli npr. skrite misli,

čustva in motivacije drugih, ki bi si jih avtor biografije lahko le domišljajal. Ne glede na formalne in stilistične posebnosti, ki ločujejo obe modalnosti, se že na vsebinski ravni med njima kaže pomembna razlika: avtobiografski roman ponavadi ne interpretira celovitosti preteklega življenja, ampak se omeji na določena časovna obdobja ali celo na posamezne dogodke, za avtobiografijo pa naj bi bila značilna celovitost prikaza življenja. Avtobiografski roman pa obravnava neko osrednjo temo s strnjeno in povezano strukturo pripovedi, avtobiografija pa v ospredje postavlja osebo, avtorja, okoli katerega se skozi njegovo življenjsko zgodbo nizajo posamezni motivi in tematski fragmenti. Po mnenju literarnih teoretikov je stopnja fikcijskosti, torej izmišljenosti, na splošno najbolj uveljavljena kot temelj razločevanja med avtobiografijo in avtobiografskim romanom. (Koron 2008, 9) Avtobiografija naj bi težila k verodostojni rekonstrukciji, avtobiografski roman pa naj bi realna dejstva prenašal v fikcijo in jih svobodno predeloval. V avtobiografskem romanu naj bi avtor svojo identiteto prikrižal ali pa jo prestavil v fikcijo. Zato so zanj značilni svobodnejše razpolaganje z materialom, umetniška obdelava in fiktivni dodatki. V literaturi so opisovani odseki avtorjevega življenja tudi vedno visoko stilizirani. Literarnost in s tem 'romanesknost' v avtobiografiji naraščata premo sorazmerno z deležem fikcije v ubeseditvi avtorjeve resnične življenjske zgodbe. Koron (2003, str. 193) ugotavlja, da fikcijske avtobiografije pravzaprav ponujajo dvojno pogodbo, in sicer avtobiografsko pogodbo, ki pa je vsebovana v fikcijski pogodbi, kar v smislu bralskega izkustva odločilno vpliva na ločevanje med pravo avtobiografijo in avtobiografskim romanom.

Miran Hladnik (1989, 463–464) pravi, da avtor preko spominjanja preteklosti le-to podoživlja, kar mu omogoča formiranje pripovedi v okviru sedanje identitete doživljajočega. Pri tem navaja štiri temeljne poteze, po katerih se avtobiografski roman razlikuje od klasične avtobiografije:

V romanu je lastno življenje samo impulz za pisanje, v avtobiografiji pa je tudi predmet pisanja. Avtobiografijo piše avtor zato, da bi našel smisel lastnega življenja (subjekt se v avtobiografiji šele oblikuje), roman pa je pri podeljevanju pomena glavni pripovedujoči osebi svoboden. Stoodstotno faktične, torej verodostojne avtobiografije ne more biti, kakor to ni mogoče v vseh spisih, kjer sta objekt in subjekt opazovanja ista oseba. Pomožni kriterij za ločevanje faktične avtobiografije od fiktivne avtobiografske povesti je tudi preverjanje realnega ozadja. To pa je razen pri redkih zgodovinskih osebah, katerih privatno življenje je obenem tudi javno, nemogoče in prisiljeni smo avtorju in njegovi definiciji spisa v podnaslovu, enostavno verjeti. 'Resničnost' povedanega je treba v tem primeru razumeti kot 'resničnost-za-avtorja', v smislu njegovega samospoznavanja. Tretja preizkušnja je razmerje subjekta do okolja ali/in časa. V avtobiografiji je ta odnos največkrat naključen, v literarni pripovedi pa je konsekventen. [...]

Verjetno najmočnejše orodje diferenciacije je perspektiva, ki je v avtobiografiji perspektiva pišočega in ne doživljajočega jaza (med njima je trdna distanca, pišoči se te razlike zaveda, jo komentira, jo skratka obvladuje), v avtobiografski povesti pa je mogoče tudi obratno: mestoma se pišoči jaz identificira z doživljajočim jazom, se potopi vanj, začne podoživljati – distanca med subjektoma je zmanjšana ali izničena. To se zgodi najraje, ko časovna razlika med pripovedovanjem in doživljanjem ni velika, kadar je bilo doživetje tako močno, da ga še ni mogla načeti in preoblikovati naknadna refleksija ali kadar je posebno močno hotenje po redukciji kasnejših izkušenskih naplavin, ki so se prilepile nekdanjemu doživetju. (Hladnik 1989, 465)

Avtobiografski roman je avtonomno delo, ki literarno, estetsko, in stilizirano obdeluje ter organizira spomine ob uporabi resničnosti kot predloge za fikcijo, v katero vpleta tudi svoja opazovanja, ugotovitve, doživetja, sanje in fantazije. Literarni kraji, časi, ljudje in zgodbe se v prepletu sedanosti in preteklost povezujejo v skupno celoto. Ne opisuje nujno celega avtorjevega življenja kot avtobiografija, pač pa le različne izseke. Skratka, predmet avtobiografije je življenje nekega človeka v celoti, pri umetniškem delu pa nek doživljaj predstavlja le izhodišče in snov fikcionalizirane pripovedi. Za avtobiografski roman so tudi značilne druge jezikovne posebnosti kot, v nasprotju z avtobiografijo, neobvezni prvoosebni pripovedovalec ter svobodnejše ravnanje z njegovo perspektivo. Vsebujejo polpremi govor, pogosti pa so tudi glagoli notranjega doživljanja in večperspektivno prikazovanje. (Koron 2003, 69)

Temeljna razlika med klasično avtobiografijo in avtobiografskim romanom pa je v tem, da avtobiografija poudarja predvsem 'pripovedovalčev glas', ki pripoveduje (pripoved), prvoosebni avtobiografski roman pa se osredotoča predvsem na izkustvo osebe. Zato je eden od tipičnih kriterijev fikcije t. i. notranje *žariščenje* (fokalizacija), torej *pogled na* notranjost. (Koron 2003, 65–85)

Sodobni teoretiki opozarjajo tudi na pomen otroške percepcije v avtobiografiji. Veliko avtobiografskega pisanja se začne v otroštvu in adolescenci, saj lahko s tem avtor v svoje delo na simultan način vnese dva različna odnosa do časa, otroškega in odraslega, ki se temeljno razlikujeta, a vendar lahko oba simultano obstajata v sedanosti. Opisovanje otroštva piscu omogoči v sedanosti pisanja izraziti določene ideje in občutja, ki bi mu jih njegova odrasla, reflektirana, aktivna zavest morda zavrnila.

4.2.6 PRVOOSEBNI PRIPOVEDOVALEC: 'PROTAGONIST, TO SEM JAZ SAM'

Rousseaujeve Izpovedi, ki veljajo za prototip moderne avtobiografije, inavgurirajo naslednji sloviti stavki: »Začenjam delo, ki mu ni primerjave in v katerem me nihče ne bo mogel naslediti. Svojim bližnjim želim popolnoma iskreno prikazati enega človeka. Ta človek bom jaz. Jaz sam.« (Rousseau 1955–56) Za prikazovanje avtobiografskosti je torej najprimernejša prvoosebna pripoved, v kateri je v ospredju ena oseba, ki pripoveduje le o lastnih doživetjih in izkušnjah.

Potrebno je ločiti med avtorjem, ki je pripovedni subjekt, ter protagonistom oz. pripovednim objektom, ki pa je seveda lahko tudi avtor sam. V avtobiografiji je pripovedovalec navadno prvoosebni in gre za situacijo, v kateri odrasli, sedanji avtorjev jaz pripoveduje zgodbo o sebi v preteklosti, torej o svojem preteklem, mlajšem jazu, ki doživlja pripoved samo. Literarni protagonist je torej isti kot pripovedovalec, vendar v neki drugi, pretekli dimenziji. Razlaga samega sebe z vsemi svojimi lastnostmi in se lahko nenehno spreminja oziroma razvija. Po svoji radoživosti, samospraševanju, samoraziskovanju, nemirnosti izraziti željo po vedenju in ljubezni do življenja je lahko zelo podoben avtorju samemu. Včasih je med njima skoraj nemogoče potegniti ločnico, tako močno sta si podobna. Po drugi strani pa je avtor vendarle ves čas korak pred protagonistom; piše svojo knjigo na podlagi izkušenj, ki si jih bo moral protagonist v toku literarnega časa in dogajanja šele pridobiti. Kljub tej razliki med pripovedujočim subjektom in pripovednim objektom, je v avtobiografiji najpogosteje uporabljen prvoosebni oz. t. i. jazovski pripovedovalec, ki svojo zgodbo pripoveduje na osnovi spominov, zaradi česar se ne more nikoli toliko poistovetiti z doživljajočim protagonistom kakor se lahko personalni pripovedovalec npr. v avtobiografskem romanu, ki pripoveduje fiktivno zgodbo. (Gregorčič 1995, 2–5)

Tričlenska delitev prvoosebni/drugoosebni/tretjeosebni pripovedovalec je zasnovana na distinktivnosti slovnične osebe, kar je prepoznavno glede na različno udeležbo v zgodbi. Prvoosebni pripovedovalec je zelo stara in razširjena vrsta pripovedovalca, ki prevladuje še danes v modernih dnevniških in avtobiografskih romanih, ali romanih v obliki pisem. Je predstavnik odkritega pripovedovalca, ki pripoved razvija v prvi osebi ter se pojavlja v njej bodisi kot aktivni udeleženec, bodisi kot pasivni opazovalec dogajanja. (Gregorčič 1995, 2–5)

Za prikazovanje avtobiografskosti je torej najprimernejša prvoosebna, monofiguralna pripoved, v kateri je v ospredju ena oseba, ki pripoveduje le o lastnih doživetjih in izkušnjah ter samo o

preteklem, končanem dogajanju. Povzamemo lahko, da je avtobiografskim težnjam pisatelja najbližja tista proza, v kateri je izpostavljena ena oseba (prvoosebni pripovedovalec), ki pripoveduje samo o sebi, o svojih dogodkih in doživetjih. Avtor je hkrati pripovedovalec in oseba v pripovedi, torej njen sestavni del. V avtobiografskem romanu pa je pripovedovalec lahko tudi neznan, nadoseben, neoseben ali brezoseben, za razliko od avtobiografije, kjer je oseben in avtorski, vsem poznan. V avtobiografiji gre vedno za govor samega avtorja, ki ga razkrivajo realno-zgodovinska dejstva, tudi če je skrit za fiktivnim pripovedovalcem.

4.2.7 RABA AVTOBIOGRAFSKIH VIROV V ZGODOVINOPISJU

Z vprašanjem o posebnem pomenu in vlogi avtobiografskih virov v zgodovinopisju se ukvarja Marta Verginella (2011). Ugotavlja, da je slovensko zgodovinopisje še do nedavnega imelo dvoumen odnos do avtobiografskih virov, tako do dnevniških zapisov kot do korespondenc in spominov. Na deklarativni ravni se je od njih dosledno distanciralo, po drugi strani pa jih je po potrebi uporabljalo. V soglasju s historično tradicijo je v avtobiografičnosti prepoznavalo oviro za pisanje objektivne zgodovine. (Verginella 2011, 95) S subjektivnostjo "kontaminirana" pričevanja so veljala za nezanesljiva, pristranska in zgodovinsko manj uporabna. Zato jih je obravnavalo kot sekundarne vire brez institucionalnega pokritja v smislu, da jih niso proizvedle institucije in pravne osebe, ampak intimne potrebe posameznikov in posameznic. Tako razlikovanje med primarnimi in sekundarnimi viri pa je bilo v zgodovinopisno bolj dejavnih okoljih opuščeno že pred 2. svetovno vojno.

Zgodovinopisno srečanje z intimno govorico in izkustvenim svetom posameznika je odprlo nove horizonte in zgodovinopisje postavilo pred nove interpretativne izzive:

Če se ozremo po zgodovinskih okoljih, ki so se prva znebila omalovaževalnega odnosa do avtobiografskih virov – mednje sodijo na primer britansko, nemško, italijansko, francosko in poljsko zgodovinopisje – ugotovimo, da so prispevala k celovitejši seznanitvi, k bolj poglobljenem poznavanju posameznikov kot tudi k analizi osebnih in ponotranjenih vrednotenj prostora in časa, v katerem so posamezni zgodovinski akterji živeli in delovali. Avtobiografske vire so uporabila kot zgodovinopisni korektiv, ki prispeva k boljšemu uvidu posameznih vsebin in tematik ne le v polju zgodovine mentalitet in historične antropologije, temveč tudi v politični in vojaški zgodovini. (Verginella 2011, 97)

4.3 DRAGI NAŠ OČE, LJUBA MAMA

Iz Lojzetovega razmerja do staršev je mogoče rekonstruirati ozadje Ljubinega odraščanja in razbrati njeno notranjo razdvojenost, tj. konflikt, ki ga lahko razumemo kot izvorni in temeljni antagonizem njene duševnosti. Nobenega dvoma ni, da sta Ljubina starša imela odločilen vpliv pri formiranju Ljubine samopodobe in splošnega značaja.

4.3.1 NAŠ OČE

Lojzetova starša sta na začetku pripovedi vpeljana z naslednjim opisom: »To dvorišče je bilo moj prvi življenjski oder. Tu sem se seznanil z našo psico Šipso. [...] Toda Šipsa je bila dobra in pametna in bil sem prepričan, da tudi ona ve, da je naša mama huda ženska in da je naš oče imeniten človek, da ga tudi ona občuduje, kakor sem ga občudoval sam, zlasti ob nedeljah, ko se mi je zdel on, bivši žandar, najboljši v svojem prazničnem oblačilu in nastopu.« (Prenner 2006, 9) Podoba Lojzetovega očeta in njunega razmerja nam z izjemo zgornjega primera nikjer ni deskriptivno podana, pač pa se z vsebino tega razmerja seznanjamo med vrsticami romana, po poti vršitve in izteka dogodkov. Oče ima do sina topel, skrben in razumevajoč odnos. Je zaščitniški, podpira njegovo željo po šolanju in za sina uteleša figuro ponotranjene varnosti.

Primer očetovega zaščitništva, razumevanja: ko si Lojze po lastni krivdi nakopiči previsoke dolgove, mu oče pomaga in reši sinove težave brez zagrenjenosti ter slabe volje. S svakom se pogodi za odkup Lojzetove pravice do domačije in tako sina odreši dolgov ter mu celo omogoči odhod na študij:

'Zakaj pa si ušel?' se je z nasmehom nahudil oče. 'Ni ti bilo treba pobegniti, saj nič nimaš in kdor ničesar nima, temu tudi ni kaj vzeti.' Ves čas se je smehljaj, kar sicer ni bila njegova navada. Ah, vendarle me ima rad, saj sem njegov sin in ne mara, da bi me drugi mrcvarili po mili volji. (Prenner 2006, 174)

Primer očetove skrbnosti, topline: iz očetovega pisma Lojzetu v času študija. V pismu oče pravi takole:

Le čimprej pridi domov, ker nič ne veva, kako se ti kaj godi. Jesti imamo dovolj in vesela te bova po tako dolgem času. Upam, da te najde moje pismo zdravega. Lepo te pozdravljava z materjo, če pa rabiš kaj denarja za pot, pa piši. Tvoj oče Franc Pečolar. (Prenner 2006, 261)

Primer očetove podpore sinovi želji po šolanju: mati hoče Lojzeta dati v lemenat, oče pa podpira njegovo željo po odhodu na gimnazijo.

Odslej sta se z materjo skoraj dnevno prepirala, kam naj me dajo: v gimnazijo ali vendarle čez kakšno leto na učiteljske, o čemer pa sam nisem hotel ničesar slišati. [...] 'Jutri greva, vpišejo te še to leto!' mi je dejal oče nekega mehkega jesenskega popoldneva, ko sem bil pravkar prišel iz šole. 'Gospod Ante je posredoval'. (Prenner 2006, 40)

4.3.2 LJUBA MAMA

Mati je v romanu prikazana kot zagrenjena, nedostopna, jezna, od življenja povožena gospodinja, ki svojo žalost in frustracijo redno izraža z znašanjem nad otroki. Njen lik je v romanu predstavljen kar z dvema opisoma, oba sta izčrpna in dovolj sugestivna, kar je za samo povest sicer izjema:

Če nas je mogla ujeti, nas je s trdo besedo in še tršo roko zaposlila na paši ali na njivi, a mnogokrat smo ji ušli in ni si znala drugače pomagati, kot da nas je vsak drugi večer, če ne vsak dan, korenito zlasala in s preklo nabila. Tedaj se je pričela starati in od takrat pa do danes, se mi zdi, da se njen obraz ni vel mnogo spremenil. Gube so se ji zarezale okrog ust v lica, brada je izgubila vso mehko in izraža le še žilavost vpreženega delavca. Njen glas je postajal vedno bolj zadirčen in njene roke nas dolga leta niso več hotele božati. Tedaj je bilo menda njo sram, da bi se pri komerkoli ljubkovala, tudi pri svojih otrocih ne, sedaj pa je nas sram, da bi se zatekali po nežnost k njej. Tedaj se je menda tudi naučila onega neprestanega zmerjanja, ki je pričelo polagoma pojemat še, ko je bila že v letih sive starosti. Do takrat pa je oštevala vsakogar in zmerjala vse dni. (Prenner 2006, 16)

Kljub temu da se Lojze skozi roman večkrat v koga zagleda ali zaljubi, se nam še najbolj sugestivni telesni opis zdi prav tisti, ki opisuje njegovo mamo:

Debelušasta je postala v teh letih in poteze na obrazu so se globoko urezale v njeno še vedno svežo kožo. Čelo ima vso razrito od gub in črt, okrog ust, nad obrvmi in ob kotih oči se ji nabira starost. Ob sencih izpod rute silijo sivi lasje. Iz nekdanje močne, čedne ženske se dela starka, ki je moja mati – jaz pa jo bodem s svojo upornostjo, a ne morem drugače.« (Prenner 2006, 144)

Nadalje, Lojzetovi izbiri gimnazije nasprotuje predvsem mati, ki se je zavedala finančnega bremena šolajočega se otroka. Sinu predlaga, naj gre na učiteljske:

'Počakaj še dve leti, tri, potem te damo na učiteljske. Ali ni to lep poklic, biti učitelj?' [...] 'Sedaj mu je že učitelj premalo imeniten poklic' [...] 'Tega na svetu še ni bilo slišati, da bi tak zarukan nebodigatreba, ki ni doma za nobeno rabo, silil v šole in povrh še v tako imenitne šole, kamor zahajajo samo bogatini!' (Prenner 2006, 38, 276–277)

Po končani gimnaziji, ko Lojze ves čas poseda doma in bere knjige, pa ga mati sili v lemenat. Jezi in huduje se: »Za to smo te redili, te oblačili in plačevali za te težak denar, da nam je kri brizgala izza nohtov! Zato torej! Glej, da se mi spraviš iz hiše! Kar zdaj! Marš!« (Prenner 2006, 143)

Mati je groba, ga zmerja in moralno in psihološko zaničuje: »Ti živina! Ko bi te bila raje pokončala, vrgla skozi okno, da bi se razletel na kamnu, ko si se rodil, namesto, da sem te redila, delala in plačevala zate! Mrha grda ničvredna!« (Prenner 2006, 144)

4.3.3 PRIMERJAVA Z LJUBINIMI SPOMINI (PRENNER 2007)

Spomin na očeta: romanje na Brinjevo goro, kamor jih je vodil oče, ki je tudi sicer veliko hodil po hribih (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 139): »Brinjeva gora, na kateri je stala lesena cerkev in tam je bilo žegnanje in oče je tam kupil celo vrsto 'nog', to je mastnega peciva krofom podobnega, ki ga je razvrstil s svojo sprehajalno palico in jih tako nesel proti domu. Seveda smo cepetali za njim.«

Spomin na mamo: kaznovanje s tepežem, ker mati ni imela 'smisla za humor', kadar je bil posredi denar:

Ob cesti na levi strani je bila trgovina, na desni pa ribnik, v katerem so plavale ribice, največ kaplji in belice in ker sem vedela, da se ribe zbirajo v večjem številu tam, kjer jim kdo kaj vrže, sem tudi jaz vrgla groš, za katerega se še zmenile niso. Pač pa ga nisem imela za riž in morala sem domov po drugega. Mati ni imela smisla za humor, če je stal denar in se je zopet moja ritka seznanila s starimi, a učinkovitimi pedagoškimi sredstvi. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 15)

Iz zgornje primerjave lahko razberemo, da je Ljubino razmerje do staršev izrazito ambivalentno. Njene pozitivne značajske lastnosti, kot so vera vase, odločnost, pogum, tolerantnost, so bližje očetovim oziroma so nasledek ponotranjene očetove figure. Ljuba iz odnosa z očetom črpa svojo samozavest in moralno trdnost.

Mati pa za Ljubo predstavlja ponotranjeni antagonizem zunanjega sveta. Zato jo lahko imamo za nasledek tiste prisposodbe plati Ljubine mladostne okolice, ki je koncentrirana v imenu Sračje in jo bomo obravnavali v nadaljevanju razprave. Materin značaj bo razberljiv iz tistega, kar bomo povedali o Sračanih, to se pravi, prebivalcih mesta Sračje.

4.3.4 EPITAF

Za konec bi radi predstavili detajl, ki nakazuje Ljubino ambivalenco do staršev. Nagrobni napis, ki je sprva krasil grob Ljubinih staršev, je do njene smrti imel naslednjo obliko:

»DRAGI NAŠ OČE, LJUBA MAMA«

Po Ljubini smrti pa je, skladno z njenimi željami, prejel le minimalen popravek (slika 11):

»DRAGI NAŠ OČE, LJUBA, MAMA«

Slika 11: Družinski grob Prennerjevih (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 182).

Ljubin epitaf ima dve varianti: prva krasí grob njenih staršev *do* njene smrti, druga pa *po* njeni smrti. Imenujmo ju *začetna* in *spremenjena* variacija. Kaj sporočata? Ali vsebujeta dve različni sporočili?

Začetna variacija 'Dragi naš oče, ljuba mama' vsebuje dva pridevnika, ki se nanašata na dva samostalnika: na očetovi strani je *dragi*, na mamini *ljuba*. Ta pridevnika sta skorajda istoznačna in v tem pogledu odražata *splošno* naklonjenost tako do očeta kot do matere. Drugače rečeno, naklonjenost do ene same, enotne starševske celice. Po drugi strani je svojilni zaimsek *naš*

pridrzan le za očeta in posledično izraža neko posebno, dodatno naklonjenost očetu. Začetna variacija epitafa sporoča, da je Ljubina naklonjenost do očeta večja kot do matere, vsaj kolikor je mogoče presoditi na podlagi domneve, da je tozadevni zaimek dejansko pomenljiv. A to sporočilo je vendarle samo latentno, ne pa manifestno.

Spremenjena variacija pa vsebuje le en pridevnik, *dragi*, in kar tri samostalnike: 'oče', 'Ljuba' in 'mama'. Oče je še vedno 'dragi' in 'naš', mati pa ni več odlikovana z eksplicitno priljubljenostjo. Še več, po novem ni več niti ob očetu: to posthumno mesto pripade sedaj Ljubi, materi pa je posvečeno šele tretje mesto, mesto ob Ljubi, očetu ljubi.

Se pravi, tretma, ki je v spremenjeni variaciji nagrobnega zapisa rezerviran za očeta, je še vedno isti, a tretma, ki sedaj velja materi, se znebi tudi tiste minimalne ljubezenske koncesije, spodobne naklonjenosti, ki odlikuje začetno variacijo. To prikrajšanje, sprva vsaj pridevniško prisotne ljubezni, je sedaj eksplicitno in uteleša Ljubino posthumno poravnavo krivic, ki so jih otrokoma, Ljubi in Josipini, povzročile materina nesolidarnost, neprizanesljivost, 'ne-našost'.

4.4 SOVRAŽNI ODNOSI

Odnosi med učitelji in učenci so realistično opisani preko doživljanja Lojzeta Pečolarja, opredeljuje jih pa predvsem strah pred avtoritetami. Izobraževalno in vzgojno delo je temeljilo na strogih pravilih in kaznovanju. Ljuba je za podkrepitev verodostojnosti dramatičnega šolskega vzdušja močno izpostavila motiv telesnega kaznovanja. Telesna kazen je bila sicer po 24. členu Šolskega in učnega reda prepovedana od leta 1870, vendar se je debata o njenem pomenu tudi v strokovnih krogih nadaljevala še dolgo. Nekateri učitelji so jo zagovarjali le v izjemnih primerih, drugi pa so bili mnenja, da brez poseganja po fizičnih oblikah kaznovanja ne morejo poučevati. (Hojan 2003) V romanu so učitelji učence na nižji stopnji kaznovali v prvi vrsti s fizično kaznijo, s palico po konicah prstov, s palicami po hrbtih, z rokami klofutali in podobno. Vendar tudi psihološkega nasilja ni primanjkovalo. Otrokom so govorili, da so 'hudobni in pokvarjeni' kar je zagotovo vplivalo na razvoj njihove samopodobe. Npr. osnovnošolska učiteljica Anica Schneck: »Pojdi v razred in zapomni si, da si od danes naprej v mojih očeh hudoben in pokvarjen otrok! Razumeš?«. (Prenner 2006, 26)

V delu se skozi Lojzetove spopade s seboj in družbeno stvarnostjo odpira nekaj odlično spisanih strani, ki bralcem razgrinjajo podobo šole ter učnega sistema, odnosov med učiteljem in učencem, profesorjem in dijakom, docentom in študentom. Ti odnosi so praviloma vse prej kot

humani. »Prasec leni, beštija umazana – zgini mi izpred oči! Tako odgovarjanje, pfuj! Es ist zum Kotzen!« (Gre mi na bruhanje (kozlanje) [zum Kotzen: za kozlati]. (Prenner 2006, 63)

Z odraščanjem se je tudi stopnja agresije profesorjev do šolajočih se mladih ljudi zviševala. Na gimnaziji so profesorji vršili avtoriteto z besednim zaničevanjem in vzbujanjem strahu pred ocenjevanjem. Avtorica niza opise neprijetnih situacij, ko so dijake pri preverjanju pred tablo šikanirali in naslavljali z raznimi psovkami. Učitelji so dejansko imeli močno avtoriteto in veliko oblasti nad dijaki, iz česar izhaja stopnjevanje sovraštva med skupinama. Odnosi so se zaostri do te mere, da je prišlo do poskusa umora učitelja, eden od dijakov pa si je vzel življenje. (Prenner 2006, 278)

4.5 SRAČJE

Izbira kraja dogajanja avtoričinega romana je zelo pomenljiva. Po opisu sodeč ga opredeljuje značaj provincialne in zelo odročne sredine:

Kdor pozna Sračje, bo dejal, da je ta podeželski trg najbolj dolgočasno gnezdo vse slovenske domovine in da zasluži komaj naziv vas. Neki šaljivi kaplan je napisal pred leti v župnijsko kroniko sledečo obsodbo: 'V veliki, od Boga zapuščeni luknji je majhna, še bolj zakotna in zapuščena luknja. In to je Sračje.' (Prenner 2006, 7)

Provincialni značaj tega mesta je izražen tudi preko tega, da je slabo dostopno, težko se pride vanj ali ga zapusti. Prometa je malo, železniške postaje pa v Sračju ni: »Vsa ta sračjanska globel pa je dobre tri ure oddaljena od najbližje železniške postaje in le redkokdaj se tudi v današnjih dneh tjakaj prikaže kak potniški avtomobil, ki se ustavi pred najlepšo hišo v fari – pred Uršičevo trgovino.« (Prenner 2006, 7) Za nameček, ta kraj se imenuje Sračje, kar je zgovorno že samo po sebi. V tem pogledu ima značaj precej očitnega pomenskega napotila, prispodobe, katere pomen je mogoče razbrati iz leksikalno sorodnih besed (ZRC SAZU 2000):

- **sráčiti se** -im se nedov. (á â) nar. **1.** *postavljati se, bahati se*: revše se nekaj srači; ženske so se sračile **2.** *dreti se*: šoja se srači v bukovju / otrok se že ves dan srači ♪
- **sráčji** -a -e prid. (â) *nanašajoč se na srake*: sračji mladiči; stanovanje ima kakor sračje gnezdo *nepospravljeno, razmetano* / ekspr. govoriti s sračjim glasom • ekspr. na glavi ima sračje gnezdo *ima neurejene, razmršene lase*; ekspr. njegova razprava je pravo sračje gnezdo *v njej je veliko logično nepovezanih, prevzetih misli, trditev*; nar. primorsko sračja noga *morska taca* ♪
- **sráčka** -e ž (â) ekspr. **1.** *driska*: imeti sračko **2.** *siten, neodločen človek*: ne bodi taka sračka ♪

- **sráčkati** -am nedov. (â) pog., ekspr., v zvezi z ga *počenjati neumnosti, lahkomišelnosti*: lahko bi ga že nehali sračkati
- **sránje** -a s (ā) 1. *glagolnik od srati*: prostor za sranje in scanje 2. vulg. *blato, govno, iztrebki*: krvavo sranje; smrad po sranju 3. *nizko, kar je malo vredno, nepomembno*: rada kupuje kičaste spominke in podobno sranje; kakšno sranje pa si spet naslikal / v povedni rabi: ta film je pravo sranje; vse skupaj je veliko sranje 4. vulg., v medmetni rabi *izraža jezo, nejevoljo*: sranje, pa tako vreme; sranje, da še ponoči ni miru
- **sráti** sérjem nedov., sérji serjíte (á é) vulg. 1. *iztrebljati se*: golobi serjejo; šel je srat za grm 2. v zvezi z ga *počenjati neumnosti, lahkomišelnosti*: celo noč smo ga srali; čas je že, da ga nehaš srati // delati napake: v podjetju ga nekaj serjejo; v nalogi si ga precej sral 3. v medmetni rabi *izraža začudenje, zavrnitev*: nikoli več te ne pogledam. Ne serji ga; spet ni naredil šoferskega izpita. Ne ga srati • vulg. *klamfe srati govoriti neumnosti*; vulg. ne bom dovolil, da mi bodo srali na glavo *da bi samovoljno, brezobzirno ravnali z menoj*.

Kraj dogajanja romana Bruc, Sračje, torej ni le geografska lokacija, temveč tudi prisposoba za tistega utesnjujočega in omejenega duha, ki spremlja avtoričino odraščanje in se odraža v potezah bahavosti, neumnosti, lahkomišelnosti, primitivnosti, malovrednosti, malomeščanskosti ipd. Te prisposobne plati 'sračjega gnezda', neurejenost, nametanost, utesnjenost, je mogoče izpričati tudi povsem neposredno, na opisnih primerih, ki jih najdemo v Brucu, npr.:

Te hiše pa niso stale v ravni vrsti niti niso tvorile razdalje med njimi kakšnega prostranega trga ali urejene ulice. Nagnetene so bile brez vsakega reda druga ob drugo in druga za drugo, s hlevi in dvorišči, vrtovi in gospodarskimi poslopji. [...] Državna cesta se koj, čim pride med prve trške hiše, tako razcepi, da moraš v najrazličnejših vijugah, preko dvorišč, med vrtovi, ob hlevih in za ogradami prehoditi vse Sračje, predno prideš po njej do drugega konca soseske. (Prenner 2006, 8)

Negativne konotacije ruralnosti oz. malomeščanske omejenosti, ki nam jih slikajo metaforične podobe Sračja, opredeljujejo tudi njegove prebivalce, npr.:

Avtobuser, kakor so ga Sračjani klicali, je kmalu zavozil za vedno nazaj v mesto, ker se mu pot do Sračjega ni izplačala in Sračjani so spet hodili po tri do štiri ure peš do železnice, kar pa se itak ni prevečkrat zgodilo, ker so se sami ravno tako malo menili za široki svet kakor svet zanje. (Prenner 2006, 8)

Okolje je imelo v tem pogledu posebno določujoč vpliv na Ljubino odraščanje. Sračanom je namreč v največji meri zamerila ravno omejenost:

Ker se je rada oblačila po moško, je neke nedelje prišla k maši oblečena za tiste čase zelo nenavadno: v moški obleki in s klobukom na glavi. Ob njenem prihodu so na njej obstale oči vseh prisotnih meščanov. Mnogi so se ji zlobno posmehovali. Ljuba je začutila sovražno razpoloženje, zbežala je domov, se skrila na podstrešje in se razjokala. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 156)

4.6 GIMNAZIJA – DIJAŠKA LETA

4.6.1 LJUBA PRENNER NA GIMNAZIJI

Ljuba ni izhajala iz premožne družine, a si ji že od rane mladosti prizadevala za čim boljšo izobrazbo. V šole se je trmasto vpisovala in vztrajala v težkih pogojih, brez potrebne materialne ter moralne podpore. Tudi v biografskem listu, ki ga je izpolnila decembra 1945, je ponosno poudarila, da je »sploh edini član rodbine, ki ima srednješolsko izobrazbo, tako očetove kot materine rodbine«, (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 17) kar kaže na njeno prepričanost o pomenu izobrazbe za družbeni vzpon, zlasti žensk. Leta 1919 je pri 13 letih prestopila prag gimnazije na Ptuju, ki je bila do državnega prevrata povsem nemška srednja šola in je med letoma 1899 in 1918 nosila ime cesarja Franca Jožefa. Med profesorji, ki so leta 1919 prišli na po novem slovensko Državno gimnazijo Ptuj, je bil tudi Anton Sovre, ki je s svojim jezikovnim znanjem kmalu navdušil mlado Ljubo (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 20). Leta 1919 je bilo v prvem razredu ptujske gimnazije ob 76 dečkih skupaj z Ljubo Prenner le 8 deklet; v podobno 'moškem okolju' je Ljuba opravila tudi 2. in 3. razred. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 16) Ker jo je na življenjski poti vodila silna želja po širjenju obzorji, se med dijaškimi leti ni zadovoljila le z učenjem predpisane gimnazijske učne snovi, temveč je hotela za spoznavanje novega izkoristiti tudi prosti čas. »Ko sem prišla v Ptuj na gimnazijo, sem prvič slišala lepoto slovenske besede na neki proslavi, ko je govoril profesor Sovre. V Ptuju sem videla tudi uprizoritev 'Desetega brata'. Zame, ki sem prišla iz Slovenj Gradca in tamošnjega mrtvila, je bilo to pravo razodetje!« je pripovedovala Ljuba čez desetletja.« (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 19) Med šolanjem na Ptuju je stanovala pri teti Ivani Rasteiger (Lojze Pečolar pa v nekakšnem dijaškem domu, kjer je bila gospodinja in 'šefica' gospa Stanzel). Na Ptuju je opravila prve tri razrede, nato pa v Celju četrtega in s tem je zaključila takratno nižjo gimnazijo.

Slika 12: Ljuba Prenner, Ljubljana, 8. 6. 1929 (Zbirka fotografij iz zapuščine Ljube Prenner 1929).

4.6.2 LOJZE PEČOLAR NA GIMNAZIJI

Pečolarjeva ambicioznost, trmoglavost v zvezi s šolanjem, predstave o gosposki. Še pred koncem ljudske osnovne šole si je Lojze želel na gimnazijo in 'prosjačil' starše, naj mu dovolijo vpis v gimnazijo v bližnjem mestu: »Na veliko jezo svojih staršev sem pričel siliti in prosjačiti, naj me v novem šolskem letu pošljejo na gimnazijo v bližnjem mestu.« (Prenner 2006, 38) Gimnazija mu je pomenila nekaj vzvišenega, imenitnega, gosposkega, skratka, želje vrednega: »Gimnazija! Odkar sem bil nekje slišal to besedo in razumel, kaj pomeni, mi ni šla več iz misli in zvenela mi je v ušesu, vsa praznična in skrivnostna, v njej se je skrivalo vse, kar je imenitnega in na tem svetu vsega prizadevanja vrednega.« (Prenner 2006, 38) Ni ga gnala želja po znanju, ampak ambicioznost, želja postati 'nekdo', biti pripoznan, postati pomemben:

Lagal bi, če bi dejal, da me je tja vleklo veselje do učenja; o pravem učenju sploh nisem imel pojma, le čital sem mnogo in sila rad, iz gole radovednosti za različnimi dogodki, ki so mi jih prikazovale knjige in iz katerih sem zvedel za življenje odraslih. Vedel sem, da se bom moral v gimnaziji učiti latinščino in to se mi je zdelo sila imenitno. Ali ne bom povsem drugačen fant, ali se mi ne bo že na zunaj poznalo, da sem nekaj izrednega, več kot moji sošolci, ki jih taka pot do veljave, ki pelje preko učenja, prav nič ne zanima? Jaz pa bi se rad šolal, pa ne zaradi šolanja samega, ampak zato, da bi bil z izobrazbo, ki bi si jo pridobil, čim pametnejši, da bi več vedel in veljal od množice drugi. (Prenner 2006, 38)

»Meni pa ni šlo drugega po glavi kot gimnazija, imenitna šola boljših ljudi, bodočih visokih gospodov, doktorjev in profesorjev. In imeniten dečko oni, ki mu je dano zahajati v to šolo.« (Prenner 2006, 38–39). V tem segmentu je L. Prenner opisovala družbeno podobo izobraževanja, ki jo potrjujejo tudi statistične študije, zlasti o počasnem višanju števila vpisanih na Ljubljansko univerzo.

4.6.3 LJUBEZEN DO KNJIGE

Lojze je bil, tako kot Ljuba, knjižni molj. Njegova ljubezen do knjig in klobute, ki jih je prejel na račun branja, so zglejno popisane:

Ko pa sem se vrgel na branje, mi je bilo vse moje okolice prav presneto malo mar. V oni sobi sem bral vse križem, največ pa sem seveda hotel izvedeti o odnosu med ljudmi, ki ga imenujejo ljubezen«. [...] »Zvečer, ko smo po našem zatrjevanju opravili svoje domače naloge [...], smo smeli pri mizi čitati druge knjige, nur keine Schundromane. Ker se gospa Stenzel za slovensko literaturo ni prav nič zanimala, ji tudi nismo pustili trditi, da bi bila sploh katera slovenska knjiga

šund«. [...] Komaj da je Stenzlovka kaj slišala o pohujšanju, mi je izdrla knjigo iz rok in z Ano sta jo listali tako dolgo, da sta našli nesrečnega vraga z njegovim nerodnim laskanjem dekletovim telesnim čarom. Saj bi pobegnil skozi vrata že zaradi smrkavcev, ki so prežali na obetajoči kraval, a Theo, ki se je sicer malo menil zame, me je pogledal tako zaničljivo, da sem nalašč obsedel in prenesel obe klobuti, ki mi jih je gospodinja s trdimi platnicami Golarjevih pohujšljivosti odmerila po lici. (Prenner 2006, 47–49)

Tudi Ljubo je že v mladih letih spremljala nenasitna žeja po branju. Na vprašanje, ali so jo za branje navdušili srednješolski profesorji, je odgovorila, da je veliko prebiralala še pred dijaškimi leti: »Oh, ne vem, še mlada sem požirala knjige. Na paši, krava mi je požrla kapo, nogavico, jaz sem pa brala. Brala sem vse, kar mi je prišlo pod roke, tudi zame pretežke knjige. Potem so me začeli preganjati, jaz sem se pa skrivala, da sem bila lahko v miru s knjigami. Povsod so me našli, le na kostanju pred hišo ne.« (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 16)

4.6.4 BEOGRAD, SVAK IN 500 DIN

Ljubin odhod v Beograd:

S kovčegom obleke in petsto dinarji, ki jih ji je podaril svak, potuje četrtošolka v Beograd, kjer ne pozna žive duše, kamor nima nikakršnega priporočila. [...] Petsto dinarjev je kmalu konec, a treba je živeti in študirati peto gimnazijo. Ljuba postane bolniška strežnica in se vpiše kot privatistka v peto gimnazijo. Uči se kakor Bog da – ali bolje – bolnik. Potem je korespondentka pri 'Prvem jugoslovanskem podjetju za to in to stroko', ki je v resnici nekoliko boljše kleparsko podjetje [...] tako konča peti in šesti razred. Potem ne more več plačati šolnine, ki so ji jo odložili na up. Vse beograjske šole so ji zaprte. (Rajšter 2006, 282–283)

V romanu Bruc avtorica sicer ne navaja alegorij na svoje beograjsko obdobje, povezavo odkrijemo v podobnosti med Ljubinim odnosom s svakom, ki ji je dal petsto dinarjev, in odnosom, ki ga ima Lojze ravno tako s svakom, ki poplača Lojzetove dolgove ter mu s tem omogoči začetek študija. Lojze je postal finančno neodvisen, tako kot je bila Ljuba finančno neodvisna v resnici: »Svoj študij višjih razredov sem plačala sama iz dohodkov pisateljavanja in poučevanja latinščine, francoščine in nemščine.« (Prenner 2006, 283)

4.6.5 GIMNAZIJSKO VZDUŠJE

Na gimnaziji so razmere bolj zaostrene. Z izjemo razrednika so vsi profesorji predstavljeni kot žaljivi, zajedljivi, oholi in neizprosni. Naslajajo se nad neznanjem in sadistično uživajo, ko v dijakih vzbujajo občutek strahu pred ustnim spraševanjem. Avtorica niza strašljive opise

izjemno neprijetnih situacij zasačenih nepripravljenih dijakov pri spraševanju, pri preverjanju pred tablo. Najhujši med njimi je profesor Aberšek, ki na primer prestrašenega dijaka Zajška pošlje nazaj v klop z že omenjeno ponižujočo izjavo: »Prasec leni, beštija umazana – zgini mi izpred oči! Tako odgovarjanje, pfuj! Es ist zum Kotzen!« (Prenner 2006, 63) Razmerje med dijakom in profesorjem degradira do te mere, da pride do poizkusa umora profesorja, dijak pa si vzame življenje. V takem svetu se nam Pečolarjevi pogosti občutki nerazumljenosti, sramu in neizraženi napadi jeze zdijo povsem razumljivi. »Ali ta dedec ni bil v mladih letih nikdar sredstvo za pospeševanje bruhanja svojim profesorjem in drugim mestnim ljudem, ki jih je nadlegoval s svojo težnjo postati veliki gospod, ko je bil prav tak smrdljiv nikdo kot mi?« (Prenner 2006, 63). Avtoričino srditost, vztrajnost in prizadetost ob izbiri in opisovanju te tematike si nedvomno lahko razlagamo z navedbami, da se je sama morala veliko bolj potruditi in se v večji meri dokazovati na izpitih od svojih kolegov ravno zaradi svoje 'drugačnosti', kar bomo odkrili v nadaljevanju diplomskega dela ob predstavitvi intervjuja.

4.6.6 RUDA ČERČE

Ker vemo, da je Lojzetova zgodba literarno pregnetena mladostniška pot Prennerjeve, lahko z gotovostjo trdimo, da je avtorica svoje občutke stigmatiziranosti upodobila v Lojzetovi sošolki Rudi Čerče. Tudi izbor priimka aludira na tesno povezanost Rude in Ljube, saj je bil Čerče deklinški priimek Ljubine mame in njenega polbrata Ivana. Profesor Modrijan, matematik, Rudo takole ogovarja pred tablo: »[...] No, gospodična oziroma gospod, saj ste raje gospod nego gospodična, kaj, Rudolfina Čerče, ne znate?« (Prenner 2006, 54) kar avtorica v vlogi pripovedovalca komentira oziroma se bralcu izpove: »Vedno znova se najdejo ljudje, ki govorijo z njo na tak način, s takim izrazom na licu, v očeh in okrog ust, s takim malomarnim in omalovažujočim glasom, da se ji zdi, da je vsa umazana, razmršena in poteptana, prava ničvrednica.« (Prenner 2006, 54) Tu se zdi potrebno dodati, da je sicer v življenju Ljuba Prenner dosegla kar nekaj svojih ciljev, medtem ko se Ruda Čerče v romaneskni verziji izgubi, toda to je že drugi del njene zgodbe, ki z Bruceem ni več neposredno povezan.

»Ruda je bila drobna in sloka, smešno svetla kita ji je bingljala v hrbet in njen obraz ni bil prav nič deklinški. Ne bi mogel reči, kaj je bilo na njej, saj je bila precej brihtna in zelo tovariška, a bilo je nekaj, kar je odbijalo.« (Prenner 2006, 48) Ljuba si je postrigla kite najverjetneje v nižji gimnaziji (Rajšter 2006, 281), s čimer se je pričela oddaljevati od deklice, ki ni bila. Gre po vsej verjetnosti za percepcijo same sebe v tistem obdobju, od katere se je skušala oddaljiti,

ločiti, v literarnem kontekstu je vse negativne samozaznave prilepila na deklico Rudo, na varno distanco od glavnega junaka, študenta Lojzeta.

Ruda sedi v klopi in gleda po svojem zvezku. Nihče se ji ne približa. Dekleta, četvero jih je z njo vred v razredu, ji privoščijo blamažo, ker jim ni in jim ne more biti nikdar prava ženska tovarišica. Fantje ne zmorejo in ne najdejo besed ali kretnje, ki bi izravnala mučnost Modrijanovih zafrkancij, ki pač sikajo na to, da Ruda ni dekle kot druge, ampak da bi sama najraje bila in tudi morala biti fant, da bi bilo z njo vse v redu kakor pri vseh, ki jih srečamo v življenju. Sam sem se raje umaknil iz njene bližine, čeprav je nisem niti sovražil niti preziral. (Prenner 2006, 54)

Ruda se je, kakor Ljuba, nekajkrat tepla s pestmi in si s tem pridobila vzdevek Napoleon:

Ruda in Theo sta skupaj hodila iz šole, menda jo je Theo že kar pred vrati čakal, a ko so Rudo v našem razredu na mojo pobudo nekoč zaradi tega zbadali, je napadla nerodne šaljivce kar s pestmi in izbila sošolcu Kramarju, ki jo je prvi podražil, zob. Od tedaj naprej smo jo klicali Napoleon in je nismo več hoteli s seboj jemati na nogometno igrišče. Kar jo je zelo jezilo. Tudi profesorji je niso marali zlasti nališpani in strog gospod Karel Modrijan, profesor matematike in fizike, se je ob vsaki priliki ob njo spotaknil. (Prenner 2006, 48–49)

Kot nosi Ruda negativne, ima Lojze diametralno nasprotno pozitivne lastnosti, ki si jih avtorica pripisuje ali bi si jih rada:

In pameten res nisem bil, ampak domišljeval sem si pa, da se mi vsaj po zunanosti pozna, kako sem nekaj posebnega. Trudil sem se, da bi hodil mestno, zato sem vlekel ramo nekoliko naprej, noge pa sem v kolenih privzdigoval povsem navpično kakor dirkalni konj. Obleko mi je sešil sračjanski krojač. Takozvane hlače tričetrtinke, ki segajo za eno ped nad gleženj, hlačnice ozke kakor cev in istotako okorne. Čevlje mi je dala mati narediti pri sračjanskem mojstru Klančniku. [...] In mi je napravil škrpete, ki so presegali mojo mero za tri številke, tako da so bile konice neprestano navzgor zavihane in sem bil tako rekoč že v prvih poveljnih letih oznanjevalec šimi mode. Svojega klobuka sem se še najlažje otesel, ker so tudi drugi hodili razoglati, kar je veljalo med nami kot privilegij in mnogo sem se trudil s svojimi cunjastimi, kostanjevimi, lasmi, ki sem jih smel dati striči le nekajkrat na leto, in sicer med velikimi prazniki. Česal in gladil sem jih s čela proti temenu, jih močil z vodo in ponoči obvezoval z ruto, a vse ni nič pomagalo, griva mi je štrlela na vse strani in vedno sem bil kuštrav. Snaženje nohtov tedaj še ni bilo tako potrebno kakor danes, ker na to ni nihče polagal posebne važnosti. (Prenner 2006, 44–45)

Avtorica zatre v kali že najmanjši poskus prikazovanja Rude v boljši luči. Ko za trenutek zablesti pri pouku slovenščine in jo profesor Hanjšek pohvali: »Ja, ja, Ruda, če boste le hoteli, bo iz vas še osebnost!« položi Lojzetu v usta naslednje besede: »Preneumno! Kaj bo takšna nora baba 'osebnost'?! Jeza me prime ob takem Hajnškovem govorjenju in zavist me davi, bridka zavist, da ne reče tega meni, ki bom nekoč vsaj tako pomembna osebnost kakor on sam.« (Prenner 2006, 56)

4.6.7 PROFESOR HANJŠEK

Avtorica mu v usta položi modre besede, življenjske nauke, ki so hkrati tudi njeni premisleki, njena zrna modrosti ob retrospektivnem pogledu na tedanje obdobje svojega življenja. Tako je na primer dejal tretješolcem:

Otroci! Otroci, različna so pota, ki jih iščemo do sreče, ker vsak človek želi biti srečen in mislim, da bi bil, če bi imel vse, kar mu ugaja, srečen. Prvi teži za slavo, drugi za bogastvom, tretjemu je učenost sama že vseh naporov vreden cilj, četrtemu popotovanje po svetu. So ljudje, ki imajo skromne želje in lažje dosegljive cilje, drugi pa si zastavljajo težke naloge in izbirajo strma pota do svoje dozdevne sreče. Tudi vi ste prišli v to šolo, da vam pomaga do zelenega cilja, in ker je za dosego vsakega cilja potreben tudi resen trud, se morate učiti, ne za šolo ne za starše niti ne zame, ampak zase. Tisti, ki misli, da mora vse, kar si želi, doseči brez vsakega truda, je norec, tisti pa, ki to skuša po ovinkih uresničiti, zločinec. Če kdo vidi, da kljub trudu in naporom ne zmore poti, ki si jo je izbral, se sme obrniti v drugo smer, ki mu je lažje dostopna, le vedeti mora, kaj hoče, in vedeti mora, da brez vsakega truda ne bo ničesar dosegel, ampak ostal norec ali postal zločinec. [...] Pa še nekaj! Dober vojščak moraš biti, če hočeš doseči svoj cilj. Ljudje smo že taki, da se radi prepiramo, si nagajamo, kljubujemo in drug drugega odrivamo, ker smo tekmeči na poti do ciljev. Vse to ustvarja težave, ki jih je poleg truda in npora še treba premagati in dober vojščak se bori za svoj cilj, prejema udarce in včasih tudi kaj vrne, ampak puške ne vrže v koruzo. (Prenner 2006, 78–79)

Po mnenju Rajšterjeve je lik profesorja Hanjška, pomembnega Lojzetovega gimnazijskega učitelja, ki se je v vedenju in govoru razlikoval od svojih stanovskih kolegov, Ljuba posvetila svojemu priljubljenemu profesorju Josipu Komljanu. Dr. Josip Komljanec je bil profesor slovenščine, ki je zagotovo vplival na Ljubo (Rajšter 2006, 278). Tudi v povesti Trojica, ki je bila njena prva objavljena povest, beremo na prvi strani posvetilo: »Priatelju mladine gospodu dr. Josipu Komljanu, ravnatelju ptujske gimnazije, posvečam Trojico, nekdanja učenka Ljuba Prenner.« (Prenner 1929) V Brucu Lojzetov razrednik in profesor slovenščine edini razume mlade dijake, imenovan je celo kot 'ata Hanjšek', kar figurativno neposredno implicira Ljubino

naklonjenost in hvaležnost realni predlogi Hanjškovega lika, dr. Komljanecu, iz česar lahko sklepamo, da je bil med redkimi ali edini, ki ji je bil v oporo ali vsaj naklonjen na njeni trnovi izobrazbeni poti, ko je bila še v dobi odraščanja zaznamovana s stigmatom revne ženske malomeščanskega porekla, ki ima željo po izobrazbi, in stigmatom ženske, ki se ne more dojemati kot ženska.

4.7 »DOBA MOJE LJUBLJANSKE NESPAMETNOSTI« (PRENNER 2006, 215)

4.7.1 PARALELE IZ ŠTUDENTSKEGA ŽIVLJENJA

Navdušenje v prvem semestru ob spoznavanju mesta, kulturnem udejstvovanju, druženju ter navezavi stikov s pomembnimi javnimi osebami zaznamujejo Lojzetov prihod v Ljubljano:

Zdaj sem tu, v Ljubljani, v tej tolikokrat opisani, opravljeni in opevani Ljubljani. [...] Prvo noč sem spal pri odprtem oknu, ker sem hotel slišati šum velemesta Ljubljane, ker sem bil poprej nekje prebral, da velemesta šumijo, jaz pa sem si domišljjal, da si moram ta poseben užitek privoščiti koj prvo noč. (Prenner 2006, 180)

Kako je bilo videti ljubljansko študentsko življenje v tridesetih letih 20. stoletja? Iz spodnjega citata je, poleg Lojzetovega oziroma Ljubinega začetnega bonvivanstva, mogoče razbrati, kako je v tistem času izgledal tipičen dan ljubljanskega študenta: »Ker so me vsi prepričali, da bruc v prvem semestru pač ne sme pričeti s študijem ali celo obiskati predavanja, sem v prvih dneh pobral le podpise, potem pa zjutraj dolgo spal, ostali del dneva in noči pa preživel na ulici, v Tivoliju, v kavarnah in gostilnah. Kako kratkočasno je bilo posedati ob velikem oknu centralne kavarne in gledati na cesto, kjer je bilo vedno kaj videti.« (Prenner 2006, 182) Vsekakor bistveno drugačno oziroma kar diametralno nasprotno okolje od domačega Sračja: »Kako strašna je bila v primerjavi z razgibanostjo tega mesta sračjanska puščoba, ki jo je Bog tja menda iztresel, ko je s praznim žakljem okrog Uršičevega vogala udaril.[...] Ker sem imel od vpisa do začetka predavanj precej časa, sem se navadil pohajkovanja in kmalu tudi večernega posedanja po lokalih, ki so bili vse drugače imenitni kakor pa sračjanski. [...] Ljubljana je bila zanimivo velemesto, ki se ga nisem mogel ne podnevi in ne ponoči dovolj nazijati.« (Prenner 2006, 182)

Lojze je v Ljubljani spoznal nov svet, svet, po katerem je Ljuba hrepenela v Slovenj Gradcu, svet, ki ju je sprejel, ju zabaval in jima omogočil postati nekdo. Šolanje v Ljubljani, ki je bila napram Sračju kozmopolitska in neprovincialna, jima je odpiralo vhod v lažje življenje, v življenje, kjer so ju sprejemali taka, kot sta bila, in taka, kot sta si želela postati. Lahko bi si le predstavljali, da je vsaj del bremena stigme v okolju velemesta odpadel, vendar nam avtorica

to dejansko potrdi, Lojze se namreč z odhodom v Ljubljano znebi Rude Čerče, deklice, ki je Ljuba želela videti.

Tudi kasneje se avtorica retrospektivno vrne k opisu prvih ljubljanskih dni, čeprav se je Lojze medtem že prebil proti koncu romana, se nekoliko zresnil in z bolj odraslim pogledom na življenje tudi že obžaloval ležerno in neobremenjeno prebijanje svojega časa ter predvsem trošenje denarja v kavarnah in podobo trivialnih situacijah: »Če ne bi bilo tako bridko, bi samemu sebi privoščil to trpko šolo. Ko sem bil pa taka prismojena mrha! Haasovi, Slavko Babič, kavarna, kino, teater in fina družba! Presneto kratek rep je imel denar, za katerega me je oče prodal Mrharju.« (Prenner 2006, 215)

Lahko sklepamo torej, da je tudi Ljuba v tem obdobju naredila nekaj odločnih korakov na poti odraslosti, ki so jih nedvomno podkrepila tudi spoznanja, da se Ljubljana le ni izkazala za tako idilično, kot si jo je, vsaj Lojze, na začetku slikal. Spoznal je, da kljub velikemu prepadu med okoljem doma v Sračju in šolo v Ljubljani ljubljanska 'gosposkost' le ni bila to, kar si je predstavljal. Razočaranje ob rušenju lastnih iluzij ter spoznanje, da tudi v tem okolju ljudem ni mar za pravičnost, če škodi njihovim interesom, sta gotovo močno udarila ob Ljubino izraziti čut za to, kar je prav, in nedvomno močno vplivala na to, da je postala ravno Ljuba Prenner.

Čas študija je zaznamovalo tudi pomanjkanje. Trideseta leta niso bila naklonjena revnim študentom. Ljuba je iskala pomoč pri dobrih ljudeh in si služila denar z inštrukcijami, pisanjem ter objavljanjem. Tudi Lojze je čutil pomanjkanje in v najhujših trenutkih je pomislil celo na samomor, misel pa je vselej pregnal z upanjem v prihodnost, pa čeprav mu je takrat življenje kazalo tršo plat: »Tudi gladovanja sem se že tako privadil, da je pričel želodec divjati šele zvečer. Zato sem s kruhom štedil do mraka, ko sem redno pojedel četrtno štruco in koj nato pokadil cigareto, da sem tako potešil nadaljnji apetit.« (Prenner 2006, 225)

Šnuderl nam razkrije analogno neugodno Ljubino situacijo:

Med tem je seveda jedla grenki kruh pomanjkanja, saj ji od doma niso mogli ničesar dajati, iskala službe, se potikala okrog itd., tako pač, kakor vemo, da je takrat životartil velik del našega mlajšega izobraženstva. Vpisala se je na pravno fakulteto. Kakšen spet je bil ta študij! Uradnica nekje na katastrski upravi, inštruktorica itd., več lačna kot sita, brez gmotnih sredstev, a s svojo voljo, vztrajnostjo in vero! Kolikokrat je seveda morala ob takem življenju pasti pri državnih izpitih? Najbrže pri vsakem. 90 odstotkov moških bi bilo na njenem mestu omagalo in vse pustilo. Ne ona! (Šnuderl 1942/1943, 79)

4.7.2 TEŽAVEN ŠTUDIJ, NEOPRAVLJENI IZPITI – 'AVIATIČNE VAJE'

Študij je bil za Ljubo življenjska preizkušnja volje, želje in moči. Na prvih izpitih ni bila uspešna. Kot je razvidno iz njenega indeksa (slika 13), je padla na pravnozgodovinskem državnem izpitu 20. junija 1932. Njeno zgodbo z 'aviatičnimi' vajami, kot imenuje neuspešne poizkuse na izpitih in tudi njena študentska leta, je v romanu podoživel Lojze Pečolar, ki je študiral v socialni stiski ter težkih razmerah. (Prenner 2006)

Slika 13: Indeks Ljube Prenner (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 28).

Kot je mogoče razbrati že iz Šnuderlovega zapisa: »Kolikokrat je seveda morala ob takem življenju pasti pri državnih izpitih? Najbrže pri vsakem.« (Šnuderl 1942/1943, 79) je Ljuba prvič padla skoraj na vsakem državnem izpitu, kar ji je močno podaljšalo študij, saj je smela po takratnih predpisih na tovrstni izpit šele čez šest mesecev. Začelo se je 20. 6. 1932, ko je padla na pravnozgodovinskem državnem izpitu in je morala na novo priložnost čakati en semester. Pri premagovanju tovrstnih težav je Ljubi pomagal humor: »Ko dela izpite na univerzi, so to zanjo 'aviatične vaje' (ker večkrat 'zleti'). Vsak se potruji, da bi dokazal, da ženska ne sodi na juridično fakulteto (in še na mnoge druge ne). [...] Medtem, ko polagajo z njeno instruktorsko pomočjo njeni učenci najrazličnejše izpite, se njene 'aviatične vaje' še nekolikokrat ponove.« (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 26)

Lojze Pečolar pa svojo izkušnjo pred izpitno komisijo, ki ji predseduje Hrabroslav Hribar, opiše tako:

Hribar je gledal kakor ris. Ves pasji je bil, v njem je bila strastna vnema lovca in ne bo odnehal od zasledovanja, dokler plena ne bo ujel, ga zvil in nazadnje pomečkanega odfrnil kakor češnjevo koščico. Ampak se ne vdam! Učil sem se in natrpal polno bučo letnic, imen, naslovov knjig in spisov, izrekov in določil in nekaj časa sem se spretno izmuzaval. (Prenner 2006, 243)

4.7.3 STALIŠČE DO CERKVE – ZAVRAČANJE POLITIČNEGA KATOLICIZMA

O tem, kako se je Ljuba trudila preživeti s pisanjem rokopisov, ki jih je ponujala raznim založnikom, je pisala tudi v romanu *Bruc*. Tudi Lojzetu so zavrnilo rokopis, ob čemer se mu je zamajal svet. »Kaj me brigajo oslarije drugih ljudi, ko za svoje bolečine ne najdemo utehe nikjer. Še nikdar nisem bil tako sam s seboj. Zavrjnjeni rokopis je bil moj edini tovariš. Spet sem ga vzel pod pazduho in šla sva na cesto.« (Prenner 2006, 225) Kljub kataloški vzgoji in močni intimi pobožnosti je v tridesetih letih aktualen politični katolicizem ni pritegnil, pravi Gabrič:

Kot mlada pisateljica ni bila pripravljena poslušati 'nasvetov', ki jih je dobila od posameznikov s te strani, denimo Alojzija Šuštarja. Ta je tedaj sodil med mladce, katoliške gorečnejše med dijaki in študenti, ki so se šteli za Mahničeve naslednike in si prizadevali za utrditev katoliške ideologije v kulturnem ustvarjanju. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 27)

Ravno nad mnenji Alojzija Šuštarja sploh ni bila navdušena: »Ga poznam še kot kaplana, ko je bil pri starem poštenjaku Finžgarju v Trnovem in urejal 'Mladiko' ter meni predlagal, naj v svoj roman 'Mejniki' vnesem več katoliškega duha. Seveda nisem in tudi komunističnega ne, ampak svojega spravljivega, da se ljudje med seboj ne bi sovražili zaradi nobenega 'zaradi', ne zaradi pokolenja, narodnosti in drugih slučajnih okoliščin.« (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 27)

Ljuba je kot študentka ponujala rokopis *Mejniki* ali *Kronika malega mesta*. Revija *Ženski svet* je povest objavila v nadaljevanjih med letoma 1936 in 1938. V *Brucu* pa je ta tematika opazna v veliki podobnosti kritika katoliške založbe z mladim Šuštarjem. Temu kritiku je tudi Lojze Pečolar ponudil svoj rokopis v branje, čemur je sledil naslednji komentar: »Prijatelj dragi! Kaj ste pa mislili, da ste to stvar nam ponudili? Saj ne rečem, povest je pisana v dobri slovenščini, jako živa in razgibana – ampak kaj, ko je polna gnusnih ljubavnih prizorov, ki naravnost bijejo v obraz sramežljivosti in dostojnosti.« (Prenner 2006, 223) Lojze ga je dojel kot poosebljeno svetohlinstvo na dveh nogah:

Pred mano je stal vzravnan, v progastih zlikanih hlačah in ozki, fraku podobni suknji, mlad gospod s kolarjem in z gizdalinsko frizuro. Levo roko je držal v hlačnem žepu, z desno pa je delal učinkovite kretnje proti meni, da bi s tem še bolj podčrtal svojo pomembnost in učeniško vzvišenost nad menoj, grešnikom. Gledal sem vanj in sem vedel – možakar potrebuje te kretnje, svojo frizuro, povzdignjeni glas, da mi dopove, česar sam ne verjame. (Prenner 2006, 223)

4.7.4 STALIŠČE DO KOMUNIZMA

Lojze simpatizira z idejami komunizma, vendar sluti oziroma je celo prepričan, da je v tem računu napaka: »In zastran te se ne morem zagreti ob stvari tako, kakor bi se pravzaprav rad. Življenje je enkratno in neponovljivo in vedno se bom upiral, da bi dal to življenje v službo kakršnekoli oblasti. Sam nikoli nisem hrepenel po oblastništvu, niti v svojih najbolj prismojenih sanjah.« (Prenner 2006, 228)

Ljubina samostojnost in razmišljanje z lastno glavo nista dopustila, da bi bila samo eden od členov v dolgi verigi. Zaradi samoiniciativnosti je prišla v konflikt z vodstvom komunistične partije. Ko je Ljuba izvedela, da jo je prijateljica Vida Tomšič vpisala v KP brez njene vednosti, ji je dejala: »Vida, to pa ne. Prosim, jaz naredim vse za naš narod, za našo osvoboditev vse, če crknem. To pa ni govora, da bi bila jaz v tej hudičevi organizaciji, s tam me moraš pa ven izbrisati.« (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 41)

Večkrat je tudi rada poudarila, da je edino, kar ji je socializem dal, to, da je lahko nosila hlače. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 163)

4.7.5 LJUBEZEN

V dostopni literaturi nismo zasledili veliko napisanega o Ljubinih srčnih zadevah. Kot edino pravo ljubezen različni avtorji navajajo Štefko Vrhnjak, tako na primer Rajšterjeva pravi: »Ljuba je ljubezen do Štefke ohranila vse življenje.« in »Njena zelo dobra prijateljica je bila učiteljica Štefka Vrhnjak [...] iz Pameč pri Slovenj Gradcu. S Štefko je upala, da se bosta skupaj postarali.« (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 175–177)

Tudi Lojze Pečolar se v romanu sicer večkrat zaljubi (v poštno uslužbenko, točajko, starejšo žensko), vendar je zgolj Maji Lorger izkazoval tako naklonjenost, ki jo je mogoče povezati z ljubeznijo Ljube do Štefke Vrhnjak. Nekega popoldne se je Lojze z družbo odpravil na Dolenjsko, kjer je prvič videl Majo Lorger:

Tu sem prvič videl Njo in ni je besede, s katero bi mogel izraziti, kaj se je v trenutji zgodilo z menoj. Udarilo je vame in kadarkoli kasneje sem že premišljeval o tem in si klical v spomin oni trenutek, nisem se mogel spomniti drugega, kot da sem ji povedal svoje ime, stresal njeno mehko, drobno roko in zijal v čudež, ki je stal pred mano. (Prenner 2006, 190)

Le nekaj mi je ostalo z dobe moje ljubljanske nespametnosti. Edino nečesa se do sedaj še nisem mogel iznebiti, kljub temu da sem si skoraj dnevno prigovarjal, da bi bilo zelo koristno in tudi pametno, ko bi vrgel od sebe noro hrepenenje po sreči z Majo Lorgerjevo. Pa me še vedno bili in muči misel nanjo – kdaj pa kdaj sedem in ji napišem dolgo pismo. (Prenner 2006, 215)

Štefka Vrhnjak je hudo zbolela in Ljuba se je popolnoma posvetila skrbi zanjo. 5. 3. 1960 so jo pokopali, nekaj dni po njeni smrti je Ljuba v pismu prijateljici Hildi Vaupot zapisala: »Moje srce je razvalina in grob in nikoli v življenju še nisem tako zverinsko trpel.« (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 178) prijatelju ter zaupniku Mešku pa: »Od lanskega 14. aprila je veljala vsa moja skrb in ves ostanek meni tako pičlo odmerjenega prostega časa moji pokojni nepozabni prijateljici Štefki Vrhnjakovi, ki mi je bila sestra po duhu in naravi in katere izguba mi je vsekala nezaceljivo rano.« (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 178) Mrzelova pa se Ljube tistega dne, ki je bil tudi dan njunega prvega srečanja, spominja takole: »V težki žalosti je povešala ramena, majala se je v hoji, kakor da ne more obvladati svojega telesa.« (Mrzel 1997) Štefki je Ljuba posvetila tudi edini dve ljubezenski pesmi, ki ju je kdaj napisala. Prepis ene izmed njiju navajamo spodaj. (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 175–177)

V doline dnu na svetli jasi,
Kjer so Ti tekli mladi časi,
Je stara šola stala.
Pred njo se deca je igrala,
Otroci kmečki, ki si jih učila,
V njih dragi dom, Boga, ljubila.
Na vrtu rože so dehtele in v srcu Tvojem so cvetele,
Žarele Ti v očeh.
Ne misli, da bilo bi greh, ko veter rožo bi poljubil
In z dahom tvojim vroče ljubil.
Prerad sem hodil tisto pot
In mimo mojih mnogih zmot
Me zvesto je peljala
Tja kjer je stara šola stala,
Kjer vedno še oči žare
In rože v srcu Ti dehte.

4.7.6 POMOČ ŽENSKEGA DRUŠTVA

Že ponoči pa sem mislil na ono narodno damo, predsednico splošnega ženskega društva, ki sem jo lani in še tudi letos spomladi, ko sem imel še denar in mnogo upanja na književne uspehe, večkrat srečal in nekajkrat tudi obiskal. Odločil sem se, da stopim k njej in jo poprosim, naj mi preskrbi brezplačno hrano v oni dijaški kuhinji, kar mi je bila že prejšnje leto ponujala, a sem v svoji domišljavosti odklonil, češ, da so še potrebnejši. [...] Nisem vedel, ali naj ji povem, da imam s svojo povestjo smolo, da pa zdaj vendarle čakam na odločitev zastopnika katoliške založbe. Ali se ne bo dama, ki je strogo naprednega mišljenja razhudila nad menoj, ker sem se zatekel h katolikom? Bolje bo molčati, če hočem dobiti jesti v dijaški kuhinji. (Prenner 2006, 220–222)

Kakor je povedala Jerica Mrzel (Mrzel 2016), je tudi Ljuba bila deležna pomoči žensk iz Splošnega ženskega društva, ki so s finančno podporo, posredovanjem za objavo del in toplimi obroki pomagale perspektivnim umetnikom ter študentom do realizacije.

4.7.7 POJMOVANJE IZOBRAZBE KOT MOŽNOSTI DRUŽBENEGA VZPONA

Roman Bruc se zaključi s pismom Lojzetovega očeta, ki poziva Lojzeta, naj pride domov. Lojze se zaveda, da je opravil veliko življenjsko preizkušnjo, poslovil se je od mladosti v prepričanju, da bo v življenju uspel. Ljubljana se je vedno bolj odmikala in ostajala daleč zadaj. »Tam sem opravil brucovski izpit svojega življenja in nikdar je ne bom pozabil, kakor ne bom pozabil teh trenutkov, ko sem se poslavljaj od svoje mladosti. Pred menoj je ležala, vsa prežeta od sonca, dežela poletja in med njenimi žitnim polji bom iskal svojo stezo.« (Prenner 2006, 261)

Ljuba Prenner je študij prava uspešno zaključila in diplomirala 29. 9. 1936 ter »tako nastopila sodno prakso kot odvetniški pripravnik. Med to prakso in poznejšim službovanjem v raznih odvetniških pisarnah sem absolvirala rigoroze in bila promovirana za doktorja prava.« (Prenner 2007)

Slika 14: Doktorska listina Ljube Prenner (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 34).

Z zaključkom študija se tako zaključijo tudi prigode Lojzeta Pečolarja, saj gre vendar za roman neznanega slovenskega študenta. Bistveno je, da smo neznanega študenta še kako dobro prepoznali in spoznali. Lahko zaključimo le s potrditvijo domneve, da roman osvetljuje avtoričino doživljanje svojega študijskega obdobja, ki je sicer slabo dokumentirano iz

razpoložljivih virov. Preko Lojzeta spoznamo avtoričin pogled nase v retrospektivi. Oriše se takšna, kakor se je videla sama, takšna, kakor je postala, ko se je rešila vsiljene Rudine podobe. Izpostavljene so vrednote, ki jih je takrat mlada izobraženka cenila in v katerih se je prepoznala. Trdoživost, pravičnost, vztrajnost in trmoglavost so zaznamovale Ljubino življenje že od mladosti in tudi bralec romana jih ne more spregledati v Pečolarjevi podobi, kar je odlično ubesedil Makso Šnuderl:

Z njo je bila železna volja in neutrudljiva vztrajnost, trdna vera, da mora uspeti. [...] Vpisala se je na pravno fakulteto. Kakšen je bil spet ta študij! Uradnica nekje pri katastrski upravi, inštruktorica itd., več lačna ko sita, brez gmotnih sredstev, a s svojo voljo, vztrajnostjo in vero! Kolikokrat je seveda morala ob takem življenju pasti pri državnih izpiti? Najbrže pri vsakem. 90 odstotkov moških bi bilo na njenem mestu omagalo in vse opustilo. Ne ona! Dolgo so jo davili izpiti, naposled jih je zaporedoma vse podavila. Sledilo je brezplačno leto sodne pripravnice, ko je svoj okraj osrečevala z odloki o kmečki zaščiti. Dolgoletna služba kot odvetniška pripravnica, ko je ves dan iz pravnih kovala svojemu šefu rumenjake, sama pa (ona bi rekla) crkavala od pomanjkanja. Zvečer pa je kljub temu s prijatelji praznila bokale, zakaj pri vsem tem pasjem življenju je ohranila svojo železno voljo, svoj humor, družabnost, radovednost in kritiko. [...] Leta 1929. ji je založba "Belo-modra knjiga" objavila povest: "Trojica", ki kaže že vse tipične lastnosti pisateljice kot ostre opazovalke, dobre risalke značajev, družabne kritike. Toda odslej! Kako je obmetavala založbe in uredništva s svojimi deli! Vse zastonj. 90 odstotkov moških bi bilo omagalo, ne ona! Kakor na svoji življenjski poti, tako tudi tu ni popustila. Rinila je dalje, in posrečilo se ji je zdaj pa zdaj. [...] Poslednja leta se ji je obrnilo na bolje, ko je prišla v službo v Ljubljano. Danes je doktorica prava in ni še mesec dni, odkar je odvetnica. Poslednji, odvetniški izpit je opravila gladko. (Šnuderl 1942/1943, 79)

Ne moremo pa zaključiti poglavja z opisom Ljube Prennerjeve, ne da bi mu dodali stavka iz sledečega poglavja, ki po naši oceni idealno dopolni podani opis in oceno ter prihaja iz iskrenega pogovora z Jerico Mrzel, ki o Ljubi pravi (Mrzel 2016): »Zelo je bila ambiciozna, zelo delovna, zelo je hotela biti nekaj, zelo.«

5 INTERVJU Z JERICO MRZEL

5.1 ZAKAJ JERICA MRZEL

Jerica Mrzel je slovenska igralka, glasbenica in političarka, rojena leta 1945 v Turiški vasi pri Slovenj Gradcu. Razgledana, odprta in prav nič nazadnjaška gospa je na intervju pristala takoj in bila zelo vesela, da se o Ljubi spet piše. 28. 5. 2016 ob sedmi uri zvečer je v kavarni Galerija v Piranu dve uri navdušeno pripovedovala in odgovarjala na vprašanja o Ljubi Prenner.

Jerica je ena od sester Bučinek iz Šmiklavža, hči Mimike Krenker, Ljubine dobre prijateljice. Ko je spoznala Ljubo, je imela 15 let. Ljuba je pogosto hodila k njim na obisk. Mimika, nečakinja Ljubine zgodaj preminule ljubezni, je bila vdova, ki je sama vodila posestvo z gostilno in skrbela za štiri hčere. Ljuba je pomagala, kakor je le mogla, in z Jerico sta se zelo dobro ujeli. Na nek način je v njej videla očetovsko figuro, po drugi strani pa je bila zanjo prijateljica, od katere se je veliko naučila in se v njeni družbi vedno dobro imela. Prav Jerici gre zasluga za posthumno izdajo romana Bruc: roman neznanega slovenskega študenta ob 100. obletnici njenega rojstva leta 2006. Bila je varuh njene literarne zapuščine, ki vsebuje razna neobjavljena besedila in osnutke.

Intervju je začela kar Jerica sama s pripovedovanjem o Ljubinih otroških letih. Kasneje pa je odgovorila še na vprašanja, ki se nanašajo na Ljubina študijska leta, kar obravnavamo v diplomskem delu.

5.2 INTERVJU

Zanima me predvsem njeno študijsko obdobje, kaj je ona takrat doživljala, kaj je pričakovala in kako jo je družba sprejela.

Bom kar začela od začetka. Že ko se je rodila, je nekako zaznala v sebi drugačnost in je kasneje pripovedovala zgodbico. Oče je bil v železničarski službi in ju je s sestrico peljal na vožnjo z vlakom. Za to priložnost so ju oblekli v lepe dekliške oblekice in jima naredi klobuček. Sama je bila tako jezna na to oblekico, da je ta dekliški klobuček vrgla skozi okno. Bila je izjemno odločna. Njena karakterna posebnost je bila, da je bila tako pogumna in tako odločna. Trdila je, da če mislimo, da nas je bog ustvaril po svoji podobi, potem nas je bog tako ustvaril, ker je tako hotel, in smo torej lahko takšni. Če je človek pošten, je lahko takšen, kot je. In tako je ona živela, izjemno pogumna, izjemno veseljaško, bila je izjemno kulturna, v mladosti je imela

ogromno prijateljev in prijateljic v Slovenj Gradcu. Potem pa je seveda imela tudi veliko ljubezni. Ker je bila pač moški, rojen v ženskem telesu, niso bile vse uslišane, ampak ona je bila res fenomenalna osebnost in takih ljudi primanjkuje.

Že zelo zgodaj se je preimenovala v Ljubo. Koliko je bila takrat stara in zakaj je izbrala ime Ljuba?

Tega pa res ne vem. Mogoče so ji pa govorili Ljuba ljubkovalno doma.

Kaj je hotela doseči z visoko izobrazbo?

Hotela je živeti kot osebnostno močna in dovolj stabilna. Je tudi doktorirala in bila je advokat. Za to, da je lahko delovala, da bi se lahko uveljavila, da je lahko sploh živela, je morala biti izjemno izobrazena in ogromno znati. Tega se je zavedala in hotela je živeti odprto.

Kaj je zanjo pomenila literatura?

Skozi literaturo je zaživela kot moški. Zase je povedala, da bodo ljudje šele po njeni smrti vedeli, kaj je ona. Pa še zdaj ne vedo.

Zakaj kot pisateljica ni nikoli tako uspela kot advokat?

Družba jo je sprejela predvsem zato, ker je bila cenjena kot advokat. Bila je izjemno dober advokat, ona ni bila povprečna. Prijatelji advokati so jo imeli zelo radi, zelo so jo cenili, ker je znala strahotno dobro in vneto zagovarjati, znala se je za človeka boriti in dobro peljati pravdo. Nikjer pa ni bila povprečna. Kot pisateljica je bila zelo dobra, vendar ni tako uspela, ker se je med vojno njeno dramsko delo prekinilo in ker potem po vojni niso takoj sprejeli in objavljali njenih del, morala je delati kot pravnica ter se ni mogla posvečati toliko pisanju in je s tem prekinila. Deset let ni pisala in ni imela več lira, ni mogla več pisati. Zadnja leta, ko je pri nas doma hotela pisati, se je prav mučila. Mislim, da je bila to njena strašna bolečina, da se ni mogla izraziti pisateljsko, kot je hotela. V tem pogledu je zelo tragična figura, vsekakor.

Kakšen odnos je imela do staršev?

Zelo je spoštovala očeta. Oče je bil bolj inteligenten in bolj širok. Ljubo je sprejel takšno, kot je bila, bolj jo je čutil. Mogoče jo je jemal kot fanta oziroma bil je dovolj odprt in nadarjen, da jo je dojemal kot zdravo in normalno.

Mislím, da je bila njena mama – kakor jo jaz vidim, tudi po fotografiji in v odnosih – ena zelo preprosta in primitivna ženska. Napol delavska, napol kmečka. Saj tudi preprosti ljudje se rodijo z veliko pametjo, to moramo vedeti, ampak ona pač ni bila taka. Mamo je najbrž zelo motilo, da je bila taka, kot je bila. Oče pa je bil pravzaprav v službi na železnici in očitno je bil zelo moder človek, to se vidi tudi po postavi, in zato jo je oče tako krasno sprejemal.

Kako je Ljuba doživljala vero, glede na to, da ni hodila v cerkev?

V cerkev ni hodila, ker je imela slabe izkušnje.

Ona je tudi recimo moji mami povedala, ampak ji je rekla, da ne sme nobenemu povedati in tudi jaz zdajle to prvič javno govorim. Pa saj o tem ne boste pisali, ampak naj bo enkrat izrečeno, če bo mogoče ostalo v kakšnem arhivu.

V Slovenj Gradcu je bil en zelo slovit duhovnik, ki je bil še več kot duhovnik, veljal je za blaznega. Kako se jim zdaj reče, nimam pojma, ampak ona je rekla moji mami in tudi jaz iz drugih virov vem, da je imel skozi žepe v fantkih, hočem reči, se je igral s fantki, ne. Zdaj kaj točno je bilo še več kot to, tega ne vem, ampak je povedala moji mami in ji zabičala, naj nobenemu ne pove. Se ni upala povedati, ne. S tem človekom se ona ni razumela, ni ga marala, imela je distanco do njega. Zelo dobro pa se je razumela z Meškom, ki je služboval na Selah. On je bil ena posebna osebnost. Pri literarnem delu sta sodelovala kot prijatelja. Meško pa je bil tak revež, da je na vsak papir pisal s svinčnikom, ker ni imel niti za papir niti za znamko, ničesar ni imel, nobenega denarja, revščina je bila. Ampak bil je pošten, medtem ko ta v Slovenj Gradcu ni bil.

Zanimiv je nagrobni napis: Tu je ljubezen pokopana, dragi oče, Ljuba, mama, kamor je bila vejica dodana po njeni smrti. Je o tem že prej razmišljala?

Sigurno, sigurno. Kreativna je bila.

Torej je vedela, da bo tam pokopana?

Seveda, pa tudi običaj je bil takšen, da si imel en družinski grob in so bili potem tam vsi pokopani.

Glede na to, da jo je oče imel raje kot mama, če lahko temu tako rečemo, je bilo kdaj govora, da bi Ljubo poslali v samostan?

Seveda se je včasih veliko otrok spravilo v samostane, predvsem take, ki so nekako odstopali, potem pa so tja odhajali tisti, ki so bili bolj nasilni in so tam živeli, tako kot so hoteli, in si marsikaj privoščili. Vedno je govorila, da je sam Kristus rekel oziroma je citirala božji izrek: "Ustvaril sem te po svoji volji". Skratka, vsak človek, če je ustvarjen od boga, je tak, kakršen je. Ima pravico živeti v svetu, kot ga je bog na svet postavil. Kaj se potem mi Zemljani gremo s to Cerkvijo? Kje so ti dobri Kristjani? Ni pa bilo govora, da bi šla v samostan.

Bilo pa je govora o tem (jaz sem se z njo srečala šele kasneje, ampak so bila določena leta, ko se je govorilo), da obstaja možnost operacije in je o tem tudi sama razmišljala. Govorilo se je tudi o posegu v Zagrebu, sicer ni bilo še takih možnosti, ampak se je o tem razmišljalo. Zanimalo jo je.

Sicer pa mi sploh ne vemo, kako čutijo oni, ki se rodijo tako drugačni.

Povem vam lahko eno zgodbo. Ljuba je imela rožni venec od svoje mame, ki je bil zanjo kot spomin izredno dragocen. Potem pa so po vojni pravnikom odredili, da so morali nekoga kar tako braniti, in ona je dobila žensko iz Škofje Loke, ki je bila obsojena izdaje, ampak za to ni bilo dokazov. In Ljuba je rekla: "Ja, jo bom sprejela, ampak jaz jo bom res zagovarjala, ne samo formalno, ne zato ker je bila na smrt obsojena". Nakar je šla k njej v zapor – s kolesom se je s svojim nečakom Šerbcem peljala do nje – in ji rekla: "Najdragocenejše, kar imam, je ta rožni venec od svoje mame, tebi ga dam in moli, ker drugo nas ne more rešiti". In potem ji je ta povedala, da je takrat, ko naj bi pravzaprav izdajala, bila nezavestna, ker je na nekem vlaku vrgla bombo in je bila ranjena ter popolnoma nemočna, ni bilo variante, da bi bila kriva. Takrat jo je Ljuba tudi rešila smrti in od takrat je ta velika afera, ki je bila povod, ne pa vzrok, da so jo zaprli. Ko je bilo konec razprave, je prišla ven in rekla "Joj, kakšen krasen občutek enega človeka rešiti smrti!" Tožilec pa: "Ja, ja in sodišče v tak drek spraviti!" Sodišče pa je obtoženko že obsodilo, ker so imeli pač taka navodila. In ona je rekla: "Kaaaj?!" In ga je udarila v obraz in sta se stepla ter sta skozi vrata glavnega šefa sodišča padla na njegovo mizo. Takrat so se ji pač odpovedali, je pa vedela, da se nekaj pripravlja.

Kakšen odnos je imela s sestro Josipino?

Pipsi se je zelo hitro poročila z dosti starejšim učiteljem in potem je imela dva sinova. Oba sta bila pravnika, oba sem poznala zelo dobro. Ko je njen mož umrl, je ostala brez dohodkov in je potem Ljuba živela pri njej, skrbela zanjo in za otroka, Pipsi pa je gospodinjala Ljubi.

Kakšen oče je bila, je bila morda stroga ali zaščitniška, ko je pri vas doma prevzela očetovsko vlogo?

Stroga ni bila, zaščitniška mogoče, malo.

Eno anekdoto vam bom povedala, ki je perfektna za primer, kaj je pravi oče oziroma vzgojitelj. Imela je tako znamenito družbo v Ljubljani, dobivali so se v kavarni Slon. To so bili umetniki, slikarji, filozofi, pravniki, kot na primer slikar Jakac, pisatelja Bartol in Levstik. Ona je mene vzela s seboj in mi predstavila Bartola. Veste, kaj je to, za mladega človeka, ki pride s podeželja v Ljubljano in se sreča z Vladimirjem Bartolom?!

Velikokrat me je peljala na kosilo, ker je rada jedla v družbi, pa mi je drugače kakšno oblekico kdaj kupila, nikoli mi ni dajala denarja. Samo v enem primeru je bila zaščitniška, ko smo bili v družbi njenih mladih kolegov, ki so bili poročeni, in ko so mene kot mlado dekle lepo pogledali, je ona izstrelila plaz zmerljivk. Rekla jim je, da me nimajo kaj gledati, ker so poročeni in naj dajo mir.

Poskušala me je naučiti francosko, samo jaz takrat nisem imela toliko moči, da bi znala še več od nje dobiti, čeprav mi je ogromno dala. Zanimivo pa je, da smo bile doma štiri sestre in je prav meni največ dala. Jaz sem bila edina, ki jo je tako res sprejemala.

Je pogrešala lastno družino, lastne otroke?

Je pogrešala. Zato je bila zelo rada pri nas doma. Sebe je imenovala "Bučinek trois", ker ko je prišla, je moj oče umrl, moj oče pa že prej. Vsak teden je prišla in prinesla pakete dobrot. Moja mama je izredno dobro kuhala in ona je zelo rada dobro jedla. Iz hvaležnosti je prinesla pomaranče, ki jih sicer ni bilo, pa npr. hrenovke, ki jih takrat na podeželju še ni bilo, pa ogrsko salamo. Takrat smo se vsi zredili, ker moja mama je kuhala, ona pa je dobrote prinašala.

Kaj je zanjo pomenilo živeti v majhnem mestu, kot je Slovenj Gradec?

Saj je bila zadovoljna tam, imela je prijatelje, ampak ona je vedela, da ne more v takem malem okolju živeti kot osebnost. Prvič je hotela študirati, zato je morala ven, drugič pa, če je hotela kolikor toliko svobodno živeti, je bilo v tistem času med obema vojnama v večjem mestu mogoče malo lažje.

Jo je družba v Slovenj Gradcu sprejela?

Ja, seveda, mladi, ki so z njo rasli, so jo imeli izjemno radi, ker so jo cenili kot svojega prijatelja. Ni jih zanimalo, kaj je ona. Ona je njih vzgojila in oni njo, skupaj so rastle in en na drugega vplivali. Zabavali so se, peli in pili skupaj, igrali igre, hodili skupaj v hribe in na kopališče. Ta v Slovenj Gradcu je bila ena perfektna družba.

Zakaj se je odločila iti v Beograd?

Tega je jaz nikoli nisem vprašala. Ne morem vam direktno odgovoriti, ker ne vem. Povsod so jo zavračali. Najverjetneje, da bo lažje delovala v večjem mestu. Hotela se je umakniti iz te srenje oziroma hotela je končati študij in se je zelo trudila. Toliko bolj se je morala truditi in si prizadevati, posledično je tudi toliko več znala.

Kako pa jo je sprejela družba v Ljubljani?

Okoli 24. leta je prišla v Ljubljano in takrat se je že ukvarjala s pisanjem, pa tudi objavljala je že. Takrat je bilo zelo močno žensko gibanje v Ljubljani, v okviru tega so meščanske gospe, ki so imele malo več denarja, poskušale sponzorirati mlade umetnike in so tudi Ljubi pomagale. So jo kar malo sponzorirale in vzdrževale. Enkrat so ji kupile en komplet roza pepita, plašč in krilo. Jaz sem jo videla na fotografiji v tisti obleki, seveda je bila krojena perfektno kot iz Pariza, ampak ona se je blazno slabo počutila v njej. Takrat še ni smela nositi hlač. Po vojni jih je pa smela.

V Ljubljani je imela določene pogoje, ampak zelo težko je bila to, kar je ona hotela biti. Hotela je biti moški. V Ljubljani je imela med advokati in literati zelo veliko prijateljev, ki so jo dobro sprejeli, poznala pa je tudi nekaj barab, ker Ljubljana je pač večje mesto in imaš vedno take in drugačne ljudi.

Torej jo je ženska družba prej sprejela kot moška?

Ja, to pa ja, seveda. To je kot materinski nagon oziroma ta zaščitniški nagon je pri ženskah močnejši kot pa pri moških. Treba je vedeti, pač moški so od nekdaj bili lovci in vojaki.

So se morda počutili ogrožene z njene strani?

Seveda so se. Ker je imela dolg jezik in je moškimi marsikaj očitala. Moški so bili na položaju, imeli so denar, ženske pa ne, bile so doma gospodinje in tako naprej.

Je Ljubljana izpolnila njena pričakovanja?

Ja, seveda jih je. Nekaj časa je živela v Rožni dolini pri Slavici Jelenc, ki je bila profesorica matematike in je očitno potrebovala takšnega partnerja, kot je bila Ljuba. Krasna gospa in pri njej je kar dolgo časa živela. Tudi takšni ljudje se razidejo tako kot drugi in trpijo tako kot drugi. To je popolnoma enako, samo da se navežejo in zaljubijo v isti spol.

Kdo so bili njeni prijatelji v študijskih letih in kdo je ni posebno maral?

To bi zdaj težko rekla. Ona je imela tako kar velike težave, na vseh šolah je morala izpite po dvakrat ali trikrat delati, povsod so jo zavračali. Zato pa se je selila, na Ptuj je bila pa v Mariboru in v Celju, potem še v Ljubljani.

So jo na izpitih zavračali, ker je bila drugačna ali ker ni znala?

Ja, seveda zato, ker je bila drugačna. Znala je vse perfektno, absolutno. Ampak morala je po trikrat delati izpit, tako da je trikrat znala. Bila je tudi jezikava, ona se ni pustila in ni se klanjala nobenemu, tudi sicer ne.

Kakšen odnos je imela do ljubezni in kakšnega do spolnosti?

Mislím, da se je zadovoljila s to platonsko ljubeznijo. Zelo rada se je poljubljala, ampak kako se je z drugimi poljubljala, ne vem. Ko sva se midve srečali javno, na Nazorjevi ulici v Ljubljani, me je objela, poljubila na lička in na usta, ampak samo na hitro. Nikoli ni bilo v ozadju niti trohice erotike. Mogoče nam pokvarjenci ne bodo verjeli, ampak to je njihova stvar. Ko človeka poljubiš na usta, mu izkažeš najglobljo privrženost. Ni pa to erotika.

Kakšen odnos je imela s Štefko? Kdaj sta se spoznali?

Mislím, da sta se spoznali enkrat po vojni. Štefka je bila sijajna oseba, teta od moje mame je bila.

Mislila sem, da sta se spoznali že kot otroka in jo je že takrat nekako privlačila.

Lahko, da sta se poznali že prej, lahko da. Ona je bila izjemno lepa ženska, neverjetna, mila in dostojanstvena, prav nekaj neverjetnega je bila. Zelo možno, da sta se poznali že prej. Štefka je bila edina od osmih sester, ki je šla na učiteljsko, ostale so se vse kar dobro poročile.

Glede na to, da se v tistem času učiteljice niso poročale, je morda prav zato izbrala ta poklic, da se ji ne bi bilo treba poročiti?

Ja, možno, ali pa tudi ne.

Je Štefka ljubezen Ljubi vračala na enak način ali pa je nanjo gledala samo kot na prijateljico?

Ja, ljubezen ji je vračala, zanjo ni bila samo prijateljica, v kakšni meri to jaz težko rečem, ker sem bila toliko mlajša, nisem tega videla. Vem, da jo je imela Ljuba izjemno rada in da sta načrtovali na stara leta, da bosta skupaj živeli. Ljuba jo je imela strašno rada in je tudi napisala, kako je takrat jokala, in zanjo napisala ljubezensko pesem. Na njenem pogrebu je zagledala mojo mamo.

Kakšen odnos je imela z vašo mamo Mimiko Krenker?

Tudi ona je bila zelo lepa ženska, ima 101. leto in je še živa. Moja mama je bila takrat vdova, bila je dvakrat poročena in imela otroke. Ni bila tako usmerjena, ni imela istospolnih želja, ampak je imela zelo rada Ljubo, ker Ljuba je bila zabavna. Lepo se je bilo z njo družiti, bila je dober prijatelj. Prijateljevali sta z mojo mamo.

Kakšen odnos je imela z Desanko Maksimović?

To je pa zelo skrivnostno, ne vemo veliko, čeprav bi morala kakšna pisma celo obstajati. Ljuba je prišla kot študentka v Beograd, takrat je bila Desanka njena profesorica, sicer mlada, ampak od nje kar precej starejša. Desanka je bila kreativna oseba in kot velika pesnica in ustvarjalka sta se takoj našli. Razmišljala sem že, da bi bilo dobro iti v muzej v Beograd pogledati, če je

tam kaj od Ljube ostalo. Ljuba je nanjo gledala zelo s spoštovanjem. Jaz je o Desanki Maksimovič nisem nikoli vprašala, seveda če bi jo vprašala, bi mi brez sramu povedala.

Kako da se z nobeno od svojih ljubezni ni ustalila?

Poskušala se je ustaliti. Kar dolgo je živela s Slavico, verjetno sta se razšli. Nameravala je tudi živeti s Štefko, pa nas je žal prezgodaj zapustila.

Je kdaj spoznala koga, ki je bil tako drugačen kot ona?

Ne, takrat ni bilo tako, da bi se enaki med seboj družili kot danes. Cerkev je takrat vladala še bolj kot zdaj in je absolutno imela take ljudi v šahu, jih poslala ali za duhovnike ali pa za nune. In potem so lahko tam delali, kar so pač delali, iz sovraštva ali pa iz sadizma ali česar koli so se izživljali, kolikor so si upali sami, ker jim je bilo tam to dovoljeno.

Uporabljala je žensko in moško obliko govora, z domačimi naj bi se pogovarjala v moški osebi, na sodišču pa v ženski, mar ne?

Niti ne, tudi v službi se je kot moški pogovarjala, vsaj v tem obdobju, ko je bila starejša. Seveda uradno je morala biti dr. Ljuba Prenner, ampak bolj ali manj se je s temi, ki jih je velikokrat kontaktirala, pogovarjala kot moški. Uradno je pač včasih morala žensko obliko uporabljati, se podpisovati, ampak zelo, zelo malo.

Menda je nekoč vstopila na sodišče in rekla: »Jaz sem dr. Ljuba Prenner, ne moški ne ženska.« Zakaj se je sama tako predstavila?

Vedela je, da jo obrekujejo. Obrnila se je, za njenim hrbtom pa se je šušljalo. Ljudje to delajo, to se ve. Ker je vedela, da jo bodo tako sprejeli, je enostavno prinesla slaščice, kot bi jim hotela reči, naj se posladkajo s slaščicami, ne pa z obrekovanjem. Tako se je predstavila, ker je suvereno to nosila, ona je to dotrpela v sebi. Videla je, da je taka, kot je, in da drugače ne more biti.

Kljub temu da je bila tako močna, jo je njena drugačnost vseeno bolela.

Ja, jo je zelo bolelo. Zaradi krivic, ki so se ji dogajale, je močno in na glas jokala. Ampak se je borila naprej. Tudi ko je zbolela in so se vsi odločili, da je bolje, da gre v bolnišnico, je tam zelo trpela. Zdelo se ji je, da ne zasluži tega, ker je ljudem ogromno dala. Želela je biti doma v domači oskrbi.

Ironično je umrla prav zaradi raka na dojki.

Ja, grozno. Imela je zelo močne prsi in ni nosila modrčkov, ampak je nosila srajce, ki jih je dala podložiti, da se ni nič skozi videlo. Svojih prsi ni hotela skriti, želela je biti samo dostojna. Zgledala je pa tako kot cvilimožek, majhna in okrogla. Zadnja leta, ko je bila bolna, je na sodišču med obravnavo kar zaspala, ker je bila tako slabotna in utrujena od šokov.

Zakaj je trajalo toliko let, da je Ljuba dobila priznanje v slovenskem prostoru, čeprav je bila izjemna osebnost?

Celo življenje jo je sloj ljudi zasledoval. Primitivni ljudje so jo zasledovali ves čas. Samozavesti in inteligenca pa tudi ni spustila zraven. Ni prijateljela z Vidmarjem, pa je Vidmar ena fantastična osebnost, bil je razumnik in kulturnik. Tudi s Kardeljem in drugimi, ki so bili na oblasti, ni. Niso je sprejeli, ker niso hoteli, počutili so se malce vzvišeni nad njo. Ona je bila vrhunski razumnik, ustvarjalka, ampak toliko pa so bili primitivni, da tukaj je pa niso pustili zraven. Verjetno so nanjo gledali, kot bi bila nevarna.

Veliko je že napisanega, posneli so dokumentarec. Se vam zdi, da je kaj takega, kar vendarle pozabijo omeniti?

Težko bi rekla, jaz sem že zelo veliko govorila, poskušam vedno povedati te bistvene stvari. To, da je znala jezike in se je potem še v poznih letih učila francosko, pa mene je učila francoščino. Znala je francosko, angleško, italijansko, nemško. Zelo je bila ambiciozna, zelo delavna, zelo je hotela biti nekaj, zelo. In je bila, seveda.

Pomembne podatek je, da je poznala zgodovino Evrope pa tudi sveta zelo natančno, od datuma do datuma. Imela je dober spomin. Zelo rada se je kopala, imela je enodelne kopalke. Blazno rada je imela glasbo in opero, gledališče na splošno. Alkohol in cigarete Kent je imela zelo rada. Imela je ogromno knjižnico in veliko slik je kupila, da bi slikarje podprla. Znala se je smejeti do neba in še čez, ampak tudi jokati je znala do neba in še čez ali pa do pekla in še globlje. Bila je izredno radodarna. Če je kupila časopis, je prodajalki trikrat več plačala. Sebi je bolj malo privoščila, bila je izrazit nematerialist. Bila je tudi naivna, ker je bila preveč dobrosrčna in je enako pričakovala od drugih. Bila je karizmatična osebnost. Kadarkoli in kjerkoli se je pojavila, se je meni zdelo, da se je gostota zraka spremenila, ko je stopila v prostor. Kar je bilo v smislu poštenosti, si je upala vse. Marsikomu bi bila za vzor, pa takemu in drugačnemu, sej je vseeno.

V kakšnem spominu vam je ostala?

Jaz mislim, da sem imela fantastično srečo, da sem jo srečala in da sem lahko z njo živela. To je, ne vem, kje bi našla drugačno besedo, bom rekla z eno besedo, ki mi sicer ni najbolj všeč, ampak temu se reče blagoslov. Da srečaš takega človeka, ki te spremeni za celo življenje, ker razumeš mnogo globlje kot marsikdo drug in nisi majhen, tak, kot je žal večina. Takih ljudi, kot je bila Ljuba Prenner, bi moralo biti na stotine, ona bi se morala širiti.

5.3 VTISI IN OBCUTKI

Intervju z Jerico Mrzel nam je podal drugačno perspektivo vpogleda v življenje Ljube Prenner. Ljuba Prenner je bila praktično del Jeričine ožje družine, bila je nesporno vpeta v njeno življenje od občutljivih mladostniških let dalje, zaradi česar ne moremo pričakovati objektivnega pričevanja. Ob kvalitativni analizi moramo upoštevati pričakovano subjektivno noto in izrazito pozitiven čustveni naboj, s katerim so prežeti intervjuvankini spomini ter posledično intervju sam. Odkrito nam je prikazala velik del resničnega, izrazito pristnega osebno-družinskega odnosa odraščajočega dekleta z Ljubo Prenner, ki jo je doživljala kot očetovsko figuro.

Povedala je ogromno in govorila o marsičem, tudi o zadevah in dogodkih, ki jih ni še nikomur zaupala. V transkripcijo nismo vključili vsega, delno zaradi tega, ker izrecne privolitve za to ni podala, predvsem pa zaradi spoštovanja intime tako solarne in zgovorne (javne) osebnosti. Med drugim je Mrzelova potrdila, da je bila ljubezen med Ljubo in Štefko Vrhnjak pristna, česar prej zagotovo nismo vedeli. Povedala je tudi za Ljubino razmerje s Slavico Jelenc, česar v literaturi nismo našli. Ovrгла je v literaturi pogosto navedeno trditev, da je Ljuba uporabljala v delovnem okolju žensko slovnično obliko govora, v domačem krogu pa moško. Pojasnila je, da je tudi v sodni dvorani uporabljala moško slovnično obliko govora. Bila je izjemno odločna in pravična, vendar kljub temu pogosto preveč naivna. Veliko šol je menjala, ker jo je spremljala stigma in ne, ker ne bi bila pametna in delovna. Pojasnila je tudi Ljubin odnos do staršev in odnos do cerkve ter jo označila kot zelo delavnega, ambicioznega in izrazito nematerialističnega človeka.

6 ZAKLJUČEK

Ljuba Prenner je vsekakor bila drugačna in tega ni skrivala ne pred družbo in ne pred seboj. Odstopala je od svoje družbeno vsiljene vloge predvsem v tem, da ni mogla, ne želela sprejeti svoje biološko pogojene spolne vloge. Morda pa tudi v tem, da se je javno borila za pravičen, enakopraven in pošten prostor v družbi za vsakega slehernika, zlasti pa tistih, katerih družbeni položaj je bil najbolj zapostavljen (nezakonske matere, politični zaporniki med vojno in po njej, taboriščnice) in ne ozirajoč se na potencialne lastne interese.

Kot ženska, ki se ni sprejela taka, kot je bila, in ker se je poskušala spoprijeti z lastnimi eksistencialnimi problemi tudi tako, da je v javni in profesionalni sferi povsem odkrito prevzela moški način oblačenja in vedenja, je v življenju naletela na veliko neodobravanja in ovir. Poleg tega je bil čas, ko je oblikovala svojo osebnost, izrazito patriarhalno naravnano.

V življenju je doživela vzpone in padce, vendar ni klonila, večkrat se je naslonila na humor, ko se je pobirala s tal ter vztrajno in s pokončno držo korakala naprej po svoji življenjski poti. Ravno zaradi vztrajnosti in neuklonljivosti pred družbenim pritiskom, zaradi vere vase in v svoje ideale je lahko ohranila prirojeno edinstvenost ter bila uspešna.

Ljuba Prenner je poznana kot dobra odvetnica, ki je zagovarjala tudi tiste obtožence, ki jih drugi odvetniki niso hoteli sprejeti. V literarni zgodovini pa je cenjena kot plodna pisateljica, pesnica in dramaturginja. Na obeh primarnih področjih svojega delovanja se je posvečala ljudem oziroma človeku in njegovi dobrobiti. Bila je poznana kot človek vedrega značaja, katerega je poleg življenjske moči ohranila tudi v težkih situacijah in obdobjih stiske, na katere je reagirala celo s humorjem, npr. ko je bila zaradi političnih razlogov priprta ali ob izključitvi iz Društva slovenskih književnikov.

Zagotovo vemo, da je Ljuba vsaj z eno osebo živela kot mož in pri tem očetovsko skrbela za več otrok, kar lahko razumemo kot dokaz, da je takratna slovenska družba, čeprav stereotipno nestrpna in malomeščanska, bila sposobna sprejeti drugačnost. Vendar ob upoštevanju specifičnih okoliščin, kot sta bila Ljubin družbeni položaj in pokončna osebna drža, menimo, da gre bolj za izjemo kot splošno družbeno držo do drugačnosti.

Bruc je prvoosebna prozna retrospektivna pripoved o avtoričinem življenju. Gre za literarno avtobiografijo oz. avtobiografski roman in predstavlja enega najbolj čistih pripovednih osebnopričevanjskih tekstov. Avtorica je v njem proizvedla verzijo sebe, ne le enoznačno v

glavnem liku, temveč je na subtilnejši način svojo kompleksnost vdelala v več likov, vprašujoč se tako o osebi in svojem življenju kot o svetu, v katerem je živel. Na tak način je lahko povsem odkrito, brez krinke pisala o tem, kar je v svojem okolju videla, in o življenju, ki ga je živel. Pridobljeni ime oz. ugled, izobrazba in položaj so ji zagotavljali zadostno mero moči in spoštovanja, da je bila lahko svoji drugačnosti navkljub ne le samozadostna, pač pa uspešna.

V romanu *Brucu* skozi sintetično naracijo spremljamo Lojzeta Pečolarja od osnovne šole do zaključka univerzitetnega študija, ki se sklene z njegovo notranjo preobrazbo. Preko njegovih spopadov s sabo in z družbeno stvarnostjo se razkrivajo pogledi na družbene razmere v času avtoričinega odraščanja ter njene akademske poti. Gre za obdobje med obema vojnama in kar nekaj dogodkov je tesno povezanih s prvo svetovno vojno ter s tem, kako jo je doživljala otroška duša s pogledom iz zaledja.

Osrednja literarna oseba v *Brucu* se v poteku dogajanj v romanu želi rešiti z moralne in vrednotenjske vkleknjenosti ter nazorske ozkosti vaškega okolja in se skuša človeško vzpostaviti in realizirati v večjem, bolj odprtem urbanem prostoru, pri čemer Prennerjevi oba prostora, časovno skladno z Lojzetovim dozorevanjem, ponujata obilo možnosti za ostro družbenokritično slikanje tako ene kot druge družbene sredine.

Lojze Pečolar je zaprisežen osebnemu spoznanju in posledično ugotovitvi, da se bo z izobrazbo v življenju povzpel na družbeni lestvici ter pridobil željeni ugled in veljavo v premožnejši družbeni sferi. Enako velja za Ljubo, ki "zelo je hotela biti nekaj, zelo" (Mrzel 2016), ob čemer sta, ravno tako oba, trdno odločena in nepopustljiva zaradi zvestobe samemu sebi, družbenega položaja in deloma tudi družbene moči, ki jima ju prinaša izobrazba (to si bo Lojze pridobil, pa naj stane, kar hoče) in lastnega srca, ki hoteli ali ne, zna slediti le pravici.

Nedvomno lahko trdimo, da smo s številnimi paralelami dokazali pravilnost postavljene hipoteze. Roman *Bruc* je dejansko pravi roman s ključem, ki na osnovi analize razkriva ozadje Ljubinega odraščanja in dejavnike, ki so determinirali prehod iz njenega mladostnega v odraslo ter nato zrelo obdobje. Nepričakovano smo se srečali tudi z nekaj dejstvi, ki jih sicer v literaturi nismo zasledili, in s tem dobili nekoliko intimnejši vpogled v sistem vrednot, ki je ključno vplival na potek dogodkov Ljubinega življenja v družbeno-politično občutljivem obdobju pred in po 2. svetovni vojni.

7 VIRI IN LITERATURA

- Andreiz, Ferd. 1910–1920. *Družinski portret*. [Http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:IMG-HHIOASH8](http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:IMG-HHIOASH8).
- Anžur, Tea. 1998. »Oris Pravne fakultete med obema vojnama«. *Kronika* 46 (3): 97–106. [Http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-8R458117](http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-8R458117).
- Aristotel. 1982. *Poetika*. Prevedel Kajetan Gantar. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Bajec, Anton in drugi. 2000. *Slovar slovenskega knjižnega jezika: spletna izdaja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. [Http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html](http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html).
- Bošnjak, Blanka. 2008. »Avtobiografskost sodobne slovenske kratke proze«. *Jezik in slovstvo* 53 (3-4): 37–52. [Http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-ZSRLGAUK](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-ZSRLGAUK).
- Budna Kodrič, Nataša in Aleksandra Serše. 2003. *Splošno žensko društvo: 1901-1945: od dobrih deklet do feministk*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Cenčič, Viktor, ur. 1941. *Slovenec: političen list za slovenski narod* 69 (238a): 4. [Http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-VYUOXPXA](http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-VYUOXPXA).
- Cergol Paradiž, Ana. 2015. *Evgenika na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Cindrič, Alojz. 2015. *Od imatrikulacije do promocije: Doktorandi profesorja Franceta Vebr na Oddelku za filozofijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani v luči arhivskega gradiva 1919-1945*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Cindrič, Alojz. 2013. »Študentke s Kranjske na dunajski univerzi 1897-1918«. *Zgodovinski časopis* 67 (1-2): 60–85. [Http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-KRM2DJBO](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-KRM2DJBO).
- Dominko, Tanja. 2012. »Interdisciplinarno umeščanje avtobiografskega: Alenka Koron in Andrej Leben (ur.): Avtobiografski diskurz. Teorija in praksa avtobiografije v literarni vedi, humanistiki in družboslovju ...«. *Primerjalna književnost* 35 (1): 235–240. [Http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-EDTN8IIA](http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-EDTN8IIA).
- Dornik, Mojca. 1977. »Šegava, srčna, poštena in udarna. Odšla je dr. Ljuba Prenner«. *Jana* (41).
1967. »Dr. Ljuba Prenner leta 1967.« *Zbirka fotografij iz zapuščine Ljube Prenner*. [Http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-YGGIYUVT](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-YGGIYUVT).
- Drnovšek, Marjan, France Rozman, Peter Vodopivec, Bojan Balkovec in Drago Bajt. 1995. *Slovenska kronika XX. stoletja: 1900-1941*. Ljubljana: Nova revija.

- Fischer, Jasna, Zdenko Čepič, Neven Borak, Žarko Lazarević, Ervin Dolenc, Jurij Perovšek in Aleš Gabrič. 2005. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Francek, Sabina. 2010. »Svoboda izražanja in njene omejitve«. Diplomsko delo. Maribor: Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta.
- Gabrič, Aleš, Polona Kekec in Brigita Rajšter. 2000. *Odvetnica in pisateljica Ljuba Prenner*. Ljubljana: Nova revija.
- Gantar, Kajetan. 1985. *Antična poetika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Grahor, Olga. 1937. »Položaj slovenske žene«. *Ženski svet* 15 (7/8): 173–178. [Http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-1L1LEWTX](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-1L1LEWTX).
- Gregorčič, Marjeta. 1995. »Slovenski rodovno-avtobiografski roman«. Diplomaska naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Heppner, Harald. 1993. »Študenti iz slovenskih dežel na graški univerzi 1884-1914 (3. del)«. *Zgodovinski časopis* 47 (1): 89–93. [Http://www.sistory.si/SISTORY:ID:14553](http://www.sistory.si/SISTORY:ID:14553).
- Hladnik, Miran. 1989. »Majcnov avtobiografski fragment med spomini in podoživljanjem: Poskus transformacijske literarne analize«. *Slavistična revija* 37 (4): 463–469. [Http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-XZ057B5Z](http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-XZ057B5Z).
- Hojan, Tatjana. 2003. »Kako so naši pedagoški časopisi pisali o šolskih kaznih«. V: *Šolska kronika: revija za zgodovino šolstva in vzgoje: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, ur. Stane Okoliš, 201-223. Ljubljana: Slovenski šolski muzej
- Horvat, Helena. 1992. »Ljuba Prenner-Puba: (1906-1977)«. *Odsevanja: revija za leposlovje in kulturo* 10 (21): 5–6.
- Horvat, Helena, Polona Kekec, Brigita Rapuc, Tomo Jeseničnik in Ljuba Prenner. 1997. *Dr. Ljuba Prenner (1906-1977): ob 90. obletnici rojstva in 20. obletnici njene smrti*. Slovenj Gradec: Koroški pokrajinski muzej: Zveza kulturnih organizacij.
- Hudolist, Mateja. 1998. »Zaradi nenavadnosti je trpela vse življenje: turistična porota bralcev Dela«. *Delo*, 30.6.1998. 21.
- Jambrek, Peter, Jože Dežman, Alenka Puhar in Lovro Šturm. 2014. *Ženska taborišča: ženska kazenska taborišča za prisilno delo v Sloveniji 1949-1950*. Nova Gorica, Brdo pri Kranju: Evropska pravna fakulteta, Fakulteta za državne in evropske študije.
- Jeraj, Mateja. 2000. »Slovenska ženska društva med obema vojnama (1918-1914)«. *Arhivi* 23 (2): 53–60. [Http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-9WOF3HYG](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-9WOF3HYG).
- Jeraj, Mateja. 2005. *Slovenke na prehodu v socializem*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.

- Juvan, Marko. 2011. »Avtobiografija in kočljivost zvrstnih opredelitev: Moje življenje med tekstom in žanrom«. V: *Avtobiografski diskurz: teorija in praksa avtobiografije v literarni vedi, humanistiki in družboslovju*, ur. Alenka Koron in Andrej Leben, 51–63. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Klavora, Marko. 2012. »Intervju in ustna zgodovina: pričevanje ali pripoved?«. *Acta Histriae* 20 (1/2): 121–136. [Http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-GUXUFB4L](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-GUXUFB4L).
- Kores, Dolores. 2001. »Kratka krilca, alkohol & charleston«. *Zgodovina za vse* 8 (1): 52–58. [Http://www.sistory.si/publikacije/prenos/?target=pdf&urn=SISTORY:ID:2427#page=54](http://www.sistory.si/publikacije/prenos/?target=pdf&urn=SISTORY:ID:2427#page=54).
- Koron, Alenka. 2008. »Avtobiografija in naratologija: sodobne pripovednoteoretske kategorije v raziskavah avtobiografskih pripovedi«. *Jezik in slovstvo*. 53 (3/4): 7–21. [Http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-ZCUQZ7HS](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-ZCUQZ7HS).
- Koron, Alenka. 2011. »Fikcija, fakti in resnica v avtobiografiji«. V: *Avtobiografski diskurz: teorija in praksa avtobiografije v literarni vedi, humanistiki in družboslovju*, ur. Alenka Koron in Andrej Leben, 35–49. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Koron, Alenka. 2003. »Avtobiografija, fikcija in roman: o možnostih žanra 'roman kot avtobiografija'«. *Primerjalna književnost* 26 (2): 68–85. [Http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-KMH7BSCT](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-KMH7BSCT).
- Koron, Alenka in Andrej Leben, ur. 2011. *Avtobiografski diskurz: teorija in praksa avtobiografije v literarni vedi, humanistiki in družboslovju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kotnik, Mateja. 2006. »Socializem ji je dal vsaj , da je lahko nosila hlače«. *Delo*, 5.6.2006. 6.
- Kukec, Bojan. 1999. »Odvetniki na temni strani meseca (II.) dr. Ljuba Prenner«. *Odvetnik: glasilo Odvetniške zbornice Slovenije* (3): 44–48. [Http://www.odv-zb.si/upload/revija/odvetnik-3.pdf](http://www.odv-zb.si/upload/revija/odvetnik-3.pdf).
- Leben, Andrej. 2008. »O avtobiografiji in avtobiografskem pisanju z vidika literarnih ustvarjalcev«. *Jezik in slovstvo* 53(3/4): 111–114. [Http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-NG8NBLXM](http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-NG8NBLXM).
- Leben, Andrej. 2011. »Avtobiografija kot raziskovalni predmet v humanistiki«. V: *Meddisciplinarnost v slovenistiki*, ur. Simona Kranjc. 285–288. Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Leben, Gusti. 1996. »Ljuba Prenner: ženska z moško dušo«. *Revolver: revija za kulturna in politična vprašanja* (21): 16–17.

- Leskošek, Vesna. 2002. *Zavrnjena tradicija: ženske in ženskost v slovenski zgodovini od 1890 do 1940*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Lotrič, Petra. 2004. »Lik ženske v Slovenskem revijalnem tisku: med dvema vojnama, po 2. svetovni vojni in na prelomu tisočletja«. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
1929. »Ljuba Prenner, Ljubljana 8. VI. 1929«. *Zbirka fotografij iz zapuščine Ljube Prenner*. [Http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-ZUUEMF84](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-ZUUEMF84).
- Luthar, Oto. 2000. *"O žalosti niti besede"*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Luthar, Oto. 1993. *Med kronologijo in fikcijo: strategije historičnega mišljenja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Makuc, Andrej. 2006. »Ljubin spopad s sabo in s stvarnostjo«. *Večer*, 27.5.2006. 48.
- Makuc, Andrej. 2007. »Ne katoliškega ne komunističnega duha, le svojega spravljivega«. *Večer*, 15.9.2007. 50.
- Makuc, Andrej. 1996. »Nekaj križpotij pisateljice-odvetnice: Ljuba Prenner (19.6.1906-15.9.1977)«. *Delo*, 20.6.1996. 15.
- Malek, Helena. 2006. »Slovo od mladosti: Ljuba Prenner:Bruc- Roman neznanega slovenskega študenta.« *Večer*, 7.8.2006. 10.
- Melik, Jelka. 2003. »Pravnice na slovenskem«. V: *Splošno žensko društvo (1901-1945)*, ur. Nataša Serše in Aleksandra Budna Kodrič, 256–266. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Mrzel, Jerica. 2016. Jerica Mrzel, 1945. Intervju. Elektronski zapis pri avtorju.
- Mrzel, Jerica. 1997. »Spomini na Dr. Ljubo Prenner«. *Delo*, 18.9.1997. 15.
- Onley, James, ur. 1980. *Autobiography: Essays theoretical and Critical*. Princeton: Princeton University Press.
- Oset, Željko. 2015. »Slovenske znanstvenice in njihove možnosti za akademsko kariero v obdobju Kraljevine SHS/Jugoslavije«. V: *Žensko delo: delo žensk v zgodovinski perspektivi*, ur. Mojca Vodopivec, Nina Lazarević in Žarko Šorn, 195–214. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Petrič, Jerneja. 2008. »Spomini Franka Javha Kerna: primer slovenske izseljenske avtobiografije v ZDA«. *Jezik in slovstvo*. 53 (3/4): 131–143. [Http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-DB4ASESB](http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-DB4ASESB).
- Podvratnik, Tjaša. 2010. »V namenu, da bi ugodil svoji pohotnosti« – spolni delikti na slovenskem med leti 1927 in 1931 s poudarkom na kazenskih spisih okrožnega sodišča

- Celje«. Diplomsko delo. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije.
- Polajnar, Janez. 2008. *"Pfuj! To je gerdo!": k zgodovini morale na Slovenskem v dobi meščanstva*. Celje: Zgodovinsko društvo.
- Prenner, Ljuba. 2006. *Bruc: roman neznanega slovenskega študenta*. Slovenj Gradec: Cerdonis.
- Prenner, Ljuba. 2007. »Moji spomini«. *Odsevanja: revija za leposlovje in kulturo* 25 (67/68): 21–32.
- Prenner, Ljuba. 1929. *Trojica*. Ljubljana: Belo-modra knjižica.
- Prenoša, Pavla. 2007. »Koropedija.si - Ljuba Prenner«. [Http://www.koropedija.si/index.php/Ljuba_Prenner](http://www.koropedija.si/index.php/Ljuba_Prenner).
- Rajšter, Brigita. 2006. »Mlada pota Ljube Prenner«. V: *Bruc: roman neznanega slovenskega študenta*, avtor Ljuba Prenner, 267–297. Slovenj Gradec: Cerdonis.
- Rapuc, Brigita. 1997. »Dr. Ljuba Prenner: ob 90. obletnici rojstva in 20. letnici njene smrti«. *Koroški zbornik* (2): 219–221.
- Rousseau, Jean-Jaques. 1955–56. *Izpovedi I-III*. Prevedel Silvester Škerl. Ljubljana: Slovenska matica.
- Sedeljšak, Mirjam. 2013. »Pravni položaj žensk in snovanje prednačrta enotnega civilnega zakonika v stari Jugoslaviji«. V: *Dolga pot pravic žensk: pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem*, ur. Marta Verginella, 140-159. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Simoniti, Vasko, Peter Štih in Peter Vodopivec. 2008. *Slovenska zgodovina: družba - politika - kultura*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. [Http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-INOR6GFF](http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-INOR6GFF).
1930. »Skupinski portret maturantk Mestne ženske realne gimnazije v Ljubljani. Med dekleti v ženskih oblekah izstopa v moško srajco in kravato oblečena Ljuba Prenner«. *Zbirka fotografij iz zapuščine Ljube Prenner*. [Http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:IMG-BLUWPNBL](http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:IMG-BLUWPNBL).
2016. »Slovo od mladosti (opera)«. Wikipedija, prosta enciklopedija. [Https://sl.wikipedia.org/wiki/Slovo_od_mladosti_\(opera\)](https://sl.wikipedia.org/wiki/Slovo_od_mladosti_(opera)).
- Smajila, Barbara. 2014. »Ljuba Prenner: jeklena odvetnica, ki je pogumno nosila hlače«. *Dnevnik* 41 (347). [Https://www.dnevnik.si/1042688607](https://www.dnevnik.si/1042688607).
- Stavbar, Vlasta. 1992. »Izjave v podporo Majniške deklaracije (2. del)«. *Zgodovinski časopis* 46 (4): 497–507. [Http://www.sistory.si/SISTORY:ID:146](http://www.sistory.si/SISTORY:ID:146).

- Studen, Andrej. 2015. »Dobra meščanska gospodinja: ideološki pogledi na žensko delo v dobi meščanstva«. V: *Žensko delo: delo žensk v zgodovinski perspektivi*, ur. Mojca Vodopivec, Nina Lazarević in Žarko Šorn, 89–102. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Šatej, Barbara. 1999. »Slovenska Ženska 1900-1918«. *Kronika* 47(1/2): 89–114. [Http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-PK08N0SO](http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-PK08N0SO).
- Šemnički, Mojca. 2013. »Meščanska šola na Slovenskem v času Kraljevine SHS/Jugoslavije s poudarkom na Meščanski šoli Ptuj«. Diplomsko delo. Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za pedagogiko in zgodovino.
- Šifrer, Jože in Janko Kos. 1987. »Avtobiografija«. V: *Enciklopedija Slovenije 1 (A/Ca)*, ur. Marjan Javornik, 153. Ljubljana: Mladinska Knjiga.
- Šnuderl, Makso. 1942/1943. »Ljuba Prenner: Veliki mož«. *Gledališki list SNG, Drama*, 22 (10): 77–84. [Http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-XJPBFBFD](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-XJPBFBFD).
- Štefančič, Marcel Jr. 2006. »Ljuba Prenner: Bruc: roman neznanega slovenskega študenta«. *Mladina* (24). [Http://www.mladina.si/100825/ljuba-prenner-bruc-roman-neznanega-slovenskega-studenta](http://www.mladina.si/100825/ljuba-prenner-bruc-roman-neznanega-slovenskega-studenta).
- Švara, Danilo. 1953/1954. »Prešeren (slovo od mladosti)«. *Gledališki list (Opera, SNG Ljubljana)* 33 (6): 107–134. [Http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-JIRV5YND](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-JIRV5YND).
- Univerza v Ljubljani. 2013. *Doktorat znanosti in promocije doktorjev znanosti na Univerzi v Ljubljani: 1919-2012*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Verginella, Marta. 2004. *Suha pašta, pesek in bombe: vojni dnevnik Bruna Trampuža*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Verginella, Marta. 2011. »Zgodovinopisna raba avtobiografskih virov in značilnosti ženskega avtobiografskega pisanja«. V: *Avtobiografski diskurz: teorija in praksa avtobiografije v literarni vedi, humanistiki in družboslovju*, ur. Alenka Koron in Andrej Leben, 95–108. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Zadravec, Franc. 2002. *Slovenski roman dvajsetega stoletja. Drugi analitični del in nekaj sintez*. Murska Sobota: Pomurska založba in SAZU, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Zajc, Melita. 1997. »Ali moški ali ženska«. *Mladina* (38): 6.
- Zlatar Vijolić, Andrea. 2011. »Avtobiografija: teoretski izzivi«. V: *Avtobiografski diskurz: teorija in praksa avtobiografije v literarni vedi, humanistiki in družboslovju*, ur. Alenka Koron in Andrej Leben, 23–34. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

8 GRAFIČNE PRILOGE

8.1 SLIKE

Slika 1: Družinski portret Prennerjevih (Andreiz 1910–1920).	21
Slika 2: Maturantke ženske realne gimnazije v Ljubljani junija 1930 (Zbirka fotografij iz zapuščine Ljube Prenner 1930).	23
Slika 3: Objava dneva promocije Ljube Prenner (Cenčič 1941, 4).	24
Slika 4: Ljuba v popolni odvetniški moški opravi (Smajila 2014).	25
Slika 5: Dr. Ljuba Prenner leta 1967 (Zbirka fotografij iz zapuščine Ljube Prenner 1967). ...	30
Slika 6: Članska izkaznica Društva slovenskih književnikov (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 86).	32
Slika 7: Gledališki list ob premieri Velikega moža 20.1.1943 (Šnuderl 1942/1943, 77–83). .	33
Slika 8: Gledališki list SNG Opere Ljubljana ob premierni uprizoritvi Prešerna (Švara 1953/1954, 107–108).	34
Slika 9: Gledališki list ob uprizoritvi Gordijskega vozla (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 120).	35
Slika 10: Leta 1926 Ljuba še v krilu, a že s kratko pričesko, srajco in kravato (Smajila 2014).	37
Slika 11: Družinski grob Prennerjevih (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 182).	58
Slika 12: Ljuba Prenner, Ljubljana, 8. 6. 1929 (Zbirka fotografij iz zapuščine Ljube Prenner 1929).	63
Slika 13: Indeks Ljube Prenner (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 28).	71
Slika 14: Doktorska listina Ljube Prenner (Gabrič, Kekec in Rajšter 2000, 34).	76